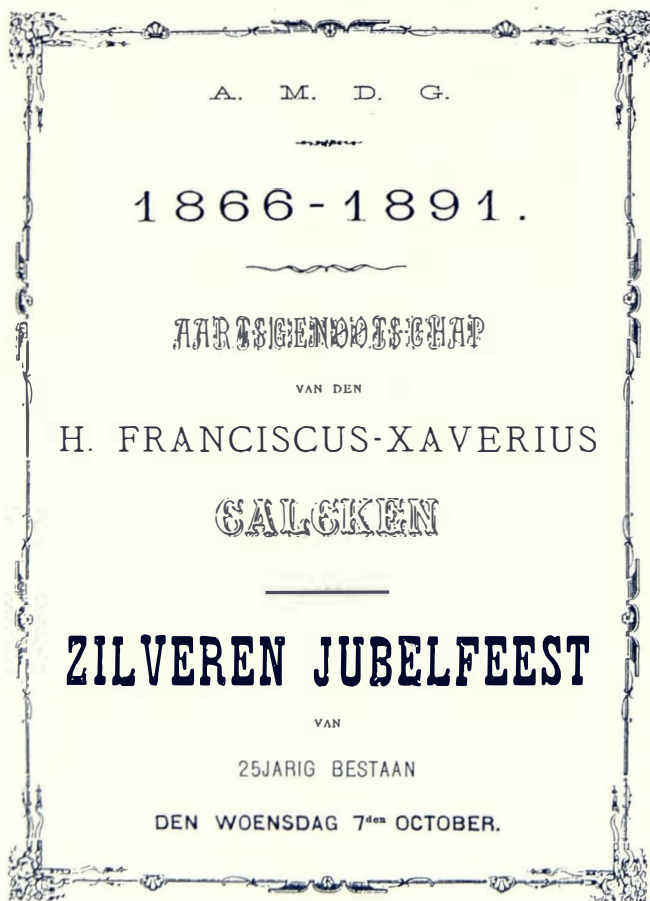

castellum

VERENIGING VOOR LOKALE GESCHIEDENIS
VAN KALKEN EN LAARNE

www.castellum.yucom.be

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
JAARGANG XIX – NR. 1 – MAART 2002

Afgiftekantoor: 9270 Laarne 1

castellum

**DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT VAN DE VERENIGING
VOOR LOKALE GESCHIEDENIS VAN KALKEN EN LAARNE**

BESTUUR

- Ere-voorzitter: **Jonkheer de Pessemier 's Gravendries,**
Slot van Laarne, 9270 Laarne
- Voorzitter: **Marcel Meijs,**
Kruisenstraat 31, 9270 Kalken, tel. 09 367 55 06
- Bibliothecaris: **Antoon Afschrift,**
Brandemanstraat 93, 9270 Laarne
- Penningmeester: **Lieven Hanselaer,**
Koffiestraat 61, 9270 Kalken
- Redactiesecr.: **Johan R.J. De Wilde,**
Varensbos 29, 9920 Lovendegem
- Secretaris: **André Van De Sompel,**
Kruisenstraat 70, 9270 Kalken, tel. 09 367 83 54
- Leden **Eric Balthau,**
Termstraat 80, 9270 Laarne
Dirk Clerick,
Nerenweg 72, 9270 Kalken
Felix Waldack,
J. Van De Veldestraat 7, 9270 Kalken,
tel. & fax 09 367 80 92,
e-mail: Felix.Waldack@advalvas.be

Verantwoordelijke uitgever: Johan R.J. De Wilde,
Varensbos 29, 9920 Lovendegem

EDITORIAAL

Bij het verschijnen van dit eerste nummer heeft onze vereniging al een eerste activiteit achter de rug. De kaas- en wijnavond van 22 februari werd letterlijk en figuurlijk gesmaakt, en draaide uit op een gezellige avond.

De bijdragen in dit nummer situeren zich in de religieuze traditie; zowel voor Laarne als voor Kalken.

Antoon Afschrift bestudeert twee brieven van de Laarnse pastoor Peeters, die op het einde van de 18de eeuw door de Fransen in gevangenschap werd gedeporteerd naar het eiland Rhé. Die brieven bevatten veel informatie over de wantoestanden in het Franse gevangeniswezen, alsook over de onderlinge menselijke verhoudingen tussen de gevangenen. Tegelijkertijd zien we ook de persoonlijkheid van pastoor Peeters in deze documenten weerspiegeld.

De Kalkense Sint-Denijsparochie komt aan bod in het artikel van André Van De Sompel. Hij belicht het Aartsgenootschap van de H. Franciscus Xaverius in de streek. Met heel wat aandacht voor bestuur en gewone leden, en bovendien zeer rijk geïllustreerd.

In de toekomst zullen de volgende onderwerpen in Castellum aan bod komen: de Laarnse bijnaam 'ganzendrijvers', de snuifmolen in het dorpscentrum van Laarne, de Breestraat in Laarne, de familie van Erpe / van Zuylen als heren van Laarne (ca 1560-1656) en een relaas over een honderdjarige (Lieven Van Rysselberghe).

Het bestuur biedt tenslotte maandelijks de gelegenheid aan de leden van onze vereniging om onze bibliotheek te consulteren: elke tweede zaterdag van de maand 10 tot 12 uur (met uitzondering van de feestdagen). Plaats: de bibliotheek in de Kerkstraat.

*“Het doet grootelijks te vreesen, dat een deel onser gezellen erger zullen wederkeeren als zij gekomen zijn ...”*¹

**Twee brieven van Johannes-Baptiste Peeters,
pastoor van Laarne en deken van Dendermonde,
vanuit het gevangenseiland Rhé**².

Antoon Afschrift

Inleiding

Tijdens het Directoire (1794-1799) liet de Franse overheid honderden priesters arresteren, deporteren naar Rochefort en overbrengen naar de penitentiare eilanden Rhé, Oléron en Guyane. De verbanning was voor de geestelijken een bijzonder traumatiserende en demoraliserende ervaring, in zoverre dat velen onder hen ontmoedigd hun godsdienstige praktijken begonnen te verwaarlozen. In plaats van hun vrije tijd aan studie, gebed en meditatie te besteden, verkwanselden ze hem aan beuzelarijen die niet pasten bij de priesterlijke waardigheid. Dit meende althans de gestreng, idealistische Laarnese pastoor-deken J.- B. Peeters. De houding van zijn confraters verontrustte en ontgoochelde hem in die mate, dat hij erover correspondeerde met kanunnik Ambrosius C. G. Goethals, toen kapittelvicaris van het bisdom Gent.

De priestervervolging

Vanaf 5 mei 1797 werd in het Schelddedepartement de wet van 7 vendémiaire IV (29 september 1795) uitvoerbaar verklaard. Dit betekende ondermeer dat de priesters een eed moesten afleggen, waarmee ze de erkenning van de volkssovereiniteit, de onderwerping en gehoorzaamheid aan de wetten van de republiek onderschreven³. De clerus kreeg een tiental dagen bedenktijd en op 12 mei werd in het bisdom Gent afgesproken dat ieder naar plicht en geweten moest handelen. In de stad Gent onderwierpen 14 van de 27 pastoors en onderpatoors (51,8 %) zich aan de verklaring van gehoorzaamheid. In totaal zouden 132 Gentse priesters (seculieren en reguleren) op de 282 (46,8 %) de eed afleggen. Van de overige priesters van het bisdom waren er slechts 25 bereid de eed af te leggen⁴. In de dekenij Dendermonde, met de Laarnese pastoor J. B. Peeters als deken, was de weerstand groot: maar 5 van de 31 priesters (16%) legden de eed af. In het kanton Overmere ondertekende niet één

¹ J. B. Peeters in brief van 17 vendémiaire jaar 8 aan kanunnik Goethals, vanuit zijn ballingoord Ré. RIJSARCHIEF GENT (RAG), Fonds St.-Baafs & Bisdom, nr. 3897/6.

² RAG, Fonds St.-Baafs & Bisdom, nr. 3897/6.

³ De eed luidde als volgt: “ Je reconnais que l’universalité des citoyens français est le Souverain et je promets soumission et obéissance aux lois de la République ”.

⁴ L. PRENEEL, *Het bisdom van 1795 tot 1801*, in: *Het bisdom Gent (1559-1921), Vier eeuwen geschiedenis*, M. CLOET, L. COLLIN, R. BOUDENS, Gent 1991.

van de 24 priesters de verklaring⁵. Dit had ongetwijfeld veel te maken met de invloed van de sterke leidersfiguur, die Peeters was en de Franse overheid zal het geweten hebben.

Op 2 juni 1797 richtte deken Peeters een smeekschrift aan de Raad der Vijfhonderd te Parijs (zie bijlage 1), mede ondertekend door al de pastoors van de dekenij. De geestelijkheid vroeg uitstel van de toepassing van de wet of tenminste een opschorting, tot ze richtlijnen hadden ontvangen van de paus. Ze verklaarden dat ze, spijts de zware belastingen en de beroving van hun inkomsten, alles in het werk stelden om hun parochianen aan te zetten tot gehoorzaamheid aan de wetten van de republiek en dat precies door het sluiten van de kerken de openbare orde in gevaar werd gebracht. Dit laatste was totaal in tegenstelling met de overtuiging van de lokale Franse overheid, die meende dat de priesters aanstokers en zelfs leiders van de plaatselijke revoltes (Boerenkrijg) waren. In diverse brieven bekloeg de *Commissaire du Directoire* zich over de perfide, opruiende taal die de pastoors van op de kansel verkondigden:

*“... jusqu’ici il n’y a aucune loi qui autorise la déportation en masse des prêtres dangereux ... qui par leurs manoeuvres perfides déjouent la tranquillité publique ...”*⁶

*“... Que sur le bruit qui se répand du renouvellement des hostilités avec l’empire germanique, ils (les curés) conçoivent quelque espérance de rentrer dans la jouissance de leurs bénéfices. Qu’ils annoncent dans leurs prédications le retour de leur bon souverain l’empereur.”*⁷

Er waren ongetwijfeld pastoors die sympathie betoonden voor de brigands, maar er waren evengoed gevallen waar de clerus de acties afkeurde. Hoe dan ook, de Fransen hebben de kans niet gemist om de Kerk nogmaals flink aan te pakken en de clerus zwaar te straffen voor zijn vermeende aandeel in de Boerenkrijg.⁸

Een maand na het versturen van de smeekbrief werd J. B. Peeters gearresteerd en

⁵ **Kalken:** Jean van Paemel, 65 j., pastoor, P. J. Braeckman, 49 j., onderpastoor, Emmanuel Meeuws, 33 j., onderpastoor, Livin Rogiers, 60 j., priester, Pierre François Drieghe, 47 j., priester, Pierre François Maes, 41 j., priester. **Laarne:** J. B. Peeters, 41 j., pastoor en deken van het district, Pierre Blankaert, 48 j., onderpastoor, door de commissaris als “dangereux” aangeduid, A.F. van der Moeren, 70 j., kapelaan. Livin Rogiers, Pierre François Maes en J. B. Peeters werden aangehouden. Bij de aangehouden priesters in het Rasphuis bevond zich ook nog François Ackerman, ° Laarne, 1771, predikheer, gedomicilieerd te Lokeren, aangehouden op 10 januari 1799 en opgesloten in het Rasphuis te Gent. Enkel Peeters werd gedeporteerd. RAG, Schelvedepartement, nr. 3233/28 en 42.

⁶ RAG, Schelvedepartement, nr. 6386.

⁷ RAG, Schelvedepartement, nr. 3101/10.

⁸ L. FRANÇOIS, *De Boerenkrijg. Twee eeuwen feiten en fictie*, Leuven, 1998, p. 90-91.

opgesloten in het Rasphuis, de gevangenis op de Coupure te Gent⁹. De staatsgreep van het Directoire van 18 fructidor (4 september 1797) bracht meteen het brutale antwoord op het verzoekschrift. De daarop volgende wet van 29 fructidor eiste niet alleen strikte toepassing van de wet van 7 vendémiaire IV, maar verving tevens de eerste verklaring door de eed van haat aan het koningschap¹⁰. Wie verdacht werd van weerspanning of van ordeverstoring kon veroordeeld worden tot deportatie, zelfs naar Frans Guyana.

Op 15 juli 1798 richtte de *Commissaire du Directoire exécutif* te Gent een brief aan de Minister van politie te Parijs, waarin hij verslag uitbracht van de vele wanordelijkheden en relletjes in het departement en toelating vroeg om de opstandige priesters massaal te deporteren¹¹. Parijs reageerde in een brief van 15 fructidor VI (1 september 1798) met een arrest en daarbij een lijst van 56 priesters die moesten aangehouden en gedeporteerd worden naar het eiland Rhé. Het bevel moest zonder uitstel uitgevoerd worden met de nodige maatregelen *pour faire conduire sous bonne et sûre garde ces 56 individus à l'Isle de Rhé*¹². De commissaris moest de minister van politie te Parijs echter mededelen dat zij slechts 18 van de 56 priesters hadden kunnen aanhouden: *Depuis les premières déportations ces messieurs se tiennent sur le qui vive et il est difficile de les atteindre*¹³. Inderdaad werden de meeste priesters in bescherming genomen door de parochianen en zelfs door de plaatselijke overheid. Alhoewel de gendarmes zich vaak 's morgens om 4 uur aan de pastorie aandienenden, moesten ze meestal vaststellen dat de pastoor niet thuis was.

Van de 18 werden er uiteindelijk 10 op de definitieve deportatielijst geplaatst en effectief op transport gesteld¹⁴:

Jean-Baptiste Peeters, ex-pastoor van Laarne

Jean De Smet, ex-onderpastoor van Sleidinge

Pierre Joseph Hamelot, ex-onderpastoor van Waarschoot¹⁵

Jacques Canyn, ex-recollect

Jean Coppieters, ex-onderpastoor van Beveren¹⁶

⁹ De pastoor bleef zeker tot einde augustus 1798 aangehouden en werd dan even vrijgelaten (*sur l'arrêté du 6 fructidor an 6*) om begin september definitief te worden opgesloten in afwachting van de deportatie. RAG, Schelddedepartement, nrs. 3233/28 en 3101/10.

¹⁰ De eed luidde als volgt: "Ik zweer haat aan, het koninkdom en aan de regeringloosheid, aangekleefdheid en getrouwheid aan de republiek en aan de constitutie van het jaar III".

¹¹ RAG, Schelddedepartement, nr. 6331.

¹² RAG, Schelddedepartement, nr. 6331

¹³ RAG, Schelddedepartement, nr. 6530.

¹⁴ RAG, Schelddedepartement, nr. 6513.

¹⁵ Pierre Hamelot had een zwakke gezondheid en nadat hij, na zijn aanhouding, bloed had gespuwd werd hij overgebracht naar een klooster waar hij op 23 september 1799 overleed tengevolge van een hartaanval. RAG, Schelddedepartement, nr. 6521.

¹⁶ J. Coppieters werd omwille van zijn ouderdom en zwakke gezondheid in het oude klooster van de Alexianen geplaatst, waar hij verbleef tot het Consulaat van Napoleon. J.-B. VAN BAVEGEM, *Het Martelaarsboek*, 1875, p. 216.

Jean Heyvaert, ex-onderpastoor van St.-Niklaas¹⁷

Hubert Merckx, ex-carne

Joseph Van Geluwe, gardiaan van de paters recollecten te St.-Niklaas

Benoit Vyvens, ex-curé à Wortegem¹⁸

Josse-Ambroise Brys, ex-curé de Berlaere¹⁹

Pierre Lemaître, ex-vicaire de Maldegem

François-Xavier De Fontaine, ex-curé de Maldegem

Lievin Naudts, ex-curé de Knesselaere

Jean Janssens, ex-vicaire d'Eecloo²⁰

Charles Debaets, ex-vicaire d'Eecloo

Antoine Ryffranck, abbaie d'Everssem

Pastoor-deken Peeters stond niet toevallig bovenaan de lijst. Hij werd door de districtscommissaris beschreven als een buitensporig fanaticus, veroordeeld tot deportatie omwille van zijn contra-revolutionaire projecten²¹. In een rapport, opgemaakt door de kantonale overheid van Overmere en gericht aan *le Ministre de la Police générale de la République* op 4 thermidor jaar 4, lezen we dat geen enkele van de 24 priesters de eed aflegde²². Het is dus duidelijk dat deken Peeters zijn clerus stevig in handen had. Voor Laarne en Kalken werden volgende namen geciteerd:

Laarne: Jean-Baptiste Peeters, 45 j., pastoor en deken van het district.

Pierre Blanguaert, 48 j., onderpastoor²³.

Albert F. Van der Moeren, 41 j., kapelaan

Kalken: Jean Van Paemel, 65 j., pastoor

P. J. Braeckman, 49 j., onderpastoor

Emmanuel Meeus, 33 j., onderpastoor

Livin Rogiers, 60 j., priester²⁴

Pierre François Drieghe, 47 j., priester

Pierre François Maes, 68 j., priester²⁵

¹⁷ J. Heyvaert, voorheen werkzaam te Dendermonde, vroeg om uitstel van deportatie omwille van zijn zwakke gezondheid. Hij bleef in het Rasphuis te Gent tot 14 januari 1799. RAG, Schelvedepartement, nr. 6527.

¹⁸ B. Vyvens mocht omwille van zijn ziekelijke toestand in het Rasphuis blijven. Op 10 september 1799 bewam hij zijn vrijstelling. J.-B. VAN BAVEGEM, op. cit., p. 454.

¹⁹ Toen de gendarmes hem aanhielden, wilden zijn parochianen hem verlossen, maar hij verzette zich daartegen uit vrees voor groter onheil. Omwille van zijn hoge leeftijd (68 j.) werd hij van het Rasphuis overgeplaatst naar het klooster van de Alexianen. RAG, Schelvedepartement, nr. 6521.

²⁰ J. Janssens werd eveneens omwille van zijn zwakke gezondheid bij de oude en zieke priesters in het Alexianen-klooster geplaatst. J.-B. VAN BAVEGEM, op. cit., p. 306.

²¹ *Fanatique outré et condamné à la déportation pour des projets contre-révolutionnaires*. RAG, Schelvedepartement, nr. 3233/6.

²² RAG, Schelvedepartement, nr. 3233/40 en 3233/28.

²³ Met de vermelding: *Le commissaire le désigne comme dangereux*.

²⁴ L. Rogiers werd aangehouden en verbleef 6 maanden in de gevangenis.

²⁵ F. Maes werd aangehouden en verbleef 6 maanden in de gevangenis.

De deportatie

Op 17 september 1798, eerste aanvullende dag van het jaar 6, gaf de *Commissaire du Directoire exécutif* te Gent aan de commandant van de gendarmerie schriftelijk order om de deportatie aan te vangen op de derde aanvullende dag (19 september). Daarbij stak een persoonsbeschrijving van elk van de 18 veroordeelde priesters:

*Jean Baptiste Pieters*²⁶, âgé de 45 ans, natif de St. Nicolas, Département de l'Escaut, ex-curé de Laerne, Canton d'Overmeire, taille de 5 pieds 2 poucets, cheveux et sourcils bruns, portant perruque, barbe brune, visage ovale, front large, yeux bruns, bouche moyenne, menton rond.

Merkwaardig is dat Peeters, als enige van zijn medegevangenen, een pruik droeg. Pruiken werden vooral in de Oostenrijkse tijd (de Pruikentijd) gedragen en in het Frankrijk van Louis XIV bereikte de mode haar hoogtepunt. Met de Revolutie verdween ze, al zou ze tijdens het Directoire weer sporadisch opduiken, om in het begin van de 19de eeuw volledig te verdwijnen. De pruikenmode was vrijwel algemeen bij de adel, de hoge burgerij, geleerden, professoren en hoogwaardigheidsbekleders, m. a. w. de hogere sociale klasse, die er een teken van waardigheid in zag. Mogelijk heeft de fiere pastoor Peeters, met enige arrogantie, zijn waardigheid willen manifesteren tegenover de hem vijandige Franse overheid.

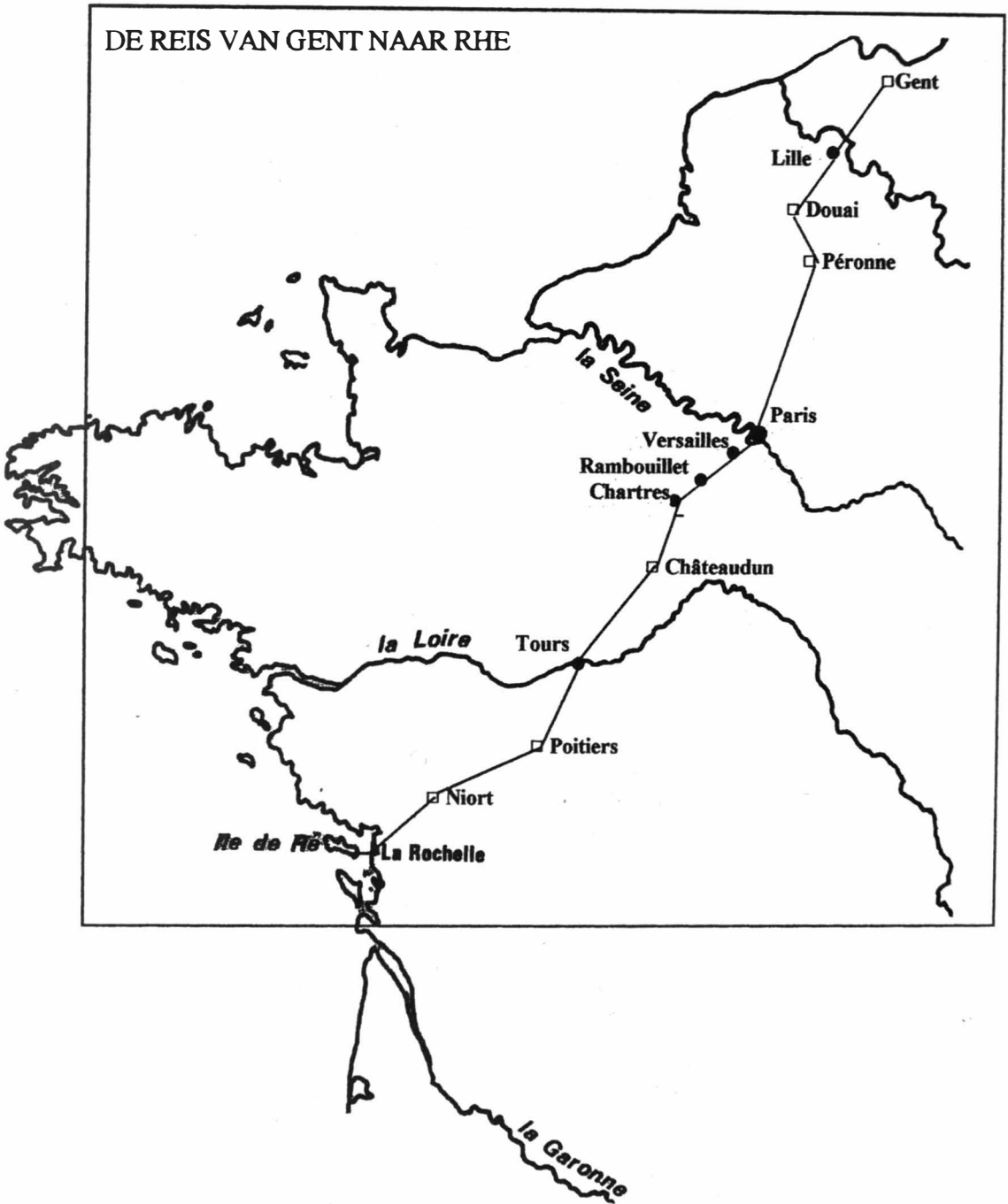
De reis duurde ongeveer twee maanden en was voor de priesters een ongemeen vernederende, vermoeiende en demoraliserende ervaring, vooral voor degenen die geen sterke gezondheid hadden of oud en gebrekkig waren. Sommigen bezweken onderweg of kort na hun aankomst in Rochefort of La Rochelle waar de inscheeping gebeurde voor de eilanden Aix, Madame (dat later de naam *Priesterseiland* kreeg), Oléron en Rhé.

Nogal wat gedeporteerden, priesters en anderen, hielden een dagboek bij waarin ondermeer de reis door Frankrijk beschreven staat. Van de hand van Pastoor Peeters hebben we niets daarover gevonden, maar de enkele reisbeschrijvingen die in de archieven bewaard zijn²⁷ blijken zo gelijkend te zijn dat we mogen aannemen dat de ervaringen van onze pastoor ongeveer gelijkaardig zullen geweest zijn. De gevolgde reisroutes waren, vanaf Cambrai, identiek, zowel voor wie van Ieper als van

²⁶ De Franse administratie maakte geen onderscheid tussen de namen Peeters en Pieters.

²⁷ *De Deportatie van J. Purnal, pastoor te Stevoort, naar het eiland Rhé*, J. GRAUWELS, Hasselt, 1961. *Déportatie van pastoor G. Happaers naar het eiland Rhé (1798-1799)*, reisverhaal en briefwisseling, Faculteitsbibliotheek, KUL. J.-B. VAN BAVEGHEM, *De Belgische bannelingen naar de eilanden Rhé en Oléron op het einde der verledene eeuw*, Centrale bibliotheek KUL, *Het Martelaarsboek*, Gent 1875. *Description de la route et du lieu d'exil de A. J. D. De Brackenier, ci-devant éditeur et journaliste à Bruxelles; suivie du Journal des principaux événements arrivés à l'île de Rhé depuis le 12 janvier jusqu'au 11 avril 1800*, Centrale bibliotheek KUL.

Brussel kwam. De laatsten reisden via Bergen en Valenciennes naar Cambrai²⁸ (zie kaart).

²⁸ Gent - Kortrijk - Lille - Douai - Bapaume - Péronne - Roye - Gournay - Pont-sur-l'Oise - Senlis - Louvres - Paris - Versailles - Rambouillet - Chartres - Bonneville - Châteaudun - Château-Renaud - Tours - St.-Maur - Châtellerault - Poitiers - Lusignan - St.-Maixent - Niort - Sugères - La Rochelle - Rhé.

De tocht verliep in etappes van ongeveer 40 km per dag. De gevangenen, vooral priesters maar ook deserteurs, dieven, moordenaars en *ontuchtige vrouwen*, werden op een open, vuile viskar geplaatst, twee aan twee aan mekaar geketend. Soms werd er op de kar een ijzeren kooi gezet, waarin de gevangenen werden opgesloten. Ze waren blootgesteld aan weer en wind zodat ze 's avonds nat, beslijkt, bibberend van de kou en half uitgehongerd op hun bestemming aankwamen. Zowel het vertrek als de aankomst van de kleine karavaan lokte vele nieuwsgierigen. Sommige toeschouwers onthaalden hen op schimp, spot, vervloeking, verwensingen en schunnige liederen. Af en toe werden ze ook geholpen en getroost door medelijdende gelovigen die hen wat eten en drinken toestopten, als de ruwe en barse begeleidende gendarmes het toelieten. Wanneer er geen vervoer voorzien was konden de gevangenen een kar huren. Ze moesten alles zelf betalen: de huur van de kar en de voerman. Wie niet betaalde moest te voet verder.

Het was dus levensnoodzakelijk geld te hebben, zowel voor de reis als voor hun later verblijf op het eiland. Dat zullen de priesters zeker geweten hebben, al was de ene beter voorzien dan de andere. Bij aankomst in een stad werden ze naar de stadsgevangenis, een oud-klooster of naar een paarden-, koe- of varkensstal, of een washok gebracht. Al deze plaatsen hadden dit gemeen: ze waren vuil en vol ongedierte. Op de vloer lag wat smerig stro, soms stonden er een paar britsen voor een tiental gevangenen. Sanitaire voorzieningen waren er helemaal niet en de gevangenen deden hun behoefte in een hoek van het hok op de grond, zodat het na enkele uren niet meer te harden was van de stank. In de gevangenis moesten ze bovendien vaak "le bienvenu" betalen aan de plaatselijke cipiers en dwangarbeiders.

Wie over voldoende geld beschikte kon echter gelogeerd worden "à la pistole"²⁹. Een groep gevangenen werd samengebracht in een niet al te nette kamer met wat bedden en ze betaalden één pistole (oude gouden munt met, in het Frankrijk van toen, de waarde van 10 francs) per maand. Vuur, verlichting en al de rest werden extra betaald en heel duur. Bovendien moesten ze gezamenlijk het logement (uiteraard op een andere en betere kamer) en de maaltijden van hun bewakers betalen. Het grote voordeel was dat ze niet samen met criminelen van alle slag zaten opgesloten. Afhankelijk van de goede wil van de cipier vonden de priesters vertroosting in de hulp van de plaatselijke bevolking die hen voedsel, drinken en zelfs af en toe geld

²⁹ Een priester uit Florennes, die een uitvoerige briefwisseling over zijn deportatie naar het eiland Rhé heeft nagelaten, beschreef de gevangeniskamer à la pistole als volgt: "Eh bien, la pistole est une chambre distincte de la prison. On y fait du feu, il y a des lits tels quels, souvent très malpropres. Le plus grand avantage qu'on y trouve c'est d'être séparé d'un tas de gens de toute espèce, qui, pour d'autres raisons que nous, viennent habiter ces sobres domiciles. Ces distinctions se payent par chaque habitant sur le pied d'une pistole par mois et voilà l'origine de ce mot. Le feu, la chandelle, et le reste se payent en sus et toujours fort cher, car la plupart de nos hôtes et hôtessees sont comme des vampires qui nous sucent le sang jusqu'à la dernière goutte". *Collection des précis historiques*, 1856, p. 115. J. GRAUWELS, *De Deportatie van J. Purnal, pastoor te Stevoort, naar het Eiland Rhé*, Hasselt, 1961, p. 19.

toestopte. Maar dat was eerder de uitzondering dan de regel. Pastoor Purnal³⁰ beschrijft het cipierspaar van de gevangenis te Senlis:

“Den soppier was eenen oude garde-champêtre, seer wreet, vangelijcken sijn vrouw met eenen baart; sijn hadt de groote van eenen man, sijn scheen wel 6 voeten groot te sijn, sijn was 14 jaeren dragonder geweest. Hebben aldaer luysen en vloijen in abundantie gehad en er waren van alle soorte van beesten die in huijs liepen als exters, duijven, hinnen, kraeijen, honden, katten en zeevercxkens.”

In La Rochelle werden gevangenen in de gevangenis opgesloten in afwachting van hun inscheping voor de overtocht naar één van de eilanden: *“koten van zes tot zeven voet vierkant, vol vuiligheid en drek en in ieder werden er vijf opgesloten. Er bevond zich daarin een weinig stro, veel ongedierte en een vuilnisbak. De cipier en sijn bedienden ware sture mensen; met veel geld en beleefdheid kregen we enige verzachtingen”*³¹. Wie naar de haven van Rochefort werd overgebracht, kreeg het nog harder te verduren. De grote gevangenis van St. Maurice zat overvol en de gedeporteerden werden ondergebracht in drie afgedankte oorlogsschepen *Les deux associés*, *Le Washington* en de *Bonhomme Richard*, ingericht als drijvende pontons. In ieder schip werden 400 gevangenen ondergebracht, waar ze in mensonwaardige omstandigheden wachtten op hun verdere transport.

De groep van Pastoor J.-B. Peeters vormde de 10de geleide naar het eiland Rhé en scheepde in op 17 november 1798. Ze waren nog met negen van de oorspronkelijk Gentse groep:

J. B. Peeters, J. Canijn, F. Defonteyne, J. De Smet, J. Lemaître, A. Merckx, L. Naudts, R. Ryffranck, J. Van Geluwe (Van Charles Debaets geen spoor).

Het verblijf op het eiland Rhé³²

Het eiland ligt ten noordwesten van La Rochelle (zie kaart). Het is een lange (30 km), smalle (5 à 6 km) strook, waarop een tiental dorpen of kleine stadjes liggen verspreid. De hoofdplaats van het eiland is Saint Martin de Ré, een versterkt stadje met een machtige, moeilijk in te nemen Citadel, gebouwd door de beroemde fortenbouwer van Louis XIV, Vauban³³. Vanaf 1688 werd de citadel in gebruik genomen als gevangenis en verbanningsoord. Beroemde mannen als Mirabeau (in 1768), Rochefort (in 1872) en kapitein Dreyfus (in 1895) verbleven er zekere tijd.

³⁰ J. GRAUWELS, op. cit., p. 23.

³¹ J.-B. VAN BAVEGEM, *Het Martelaarsboek*, 1875, p. 39,

³² RONNEFELD & DE VOLDER, *Description de la route et du lieu d'exil de A. J. D. De Brackenier; ci-devant éditeur et journaliste à Bruxelles*. Antwerpen 1913.

³³ In 1627, na een beleg van vier maanden door de Engelse vloot, werd het eiland gered en van innamen gevrijwaard, dank zij de sterkte en de grootte van sijn Citadel.

De toegang tot het fort was afgesloten door een ophaalbrug. Rond de binnenkoer van 100 voet lang en 160 voet breed, was een hoge palissade opgetrokken. De gedeporteerden mochten deze omheining niet verlaten zonder een schriftelijke toelating van de commandant. Binnen de hoge, brede wallen stonden een aantal paviljoenen en een grote kapel. Het paviljoen aan de toegangspoort werd bezet door de wachters. Het eerstvolgende gebouw herbergde de gedeporteerden, het tweede de Commandant de la Citadelle, het derde eveneens gedeporteerden, het vierde deed dienst als artilleriemagazijn, dan volgde weer een paviljoen met gevangenen, het paviljoen van de concierge, enz. Ook de kapel was ingericht als verblijfplaats. Naast de toegangspoort stond een stenen wachthuis. De poort was afgesloten met een groot slot, zware grendels en stevige ijzeren staven. Er waren nog twee “cachotten” waarin dwangarbeiders en ook wel eens gestrafte gedeporteerden werden opgesloten. Op de vier hoeken van de citadel stonden de batterijen met zware kanonnen. Onder de wallen bevonden zich de kazematten, enorme voorraadopslagplaatsen voor de wijn, het meel en ander voedsel, genoeg om een beleg te overleven. Spijts de stevige bewaking gebeurde het af en toe dat een geïnterneerde erin slaagde te ontsnappen. Wanneer de verdwijning werd vastgesteld gaven twee kanonschoten het alarm voor het hele eiland. Onmiddellijk werd in ieder dorp een patrouille op pad gestuurd. Geen enkel schip, ook niet het kleinste bootje, mocht het eiland verlaten zonder eerst doorzocht te zijn. Meestal werd de gevangene teruggevonden, verstopt in een schuur en (‘s winters) halfdood van de kou en de honger.

Bij hun aankomst op het eiland werden de gevangenen naar een kantoortje geleid waar ze door een gedeporteerde priester ingeschreven werden in een register (naam, leeftijd, geboorteplaats, ...). Daarna konden ze een kamer kiezen in een van de paviljoenen voor een groep van veertien personen. Er was stro ter beschikking, tegen betaling, om een strozak te maken en een slaapplaats in te richten. Wie bereid was te betalen kon een slechte matras en twee dunne dekens huren à 7 pond per maand, of een *lit de camp* à 12 pond. De kamers hadden als enig meubel een tafel. Een paar planken dienden als buffet voor de voedselvoorraad en alles wat de keuken aangaat. Voor de rest behielpen de gevangenen zich met spijkers in de muur. Iedere gevangene ontving een deken en een paar klompen. De voornaamste plaag van het fort was het ongedierte en het gebrek aan hygiëne. Het was een dagelijkse bezigheid om 2 à 300 luizen en vlooiën te vangen in één deken. De gemeenschappelijke latrines waren te vergelijken met de stokken van een kippenhok. Ze bestonden uit een lange dwarsbalk van 5 à 6 duim breed, vastgemaakt voor een muur, op regelmatige afstanden verdeeld door korte plankjes, zodat er acht gevangenen tegelijkertijd plaats konden nemen. Er waren zo drie latrines voor de mannen en één voor de vrouwen, samen voor een duizendtal geïnterneerden. Deze installatie bevond zich boven op de wallen wat bijzonder ongelukkig was voor ouderlingen, zieken en gebrekkigen die er niet altijd in slaagden tijdig de gladde modderige helling op te klimmen zonder hulp. De latrines werden helemaal niet onderhouden en gereinigd zodat de stank niet te beschrijven was.

De gevangenen ontvingen genoeg eten om niet te sterven, maar onvoldoende om te leven. Ze waren dus aangewezen op het extra dat ze bij de lokale bevolking en in de *cambuse* (de kombuis) konden kopen. Ieder ontving dagelijks een half pond vlees, anderhalf pond brood en driekwart pint wijn. Op het einde van de decade kregen ze olie en azijn (1/8 pint), erwten, bonen en zout voor tien dagen.

De “kombuis”, waar het dagelijkse rantsoen verstrekt werd bevond zich buiten de citadel. De verdeling gebeurde met schalen voor 7 personen, zodat er iedere dag 2 personen per kamer, geëscorteerd door soldaten een dagelijkse karavaan van zowat 200 mensen vormden. De “kantine” was echter goed voorzien (zie bijlage 2), het kwam er alleen op aan voldoende geld te hebben. Het vrij gevarieerde aanbod, de auteur noteerde slechts de belangrijkste artikelen, wijst erop dat er gedetineerden waren die over voldoende geld beschikten.

Verder was er de dagelijkse markt rond de palissade van de gevangenis. Vrouwen en jonge meisjes uit de omliggende dorpen kwamen er luidruchtig hun waren aanbieden, zoals dat op de markt de gewoonte was: “*Qui veut du beurre, mon lait, mes rayes, mes petits poissons? Messieurs, achetez mes rubans, des fils, des aiguilles. Qui veut des pieds de cochon, du vin, de la bière ? ...*”. Op de markt kwamen ook de wasvrouwen de was en de post ophalen of terugbrengen. Brieven moesten geopend in een gesloten, metalen doos bij de conciërge gestopt worden. Onafhankelijk van de frankering gaf men één *sol* (sou = 1/20 franc) aan de bode. De brieven werden streng gecensureerd door de commissaris en wie aan deze controle probeerde te ontsnappen werd zwaar gestraft³⁴.

Om dit regime te overleven was het belangrijk dat de gedetineerden hun kleine commune zo goed mogelijk organiseerden. In iedere kamer nam iemand de leiding en dat gebeurde waarschijnlijk op een zeer natuurlijke wijze.

Zo was het bijna vanzelfsprekend dat J. B. Peeters, die gewoon was leiding te geven, die taak op zich nam. In 1780 was hij professor theologie aan het Grootseminarie te Gent en later (1786) te Leuven, waar hij van de regering mee de schuld kreeg van de ontevredenheid onder de seminaristen. In januari 1787 deserteerden namelijk de meeste seminaristen. J. B. Peeters werd pastoor te Laarne (1787) en deken van Dendermonde (1790)³⁵.

Een incident met een groep plaatselijke onruststokers tijdens de Brabantse Revolutie (sept. 1787 - dec. 1790) leert ons dat Peeters niet met zich liet sollen en

³⁴ RONNEFELD & DE VOLDER, *Description de la route et du lieu d'exil de A. J. D. De Brackenier, ci-devant éditeur et journaliste à Bruxelles; suivie du Journal des principaux événements arrivés à l'île de Rhé depuis le 12 janvier jusqu'au 11 avril 1800*, Centrale bibliotheek KUL.

³⁵ J. ROEGIERS, A. DE WINTER, *De Priesteropleiding*, in: M. CLOET, L. COLLIN, R. BOUDENS (red.), *Het bisdom Gent (1559-1991). Vier eeuwen geschiedenis*, Gent, 1991, p. 147.

zo nodig zijn gezag liet gelden. In een niet gedateerde brief³⁶ geadresseerd aan *Son Altesse Monseigneur le Prince Lobkowitz, évêque de Gand*, vertelt de pastoor hoe hij weigerde een plechtige hoogmis te celebreren voor een bende herieschoppers. Deze “revolutionairen” die zich tijdens voorgaande onlusten hadden onderscheiden door spottende uitlatingen over de godsdienst, de clerus en zelfs de paus³⁷, hadden enkel de bedoeling onrust te zaaien in de parochie, aldus de pastoor. Spijts alle dreigementen en démarches van de herieschoppers hield de pastoor voet bij stuk en de hoogmis ging niet door. De brief maakt ons ook duidelijk aan welke zijde de pastoor stond in de troebele tijden na de Revolutie:

“Leopold II pour qui les paroissiens ne cessent de lever les mains aux cieux afin d’attirer sur sa majesté toutes les bénédictions célestes dont la providence a signalée (sic) les plus grands rois.”

“...tout cela à l’insu et malgré notre illustre et très noble seigneur le Baron de Laerne et du magistrat de la dite paroisse...”

Zijn protestactie als deken van Dendermonde (het hogervermelde smeekschrift) bevestigen dat hij een man was met een sterke, gedreven persoonlijkheid en een onverzettelijk karakter. In zijn brieven toont hij dat hij zijn taak van geestelijke leider zeer ernstig nam en dat hij in belangrijke mate uitmaakte hoe in zijn groep het dagelijks leven moest georganiseerd worden.

A. J. D. De Brackenier, de Brusselse uitgever en journalist, was de enige leek in wat hij in zijn dagboek “de Brusselse kamer” noemde. Hij schreef dat hij zelfs de enige Belgische leek van de hele gevangenis was. De Franse leken waren een amalgaam van alle rangen en standen: edelen, burgers, dwangarbeiders, respectabele en minder respectabele vrouwen. Hij organiseerde mee het dagelijks leven in zijn groep en was samen met pater Wicken, verantwoordelijk voor de eerder vrolijke en positieve sfeer binnen de kleine gemeenschap. Ieder had een vaste taak: pater Wicken was kameroverste en moest de geschillen bijleggen. Pater Beauregard was meester-kok, samen met pater Goossens en zij gingen meestal naar de kombuis. Pater De Backer en pater Pissens, deden ook boodschappen en de laatste bereidde steeds de stokvis. Priester Hendrickx reinigde de groenten, pater Gobelius deed de afwas en de Brackenier zorgde voor de watervoorraad. M. Brasseur was provisor en

³⁶ E. BALTHAU, L. PROPS, E. L. SCHEPENS, *Liber Memorialis van pastoor Joannes Bernardus Heirman*, Castellum, jrg. X, nrs. 2-3, 1992, p.48-50. Uit de inhoud blijkt dat de brief geschreven werd nadat Leopold II keizer werd gekroond (30.09.1790) en de zijn macht over de Oostenrijkse Nederlanden had hersteld (januari 1791): *“...après que les Provinces belgiques sont rentrés (sic) sous la domination de l’auguste maison d’Autriche dans la personne de notre légitime souverain l’empereur et roi Leopold II ...”*.

³⁷ *“...une partie - la plupart sans aveu et de la lie du peuple - s’est distinguée ... par toutes sortes d’impiété en décriant et la religion et ses ministres, en n’épargnant pas même la personne de leur premier pasteur.”*

hield de rekeningen bij, enz. Maar buiten de vaste taken, die een belangrijk deel van de dag innamen, trachtte men zich te ontspannen door gelegenheidsgedichten, chronogrammen, liederen en teksten te maken bij iedere verjaardag of welk feest dan ook:

*“La plupart de mes compagnons étaient des fervents de lettres et érudits. Pour se consoler de la dureté de la situation, ils se plaisaient à composer des pièces de vers à toutes les occasions. Ces pièces, écrites en français, flamand ou en latin, étaient parfois très intéressantes et révèlent une grande force d’âme et de courage...”*³⁸

*“Ons gezelschap, op d’eerste aenkomst in dees slot, was in eene kamer geplaatst waerin men eertijds het zout legde, des zelfs steenen waren altijd vogtig; maer eene andere kamer bekomen hebbende, zoo heeft men aldaer den eenigsten middel uytgevonden om alle verdriet te verdrijven, te weeten door elkanderen te troosten ende door de vreugd ons droevig lot te verzagten, zoo door den zang, als door ‘t instellen der voorgaende en volgende feesten ...”*³⁹

Enkele voorbeelden van de hand van pater Wicken:

BIS SEPTE^M EX BELG^{IO} CAPTIVIS
PRESBYTERIS ET TYPOGRAPHO
HIC HABITANTIBUS
DIUTURNA VITA.

Bij zijn verkiezing tot kameroverste:

JACOBUS WICKEN
BELGA
HUIJUS SOCIETATIS
HIC GENITOR ELECTUS
FAMILIAE
FAUSTA PRECATUS

³⁸ RONNEFELD & DE VOLDER, *Description de la route et du lieu d’exil de A. J. D. De Brackenier, ci-devant éditeur et journaliste à Bruxelles*. Antwerpen 1913, p. 26.

³⁹ Ibidem, p. 30.

LIEDEKEN tot lof der Eerweerdige Paters, J. De Backer en P. Pissens, op 't eiland Rhé den Feestdag van hunnen H. Vader Franciscus vierende. (Melodie: *Als Pierlala lag in de kist...*)

*Wat feest vieren wij dezen dag,
Wie houd ons wed'rom vrij?
Men noyt dusdanige feesten zag,
Want iedereen is blij.
Men vinde hier eeten ende wijn
't Is van die heir de "Minste"⁴⁰ zijn
't Is bon zei Pierlala la la
't Is bon zei Pierlala*

*De Backer is 'nen viezen quast
En Pissens is 't niet min,
Vinden sij iets naer hunnen tant
Die slingeren sij in.
Sij zijn verblijd, sij zijn verheugd
Als s' hebben oh dat doet deugd.
't Is bon, enz.*

*Wie hoord er oyt soo een vies dink
De Backer, die m'hier ziet
Is, zoo hij zegt 'nen twee-elink
Maar men gelooft het niet
Hij ons dit dan gelooven doet
Hij stampet het in met hand en voet
't Is bon, enz.*

*Wat doet Pissens in sijnen druk?
Hij siet veel omhoog,
Hij is gezond, tot zijn geluk
Is sijne keel staeg droog:
Een fransche scheut of een glas wijn
Kan hem wel helpen uyt de pijn.
't Is bon, enz.*

*De Backer zorgt voor sijne keel
Hij is staeg voor den dis;
Met onderhalf⁴¹ oog ziet hij, dog scheel
Wat goeds er t' eeten is;
Als men zijnen frere attaqueerd
Hij hem als miniem defendeert.
't Is bon, enz.*

*Pissens is den economus
Hij heeft altijd veel klap
Hij geeft zich uyt voor den kokus
Dog zonder wetenschap.
Hij loopt alhier trap af, trap op
Met sijne Sinte Pieter kop.
't Is bon, enz.*

*Ootmoedig, zedig, gemanierd
Sij zijn, gelooft mij vrij
Mits men hunnen Patroon hier viert
Sij zijn hier over blij.
Laet ons nu zingen 't hunner ee
En ook drinken meenigen keer.
't Is bon, enz.*

⁴⁰ Minimi, minderbroeders.

⁴¹ Hij heeft eenig gebrek aen d'oog.

En tenslotte nog dit liedje: (Melodie: *Liefste Lise gij zult vraegen...*)

*Komt er iemand mij te vraegen
Wat wij doen op 't eiland Rhé ?
's Morgens wij vloeyen vangen,
Dan 't gebed, daer naer den thé;
Dan gaen wij op olleblokken
zetten ons gat op den bril.
D'ouderlingen gaen met stokken
?...*

*Daer naer gaen wij op den dril.
's Middags komen wij hier eeten;
Die nieuwsgierig is, wilt weten
In den zak geen geld en spaerd
Hij gaet de gazette lezen,
Die voltijds vol logens is;
's Avonds drinkt men Bacchi bezen
Men eet vleesch oftewel visch.*

*Naer de tafel doet men schinken
Een scheut twee of drij;
Men doet wel met die te drinken,
Want zoo gaet den druk voorbij.
Naer 't gebed dan gaet men slaepen,
Ieder kruypt in den vloeyenbak
Om er wat ruste te raepen,
Men slaept, dog zonder gemak.*

Dergelijke verzen en liederen vindt men met tientallen in de Brackeniers dagboek. Ze tonen ons een groep goede vrienden die probeerden er het beste van te maken. Spijts de moeilijke levensomstandigheden, ontbering, de ziekten en de vele overlijdens hielden de gedetineerden het moreel van de groep hoog met sarcasme en ironie en 's avonds voor het slapengaan met een glas wijn.

J. B. Peeters vond dit alles niet passend en het ergerde hem in hoge mate “ *dat er sommige onder ons zijn die den ledigen tijd misbruyken, in beuselingen en ... door een seemelijk⁴² leven de kruysen tragten te verdooven die hun zijn opgeleyd en aldus het kruys draegende, vijanden van het kruys schijnen te wezen...*”. Hij meende dat ze er beter zouden aan doen hun vrije tijd door te brengen in vroomheid, gebed, meditatie en studie. Dit gebeurde alvast in zijn kamer en hij besteedde een deel van zijn geld aan de aankoop van geestelijke lectuur. Blijkbaar zocht en vond hij morele en materiële steun voor zijn actie bij kanunnik Goethals, de waarnemende bisschop van Gent, aan wie hij daarover verslag uitbracht in zijn brieven.

⁴² Semmelen: zijn tijdverspelen met futuliteiten; semmelarij: tijdverlies; semmel: vervelende praat.

Portret van kanunnik A. C. G. Goethals in de sacristie van de St.-Baafskathedraal te Gent

Borstbeeld van kanunnik A. C. G. Goethals in het Bisschopshuis te Gent

De brief van 14 augustus 1799

Eyland Rhé, 27 thermidor, 7e jaer

Aan den Borger Van Lokeren
tot Gent

Vriendt! Gij zult waerschijnlijk verwondert zijn dat ik zoo lange vertoeft hebbe met te antwoorden op uwen geëerden van 16 messidor⁴³. Schrijft zulks evenwel niet toe aen gebrek van genegentheyd, maer eensgelijk omdat ik vreesse den goeden gebuer door gedurige briefwisseling lastig te vallen. Maer nu tijdinghe van hem ontvangen hebbende, heb ik dees gelegenheyd seffens waergenomen, om uw mijn ootmoedig respect te betoonen, duizende dankzeggingen te doen over uwen geëerden (brief), en mijne blijdschap te betuigen over uw laemelijke (lichamelijke) gesteltenisse ende hoop van beternis.

Het adres op de brief is “Aen den Borger van Lokeren tot Gent”, maar het schrijven was gericht aan de Gentse kanunnik Ambrosius, Carolus, Ghislenus Goethals die, zoals blijkt uit de brieven van J.-B. Peeters, regelmatig met de verbannen pastoor correspondeerde. Peeters richtte zich niet tot kanunnik Goethals als tot een hiërarchische overste, maar als tot een vriend. Zij waren leeftijd- en studiegenoten in het seminarie en aan de universiteit en uit de brieven blijkt dat ze wederzijdse hulp en steun vroegen. Ambrosius Goethals werd geboren op 14 mei 1751, uit een oud adellijk stamhuis *dat aan Staat en Kerk grote diensten bewezen heeft*⁴⁴. Hij werd priester gewijd op 27 december 1776 en promoveerde in 1780 tot licentiaat in de beide rechten en godgeleerdheid aan de universiteit van Leuven. Bij de eerste inval der Fransen in 1792 werd hij vervolgd en in 1794, bij de tweede inval, vluchtte hij naar Nederland. In 1795 werd hij secretaris van het bisdom Gent benoemd. Ten tijde van deze correspondentie bestuurdde hij (sinds 1797) alleen het bisdom als kapittelvicaris tot de val van het Directoire⁴⁵.

Den Borger Van Lokeren was dr. Jean-Baptiste Van Lokeren, gemeentelijk administrateur van het kanton Gent, gezondheidsofficier van de centrale administratie te Gent en in die functie gezondheidsagent van de gevangenis. Hij woonde blijkbaar in de buurt van de kanunnik en was misschien ook wel diens huisarts. In maart 1799 werd hij uit zijn functie gezet wegens afwezigheid op de *Asemblée scissionnaire du Nord*, maar op 24 mei 1799 in ere hersteld, nadat was aangetoond dat hij op dat ogenblik om beroepsredenen buiten de stad verbleef en niet aanwezig kon zijn op bewuste assemblee. J. B. Peeters kende deze dokter ongetwijfeld van de tijd toen hij in het Rasphuis gevangen zat en was met hem bevriend geraakt. Gezien de gespan-

⁴³ 4 augustus 1799.

⁴⁴ J.-B. VAN BAVEGEM, *Het Martelaarsboek*, 1875, p. 285.

⁴⁵ J.-B. VAN BAVEGEM, *Het Martelaarsboek*, 1875, p. 285.

nen relatie tussen de kerkelijke en de Franse overheid en de strenge censuur, kon J. B. Peeters zijn brieven beter niet rechtstreeks naar de kanunnik sturen. Iemand als dr. Van Lokeren was dan ook de ideale tussenpersoon: de Fransen kenden “*son attachement au peuple français et aux intérêts du peuple*”⁴⁶. Eveneens omwille van de censuur werden de brieven in het Frans beantwoord.

Hoe aengenaem zou het aen den hospes van Bernaert niet zijn zoude hij eenen vrient gezont en teenemael herstelt op zijn buytengood te ontvangen. Ik kan u middelertijd verzekeren dat ik den buytenlocht geenszins nodig hebbe voor mijne gezondheid, die, God zij dank, geen den minsten hinder geleden heeft sedert mijn afwezigheyd, nog min gekrencht is geweest door quellingen des geest, in gesonde ruste des gemoeds die ik geniete en die mij de bezoeking des heeren met gedult laet afwagten.

J. B. Peeters stelt, met de nodige zin voor humor, zichzelf voor als de gastheer van Bernardus (en niet omgekeerd!) op zijn buitenverblijf, het eiland Rhé. Tot zijn groep behoorde nl. Petrus Riemslach, prelaat van de St.-Bernardus-abdij te Waarschoot. Hij zou met veel genoegen zijn vriend kanunnik Goethals op zijn buitengood ontvangen. Hij is in goede gezondheid, van *geesteskwellingen* heeft hij geen last, zijn moreel is onaangetast, hij denkt positief en hij heeft blijkbaar alles perfect onder controle, dit in tegenstelling tot veel van zijn collega's.

Ondertussen heb ik voldoening van den ledigen tijd die wij hier hebben (naer onse christelijke oefeningen, die gij weet voldoender te zijn als ik verwagten konde) in de leesinge over te brengen van verscheyden boeken, naemelijk “De kerkelijke historie” van Henry en die van Canaster, die mij sedert weynegedaegen ter hand is gestelt om de vier laetste tomen te doorblaederen, met welk ik bezig was als ik in handen gevallen ben⁴⁷. Zoodat de daegen mij dekwels te kort zijn om mijn genegentheyd te voldoen, wat troost, wat voldoening in ons lot. Waert (was het niet) dat de zaemenleving niet somtijds eenige oefeningen opleverde en gelegentheyd gaf om eygenliefde te bestrijden, wij zouden bijnaer zonder kruysen leven leven⁴⁸. Maer ik kan uw niet verswijgen dat er sommige onder ons zijn die den ledigen tijd misbruyken, in beuselingen gestaediglijk overbrengen en door seemelijk leven⁴⁹ de kruysen

⁴⁶ Brief van Van Melle, gemeentelijk administrateur kanton Gent, RAG, Schelddedepartement, nr. 2083.

⁴⁷ Met dit laatste bedoelt pastoor Peeters dat hij de vier laatste delen van de kerkgeschiedenis aan het bestuderen was, toen hij werd aangehouden.

⁴⁸ Hij verwijst hier naar zijn taak als kameroverste, nl. de spanningen binnen de groep op te lossen en de geschillen bij te leggen.

⁴⁹ Zie voetnoot 42.

tragten te verdooven die hun zijn opgeleyd en aldus het kruys draegende, vijanden van het kruys schijnen te wezen. 't Is een saeck die alle goede beweenen en die sonder middelen is bij gebrek, ik zegge niet alleenlijk van onderwerping, maer van eenig minste opsig⁵⁰, alsof degelijkheid volstrekt (absoluut) waer. Ik hadde noyt geloofd dat het A. B. (?) sulke knaepen konde opleveren en om te voorkomen dat niemant van onse streek door het quaed voorbeeld verleyd worde, soude ik goed vinden dat ued. mij nog schrijvende er iet liet invloeden opsigtelijk tot de zeden en opwekking tot besigheden die aen onsen staet betaemen, ingesien naementlijk het lot daer wij in gestelt zijn, sonder nogtans om eenigen manier te betuygen dat ik uw hier nopens geschreven hebbe.

Zijn vrije tijd, d. w. z. wat overbleef nadat hij zijn geestelijke oefeningen had beëindigd, besteedde pastoor Peeters aan het verder bestuderen van de kerkgeschiedenis. Hij liet geen gelegenheid voorbijgaan zijn kamergenoten ertoe aan te manen hun tijd nuttig te gebruiken. De omstandigheden van de gevangenschap zag hij eerder als een gelegenheid om zichzelf te vervolmaken, als een loutering. Hij wilde ten allen prijze voorkomen dat de priesters van zijn eigen streek zouden verleid worden tot het kwaad en vroeg aan de kanunnik, dat hij hen in zijn volgende brief zou aanmanen naar hun kameroverste te luisteren, zonder evenwel te vermelden dat hij daarom gevraagd had.

Ik wiste door den weg van Melsen dat Martin wel was en hij weet het ook door Van Doorne, voortijds in fonctie aldaer; nu tot Aersele, die gelijk mijnen bijslaeper Smet hier zoo veele slegten, als andere onslegten. Ik ben blijde dat de andere mannen die daer omtrent zijn welvaren. Groet hun seer, bid ik uw, de eerste gelegentheyd. Gij weet zoo ik geloof, dat er mij louisen ter hand zijn gesteld door den borger Schuyttere om voor de behoeftige van ons convooi te dienen. Gelukkiglijk zijn er geen onder deeze, die zulks noodig hebben; maer daer zijn er veel andere van ons streek aen wie die wel zouden besteed zijn. Zoudt u mij niet kunnen machtigen om daer van te disponeren ten voordeel van deeser.

Het vergaren van nieuws over lotgenoten en het thuisfront was voor het moreel van de gedetineerden enorm belangrijk. Ze hadden dan ook allerlei nieuwskanalen. *Den weg van Melsen* was er zo een en de bedekte term waaronder de informateur wordt genoemd wijst erop dat er (wegens de censuur) gevaar bestond hem te compromitteren. Het betreft hier Petrus-Franciscus Maes, geboren te Kalken, dekenij Dendermonde, kapelaan te Gent, die op 22 februari 1799 in het Rasphuis werd opgesloten, maar om zijn hoge leeftijd in het klooster van de Alexianen werd geplaatst. Hij kwam op vrije voeten op 4 januari 1809⁵¹. Vanuit het klooster correspondeerde hij blijkbaar met Peeters en hield hem zo op de hoogte van het lokale nieuws.

⁵⁰ Bij gebrek aan enig menselijk opzicht.

⁵¹ J.-B. VAN BAVEGEM, op. cit. , p. 334.

Dom Romanus Martin was een benedictijnermonnik van de abdij van Munster in zijn geboortestad Luxemburg (°1750). Hij werd aangehouden, november 1798, en later overgebracht naar Rhé (2 januari 1799). Zijn ballingschap eindigde op 20 februari 1800⁵². Joannes-Franciscus Van Doorne, geboren te Waregem in 1766, was onderpastoor te Aarsele bij Tielt toen hij op 19 november, omwille van zijn weigering de eed van haat af te leggen, werd gearresteerd. Hij arriveerde op Rhé op 15 maart 1799 en werd eveneens op 20 februari 1800 in vrijheid gesteld. Hij keerde naar zijn vorige parochie terug, werd in 1805 pastoor te Wachtebeke en in 1823 te Wetteren, waar hij stierf op 14 februari 1837⁵³.

De *bijslaeper* van J.-B. Peeters, Joannes-Baptiste De Smet, een telg uit de gekende, Dendermondse burgerfamilie, was de zoon van Josse en Jeanne-Marie Duerinck en de halfbroer (uit het tweede bed) van de vermaarde pater Petrus De Smet, de Grote Zwartrok, missionaris bij de indianen van Noord-Amerika. Hij werd in 1762 te Dendermonde geboren. Peeters leerde hem kennen in 1781, toen hij jonge theologieprofessor aan het seminarie te Gent was. Later kwam hij als deken van Dendermonde in contact met de invloedrijke familie De Smet en werd er waarschijnlijk vriend ten huize. J.-B. De Smet was onderpastoor te Sleidinge toen hij in 1797 veroordeeld werd tot verbanning naar Guyane, omwille van zijn weigering de eed af te leggen. Hij dook onder bij een boer en toerde rond in zijn parochie vermomd als voddenkoopman met een hondenkar⁵⁴. In 1798 werd hij gevat, opgesloten in het Rasphuis en in hetzelfde convooi als Peeters naar Rhé gedeporteerd. Hij deed daar dienst als verpleger in de kazerne. Zijn vader kon hem, samen met J.-B. Peeters, vrij kopen *grâce à des services pécuniaires*⁵⁵. Na zijn terugkeer hernam hij zijn vorige functie en werd in 1804 pastoor te Heusden, waar hij op Sacramentsdag van 1808 plots stierf terwijl hij op de preekstoel stond. Op 22 september 1868 werd een grafmonument onthuld dat achter het koor van de kerk staat. Uit voorgaande paragraaf van de brief blijkt dat Peeters over meerdere bronnen beschikte (den borger Schuyttere) om aan geld te komen en dat hij het geld niet in de eerste plaats voor eigen gebruik reserveerde.

Ik heb aen den ex-principaal tot Versailles en aen iemand van uw hoedanigheid en bequaemheyd onder ons uwe mogelijkheden voorgeleyd ten opsigte van uwen stiel alleen te bedrijven, ende middels die uw daertoe in de hand zijn gestelt, die beyde van gevoelen zijn dat gij gerustelijk moogt voortgaen. Ik wensch uw goeden voortgank tot uwer welzijn en van geheel uw familie en laet niet naer uw meermaels in mijne oeffeningen gedachtig te zijn, opdat den heere alle uwe ondernemens gelieve te zegenen, en uw van alle onheylen te bevrijden.

⁵² Ibidem, p. 339.

⁵³ Ibidem, p. 426.

⁵⁴ Gedenkschriften van de Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde (GOKLD), 3de reeks, dl. 13, 1962-64, p. 147-148.

⁵⁵ A. BLOMMON, *Jean De Smet*, in: GOKLD, Tweede reeks, Dl. V, 1e Aflevering, 1893, p. 95.

De vraag om steun en raad was duidelijk wederzijds. Kanunnik Goethals bestuurde als kapittelvicaris, na de dood van Mgr. Lobkowitz († 29.01.1795), in bijzonder moeilijke omstandigheden het bisdom, tot de val van het Directoire.

Daer komen hier bijna daegelijks fransche gedeporteerden aen en daer word er van het zuiden nog verwacht. De Nederlanders zijn, zoo gij weet, alle naer 't eyland Oléron geschikt, maer daer geen plaets meer zijnde, zijn er eenige te Rochefort opgehouden dewelke instantelijk vraegen om bij ons te komen, en zoo men segt, hunnen wensch zal volbragt worden. Wij hebben hier een afschrift gehad van de brieven die de Nederlanders naer hun vrienden aldaer geschreven hebben en die overvloediglijk laeten zien dat heb bij naer maer door mirakel is dat men eenige jaeren het leven kan behouden in die landstreek. De heer schijnt van ons anders geschikt te hebben en waerlijk als niet tot zijn meerder eer en glorie, want het zoude niet wel staen om soo verstorven menschen als wij zijn, die eyndelijk versmaedheyd (verachting, minachting) voor hem leyden, er soo een weerdige dood te sterven. Den abt van Waarschoot⁵⁶, die in het eerste embarquement, in maert 1798 zes à zeven daegen te scheep geweest heeft en den middel gevonden heeft om sig aen die reyse te exenseren (exempteren of vrijstellen), groet u hertelijk met de heeren hierboven aen wie ik alleenlijk part gegeven heb van uwen geëerden⁵⁷. Priester des armes te Gent⁵⁸ blijft nog altijd den selven, niet tegenstaende hij alleen ges... (geschikt) is onder de Belgen. Den Geest blaest daer hij wilt. Ik wensche dat hij uw hert en verstand vervulle en teeken mij met een allerdiepste eerbiedigheyd.

Sign. J.-B. Peeters

Tot zover de eerste brief.

⁵⁶ De abt van de abdij van Waarschoot te Gent, van de orde van den H. Bernardus, was Petrus Riemschlag (° Breda, 1747). In 1793 werd hij tot prelaat verkozen en gemijterd door Mgr. De Lobkowitz. Hij werd aangehouden in april 1798 en kwam in mei 1798 via het rasphuis op de ponton van de *Charente* te Rochefort terecht in afwachting dat hij naar Oléron zou gestuurd worden. Hij wist daaraan te ontsnappen en kwam uiteindelijk aan te Rhé op 1 augustus 1798, waar hij tot 20 februari 1800 verbleef.

⁵⁷ M. a. w. aan wie ik uw brief heb doorgegeven.

⁵⁸ Peeters heeft het hier in bedekte termen over Pieter De Sarme, een kamergenoot die het blijkbaar niet met hem eens was, wat de opgelegde tucht betreft. Felix De Sarme, geboren in 1746 in het Sas van Gent, was tijdens de vervolging van 1797 kapelaan in St.-Michiels te Gent sedert 1792 en bleef zijn plichten getrouw, m. a. w. hij weigerde de eed af te leggen. Einde februari 1798 werd hij in het Rasphuis van Gent opgesloten. Later werd hij naar Rochefort overgebracht, opgesloten in de ponton van de *Charente* en op 7 augustus naar Rhé gezonden. Na zijn vrijstelling, 20 februari 1800, hernam hij zijn bediening in St.-Michiels tot zijn dood op 22 september 1822. J.-B. VAN BAVEGEM, op. cit. p. 248.

De brief van 9 oktober 1799

De tweede brief was geadresseerd aan een zekere burger Van Hoeke, maar eveneens bestemd voor kanunnik Goethals. Pastoor Peeters vraagt, ongetwijfeld omwille van de censuur op het eiland, in het Frans te antwoorden. De inhoud van de brief sluit volledig aan bij de vorige en is bijna integraal gewijd aan zijn bezorgdheid om het geestelijk welzijn van de gedeporteerde priesters in het algemeen en die van zijn kamergenoten in het bijzonder. Na een korte inleiding, met aandacht voor de problemen van de kanunnik, komt J.-B. Peeters tot zijn onderwerp: wat te doen opdat de priesters niet alleen hun roeping niet zouden verliezen, maar zelfs als betere, nieuwe mensen zouden wederkeren?

Eyland Rhé, 17 vendémiaire 8e jaer

*Au citoyen Van Hoecke
à répondre en français
Gand*

Ik heb uwen geëerden van 28 fructidor⁵⁹ wel ontvangen en uytterlijk verblijd geweest in uwen gesteltenisse en goeden moed in de werkelijkheyd daer uw sig bevint en die uwe nog eenigen tijd beletten zal de logt te verdragen. De troostelijke uyttekken (uittreksels) van den derden tome der kerkelijke historie, hebben mij soo veel te aengenaemer geweest, omdat dit volume mij ontbreekt in het exemplair dat mij is toevertrouwd en ik aen andere mag te lenen geven. Ik hebbe niet naergelaten de selve aen onse gezellen voor te lesen en er besonderlijk gebruyk van gemaekt ten opsigte van eenen van de onse die uw vermaeninge heeft aengenomen en belooft zijnen tijd profijtiger te besteden. Weest versekert, vriend, het ontbreekt van den kant der boeken⁶⁰ niet dat den tijd hier noodeloos verquist wordt, maer eer aen iver voor de lezing, vergeten hunner plichten en zekeren geest van vrijheyd die hun mettertijd schijnt te doen zeggen “omnia mihi licent” zonder de woorden te bevroeden die er agter volgen “sed non omnia expediunt”⁶¹ en die hun de overheid doet ontkennen, die alleszins agtbaar is, en hun gevoelen genoegsaam uyten voor allen die leersaem van herten zijn. Zoo dat het grootelijks te vreesen doet dat een deel onser gezellen. In plaetse van voortgank te doen in deugden en godvrugtigheyd, en in omkeering van saecken, als nieuwe menschen weder te keeren, bequaem en met alleen hunne broeders in onderhoorige (in goede

⁵⁹ 14 september 1799.

⁶⁰ De gevangenen op Rhé mochten blijkbaar hun geestelijke lectuur bijhouden, dit in tegenstelling tot de ballingen van Cayenne die werden beroofd van hun boeken, hun brevieren, zelfs van hun rozenkransen. ABBÉ TREVAUX, 2e volume 76, in: J.-B. VAN BAVEGEM, op. cit. p. 51.

⁶¹ *Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt*: Alles is mij geoorloofd, maar niet alles (is mij) ten bate.

verstandhouding), *maer ook die tegen ons zijn te stigten, erger zullen wederkeeren als zij gekomen zijn, maer van den ouden mensch wederbrengend, als zij medegebracht hebben, en nogtans op titel van belijdens voorregten zullen willen genieten tegen de regeltugt der kercke, soo gelijk het in andere stoffe geschiet is ten tijde van de man, wiens uyttrekken gij ons hebt medegedeylt* ⁶².

Waar het de Nederlanders niet lukte het gemeenschapsgebed aan eenieder op te leggen, slaagde Peeters erin zijn kamergenoten een tucht op te leggen, die de vergelijking met een strenge kloosterregel kan doorstaan: op regelmatige tijden gemeenschappelijke gebedstonen, de kruisweg, de litanie van alle heiligen, het avondgebed en meditatie, de studie van de kerkgeschiedenis, ... Wie daar niet mee akkoord ging, werd daarover aangesproken en van zijn ongelijk overtuigd. Het toont ons J.-B. Peeters als een man met een sterke persoonlijkheid, die zijn gezag kon doen gelden in moeilijke omstandigheden. Ook bij de Nederlanders werd er gebeden, maar om erger te voorkomen, waagde niemand het een opmerking te maken aan de afwezigen.

't Is waer, het gemeyn gebet word dagelijks meest op alle kaemers der Nederlanders verrigt, maer daer is geen boete door afwesige, en men hoeft sig wel te wagten van daer over als in het geheym zijn misnoegen te thoonen om erger gevolgen te vermeyden.

In onse kaemer kan ik daer niet van klaegen: daegelijks naermiddag word de roosekrans geleesen, men houd de gedagtenis van de dood ons zaeligmaekers en voegen er bij de gebeden tot alle heyligen. Naer de taefel de avondgebeden getrokken uyt "den heyligen dag" van Scotti⁶³, waernaer een rijpe overweginge uyt "vader Neuville", die ik onderweg gekogt hebbe en die gevolgt word door een lesinge uyt de "Naevolging Christi"⁶⁴, daer veel vrugt in te raepen is in onse gesteltenis, soo dat ik de voldoening hebbe aen uw te melden dat wij hierin aen uw versoeck, van soo haest wij toegekomen zijn, enigszins volkomen hebben. Den uyttrek van het schrift dat u mij in uwen eersten overgesonden heeft, en daer hier niemand van wiste meer als ik, is ook niet sonder vrucht geweest: De Sarme heeft het geleesen en is eyndelijk van ons gevoelen geworden, met plegtigheyd reeds herdaen (afstand genomen) hebbende van hetgeen hij misdreven hadde, hetgeen ik uw met geen mindere voldoeninge melde, des te meer dat hij met de abt van Waerschoot kortelings groote hoop ontvangen heeft van hun aenstaende vrijlaeting.

⁶² Peeters zinspeelt op het geval van een priester die, na zijn in vrijheidstelling, uitgetreden is.

⁶³ JOHANNES SCOTTUS ERIUGENA, *Dies sacra per loca divinae scripturae progrediens*, apud Martinum van Overbeke, Lovanii, 1765.

⁶⁴ THOMAS À KEMPIS, *Imitatio Christi*, *De navolging van Christus*, verzamelnaam van vier onderscheiden traktaatjes, waarvan het oudste handschrift dateert van 1424.

Wat Peeters bedoelde met 'de schrift aan Boni', 'de gevallen van Gregorius vader' en 'de historie van Firmanus' is moeilijk te achterhalen. Het waren blijkbaar verhalen die Peeters kon gebruiken om zijn kamergenoten op het rechte pad te houden.

Konde u mij iets overzenden uyt de schrift aen Boni (?), het soude mij seer aengenaem zijn; de nieuwsblaeden hebben er ook van geschreven en ik hebbe ten dien tijde eenen uyttrek van gemaakt hoofdzaekelijk behelsende dat hij op dreyging van kerkelijken ban de herroeping bevoel, maer zonder te zeggen in wat woorden het engagement in die landstrecke bevat was.

Gelijk den tijd hier niet ontbreekt heb ik uyt eigen beweging eenige uyttreksels uyt mijne leesinge geschreven die misschien enigszins zullen beantwoorden aen het oogwit (oogmerk) dat u bedoeld en mij aenraed te agtervolgen. Ik ben ook blijde in die leesinge beknooptelijk te ontmoeten de gevallen van Gregorius vader (kerkvader?), de historie van Firmanus (?) die alleszins overeenstemmen met al hetgene ik daer elders over gevonden hadde.

De laatste paragraaf handelt over de verkiezing van de paus. Na de bezetting van Rome door de Franse legers (Romeinse republiek) werd de paus, Pius VI, gevangen gezet in Siena, later overgebracht naar Florence en tenslotte naar Valence waar hij op 22 augustus 1799 overleed.

De kwestie van de verkiezing van een nieuwe paus lag toen zeer gevoelig. J.-B. Peeters vreesde duidelijk de censuur, want hij heeft het discreet over *den sesden godvruchtigen* (Pius VI). Op 1 december 1799 kwamen uiteindelijk 35 overgebleven kardinalen in conclaaf, maar het zou nog tot 14 maart 1800 duren eer te Venetië Pius VII werd verkozen.

Wij lesen hier de zelve collecte voor de gevangen, en voegen er bij, door behoorlijk gezag, die voor de verkiezing van den opvolger van den sesden godvruchtigen, het gene mij seer aengenaem is geweest, wel bijzonderlijk in de geesten daer wij verblijven, die bij sommige te ligtelijk verdagt zijn aen het schuldig eerbied en aenkleventheyd aen den stoel te ontbreken. Egter kan het ook geschieden dat dien die uyt het quaed goed weet te trekken, de voorvallen van onsen tijd misschien zal doen dienen tot een regtzinnige wederkeering van liefde, eerbied, aengekleventheyd en gehoorzaamheyd die van allen aen dien stoel bewezen is geweest.

Adieu, Eerw. Vriend, een woord van vermaeninge zal ons altijd aengenaem wezen. Laet ons niet naerlaeten voor elkander te bidden en in den geest te verenigen in de hoop van het eens tegenwoordiglijk te doen.

*Ik teken mij met een alderdiepste eerbied geheel aen uw,
J.-B. Peeters*

Nawoord

Einde december 1799 keerde J.-B. Peeters, samen met zijn vriend J.-B. De Smet uit Dendermonde, uit ballingschap terug. Na het Concordaat tussen Frankrijk en de H. Stoel (Pius VII), dat op 15 juli 1801 werd afgesloten, konden de meeste priesters hun vorig ambt weer opnemen. Het zou evenwel nog tot 3 januari 1803 duren eer de Laarnese burgemeester Jean Van Mossevelde de bevestiging van Peeters' heraanstelling kreeg. In zijn brief van 13 nivôse jaar 11 liet de prefect van het departement van de Schelde weten dat de bisschop van Gent J.-B. Peeters benoemde tot *desservant van de commune Laerne*. De benoeming was goedgekeurd door de Eerste Consul (Napoleon) en J.-B. Peeters had, in aanwezigheid van de prefect, de eed afgelegd op het evangelie en verklaard *met eenen gelijcken iver de pligten te volbrengen van eenen apostelijcken herder*.

Welke precies die taken en plichten waren zou nog eens duidelijk gemaakt worden in de openbare brief die de burgemeester, waarschijnlijk in opdracht van zijn hiërarchische overheid, liet afficheren aan het gemeentehuis⁶⁵.

“... U mag niet naerlaeten, borgers, van hartelijk en met de grootagting die zijn ampt verdient te erkennen den zelve eerweerden heer Joannes Baptiste Peeters, den welken den waerden en dierbaeren Bisschop (...) opnieuw gesteld heeft om van de verheeven bediening uyt te oeffenen van dien aen den outaers en van het woord Gods te prediken. Zijne pogingen zullen voor oogwit hebben om de inwoonderen vrienden der vrede en eendragt te maeken, volbrengen van hunne burgerlijke en christelijke pligten. Hij zal den geest van onderwerping aende wetten inblaezen, de agting voor de magten, den afschrik der wanorders en ondeugendheyd ...”

Pastoor Peeters was dus een verwittigd man. Tijdens de raadszitting van 12 pluviôse van hetzelfde jaar⁶⁶ (1 februari 1803) vaardigden de gemeenteraadsleden de nodige besluiten uit om *den staet te maeken van het onderhoud van den desservant (1000 fr.) dagelijkse onconsten voor het onderhoud des outaers (180 fr.), van den inwendigen dienst der kercke (450 fr.), voor de reparatiën hetzij van de kercke (300 fr.), hetzij van het pastorael huys (360 fr.)*.

Er werd een register geopend waar de ingezetenen, bij publicatie, werden aangezocht in te schrijven om voor een bepaald bedrag deel te nemen aan deze kosten. Het register zou nadien terhandgesteld worden aan de gemeenteontvanger. Bovenstaande besluiten golden voor één jaar.

⁶⁵ GEMEENTE-ARCHIEF LAARNE (GAL), Beraadslagingen gemeenteraad, volume 1800-1824.

⁶⁶ GAL, Beraadslagingen gemeenteraad, volume 1800-1824.

Tijdens de ballingschap van J.-B. Peeters bleef de onderpastoor, de uit Zele afkomstige Pierre Blanquaert, heimelijk de parochie bedienen. Maar al spoedig diende zich een beëdigd priester aan om de plaats van pastoor in te nemen, nl. pater Daniël, carmeliet, in de wereld Joseph Verberckmoes. De vicaris-generaal, M. M. De Meulenaere en zijn secretaris, A. C. G. Goethals, van het *openstaende Bisdom van Gendt*, protesteerden heftig tegen het onwettig optreden van deze pater Daniël, in een brief van 18 februari 1802⁶⁷.

“Ons ter kennis gekomen zijne dat zekere pater Daniël Verberckmoes, zonder eenige zending tot het hooren der sacramentele biechte der geloovige ende om het woord Gods te verkondigen, niet alleen van de priesterlijke bediening, maer zelfs het herderlijk ampt was uytoeffenende binnen de parochie van Laerne, ... niet tegenstane dat verscheydene mael, zoo op eygen beede, als op de vraege van eenige inzetenen der gemelde parochie, alle vermogen tot zulke aen hem was geweygert geweest; in drij erhaelde stonden bij brief voor ons geroepen, ende op den vierden dezer loopende maend verschijnende, hebben wij hem onze droefheyd te kennen gegeven over zijnen indrong in de prochiale kerke van Laerne...”

Verberckmoes, die gevolge der schikking van het h. Concilie van Trenten aen opschorssing ofte suspensie der geestelijke bediening werd verklaard, reageerde op geen van de vele brieven. Ook pastoor Peesters richtte zich, eveneens zonder succes, tot de carmeliet, want de het bleek dat ook pater Daniël zijn aanhangers in de parochie had, wat tot twist en tweedracht binnen de parochie leidde. De inhoud van de brief is spijtig genoeg niet gekend:

*“Den onderschreven Egidius Landuyt gesworen bode van Ninove bekend wel ende deugdelijk op den 24 februarii dezen jaere 1807 den twee uren naer middag zig begeven te hebben ten hyuse van pater Josephus Verberckmoes onderpastoor te Herne, om aen den zelve Verberckmoes te behandigen zekeren brief hem door den zeer eerweerden heere landdecken van Laerne besteld en toegezonden, waarvan den boven vermelde bode aen den voorzijden Verberckmoes eene receptisse gevraegt heeft, dewelke hij gewijgert heeft, ende den voorzijden bode sonder betaeling met injurien heeft uyt den huyse gejaegt.”*⁶⁸

Het onwettig optreden van pater Verberckmoes in de pastorijs van Laerne had echter ook een gunstig gevolg: de goederen der kerk werden niet aangeslagen, de voornaamste meubelen, o.a. de metalen kandelaar en het tafereel van het hoogaltaar werden wel in openbare veiling verkocht, doch pater Daniël kon alles voor een spotprijs inkopen.⁶⁹

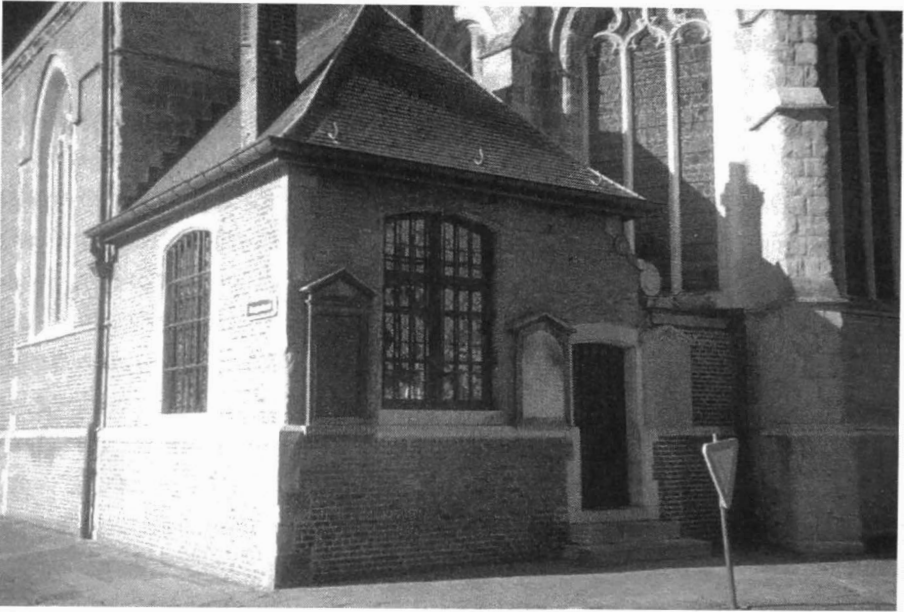
⁶⁷ E. BALTHAU, L. PROPS, E. L. SCHEPENS, *Liber Memorialis van pastoor Joannes Bernardus Heirman*, Castellum, jrg. X, nrs. 2-3, 1992, p. 52-53.

⁶⁸ E. BALTHAU, L. PROPS, E. L. SCHEPENS, op. cit. p. 54.

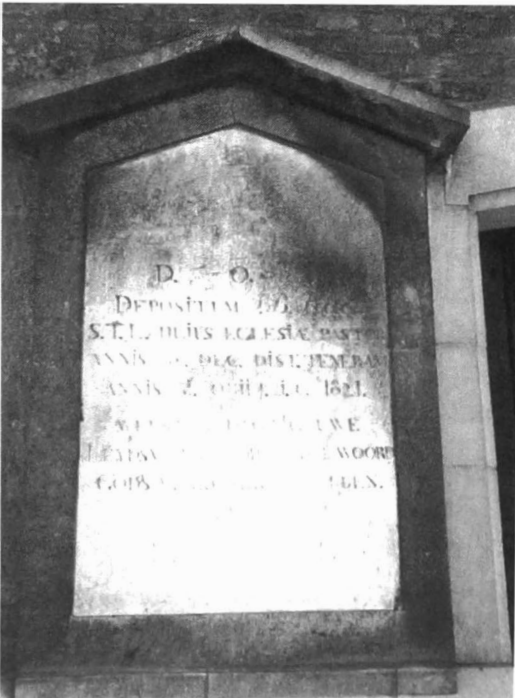
⁶⁹ Ibid.

De contacten tussen pastoor Peeters en de plaatselijke wereldlijke overheid werden blijkbaar niet meer verstoord. De naam J.-B. Peeters komt verder niet meer voor in de gemeenteraadsverslagen, wat ons laat veronderstellen dat er geen verdere aanvaringen zijn geweest.

Eerwaarde heer Johannes-Baptiste Peeters overleed te Laarne op 21 december 1821.

De sacristie van de St.-Machariuskerk te Laarne met naast de deur de grafsteen ter nagedachtenis van J.-B. Peeters.

De grafsteen aan de sacristie van de St.-Machariuskerk te Laarne met volgende tekst:

D.O.M.
DEPOSTUM J.B. PEETERS
S.T.L. HUIJUS ECLESIAE PASTOOR
ANNIS 34 DEC. DIST. TENERAM
ANNIS 31. OBIIT 21^{XBIS} 1821
WEEST GEDACTIG UWE
LEYDSMANNEN DIE U HET WOORD
GODS VERKONDIGT HEBBEN
AD. HEB. XIII. J.
R.I.P.

BIJLAGE 1:

Enkele uittreksels uit het smeekschrift door de geestelijkheid van de dekenij van Dendermonde, gericht aan de Raad der Vijfhonderd te Parijs, op 9 juni 1797:⁷⁰

“ Citoyens législateurs,

L'extrait de la loi du 7 Vendémiaire IV a douloureusement affecté nos coeurs. Témoins de l'alarme qu'il jette dans nos communes où le service divin vient de cesser, nous nous trouvons dans la triste alternative ou de la voir continuer en cessant le service, ou de s'attirer toutes les rigueurs de la loi, amendes et prisons C'est dans cette déplorable situation que les soussignés viennent respectueusement vous remontrer que le seul devoir de leur conscience les empêche de faire la déclaration exigée. Le peuple retenu dans l'obéissance à la république par le zèle de ses pasteurs immédiats, qui depuis trois ans n'ont pas cessé de lui inculquer l'obligation d'obéir aux puissances de la terre, n'entendant plus la voix de ses pasteurs dans un moment que le décret l'indispose contre la république, il y a des craintes pour le maintien de la tranquillité publique.... Ensuite cette mesure rend, sans raison, suspectes notre loyauté et obéissance.... Au lieu de nous élever contre les lois ou d'exciter nos ouailles à la désobéissance, nous avons toujours confirmé nos instructions par l'exemple, supportant toutes les charges, que l'égalité survenue nous imposait et nous soumettant aux lois qui nous dépouillèrent de nos revenus après nous avoir épuisés par les contributions énormes, etc.

Ces raisons sont de nature à attirer l'attention du corps législatif, qui en pèsera, dans sa sagesse, toute l'importance et nous font espérer que Vous rapporterez ce décret ou que Vous accorderez un sursis jusqu'à ce que nous soyons instruits sur cette affaire importante par le chef de l'Eglise.”

J. B. Peeters, deken, pastor van Laarne

J. Van Nuffel, pastor, Wetteren

R. De Rongé, pastor, Schellebelle

F. A. Brijs, pastor, Berlare

J. C. Roingoot, pastor, Dendermonde

J. B. De Schoesitter, pastor, Moerzeke

F. De Clercq, pastor, Bornhem

F. D. Van der Boenten, pastor, Hamme

P. F. De Bruyne, pastor, Grembergen

J. Reyniers, pastor, St.-Gillis, Dendermonde

J. A. Steeman, pastor, Begijnhof, Dendermonde

S. J. Yseboot, pastor, Baasrode

P. F. J. Sinave, pastor, Zele

J. Maertens, pastor, Vlassenbroek

⁷⁰ J.-B. VAN BAVEGEM, *Het martelaarsboek*, Gent 1875.

J. J. Cammaert, pastor, St.-Amand
 J. F. De Winter, pastor, Mariakerke
 J. Verdickt, pastor, Hingene
 J. B. Van de Woestyne, pastor, Overmere
 J. Van Paemel, pastor, Calcken
 J. F. Van Geertsom, pastor, Gentbrugge

BIJLAGE 2:

Lijst van de belangrijkste waren te koop in de “kombuis” ⁷¹

	Pond,sol		Pond,sol
Brandhout (2 Brusselse maten)	35,00	Witte wijn (pot)	0,04
Kleine zak aardappelen	6,00	Rode wijn	0,05
Vlees (per pond)	0,07	Bier (slecht!)	0,09
Spek	0,11	Melk (per pot)	0,39
Rauwe ham	0,16	Eau de vie (cognac)	1,15
Gekookte ham	1,10	Anisette	2,15
Eend	7,00	Thee (pond)	9,00
Kip	1,10	Koffie (pond)	3,15
Gans	1,07	Suiker	2,08
Stokvis	0,10	Suikerbrood	3,10
Rog 4,00		Kandisuiker	6,00
Tong	0,14	Olie (per pot)	2,10
Halve emmer mosselen	4,10	Azijn	0,06
Kreeft (tamelijk mooi)	1,00	Peper en zout	gratis
Aardappelen (een mand)	6,00	Citroen	0,06
Bonen (per pot)	0,12	Kaarsen (per pond)	0,15
Wortelen (busseltje van 5 à 6)	0,04	Poeder voor op het haar (pruik?)	0,10
Sla (voor 7 personen)	1,10	Snuiftabak	3,10
Ajuin (het dozijn)	1,04	Fatsoen van een habijt	12,00
Wit brood (het pond)	0,05	Fatsoen van een vest	0,04
Roomboter	1,00	Fatsoen van een broek	3,10
Hollandse kaas	1,00	Paar schoenen	7,00
Rijst (per pond)	0,07		

⁷¹ RONNEFELD & DE VOLDER, *Description de la route et du lieu d'exil de A. J. D. De Brackenier, ci-devant éditeur et journaliste à Bruxelles*, Antwerpen, 1913, p. 39 (vrij vertaald).

Enkele gegevens over het Aartsgenootschap van de H. Franciscus Xaverius van de Kalkense Sint-Denijsparochie

André Van De Sompel

Inleiding

Tijdens de tweede helft van de 19de eeuw werden de katholieke gelovigen geconfronteerd met de liberale en socialistische ideologieën. Het bijwonen van de wekelijkse zondagsmis en het vervullen van de paasplicht volstond blijkbaar niet meer om de brave parochiaan op het rechte pad te houden. Sterke katholieke voorbeelden, zoals de genootschappen in en rond de kerk, werden gesticht. De plaatselijke geestelijkheid, die, naar aanleiding van bijvoorbeeld een missie, een nieuwe *confrérie* in het leven riep, zorgde er meestal voor dat de meest vooraanstaande en gegoede families daarbij als voortrekkers fungeerden.

In de periode van 1856 tot 1871 alleen al werden in de Sint-Denijsparochie acht genootschappen opgericht, waaronder het Genootschap van de Heilige Franciscus Xaverius. Over dat genootschap of de *Mannenbond der Xaverianen* vonden we in diverse verzamelingen een aantal documenten en gegevens die ons toelaten een beeld te schetsen van die *confrérie* in de landelijke Sint-Denijsparochie.

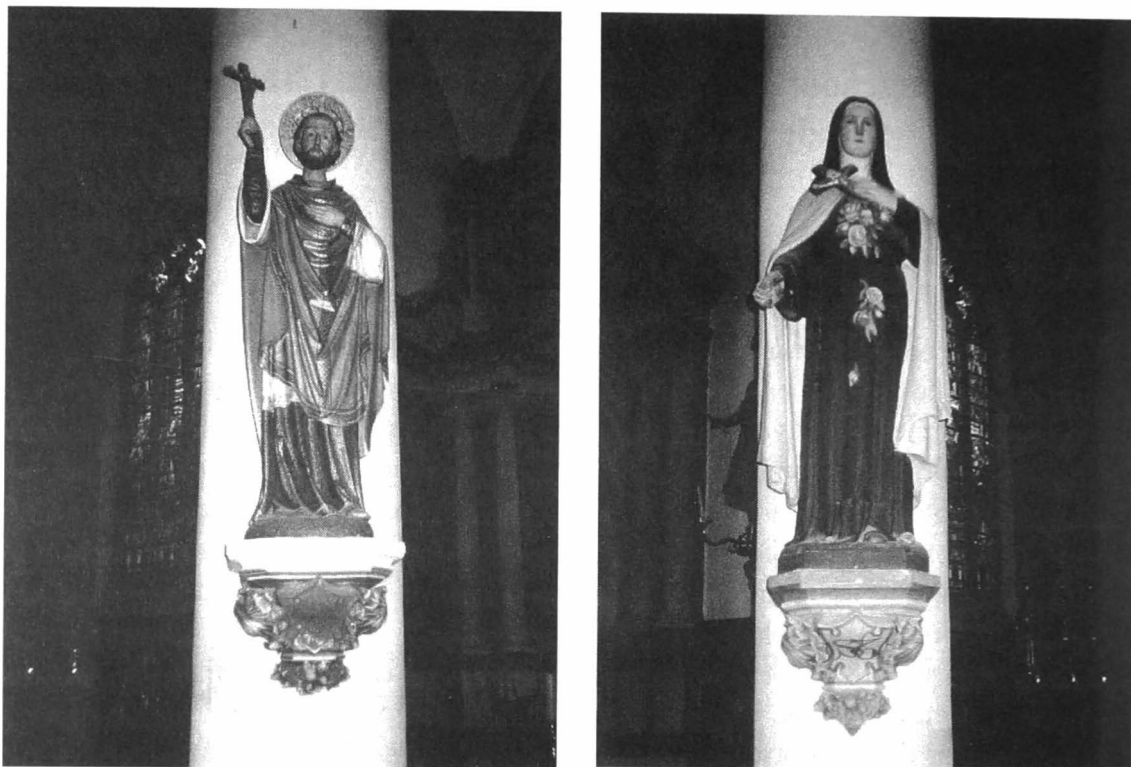
1. Wie was de Heilige Franciscus Xaverius?

De Bask Francisco de Jassu y Javier (1506-1552) studeerde te Parijs, waar hij als een van de eerste gezellen van Ignatius van Loyola toetrad tot de Sociëteit van Jezus (1534). In 1537 werd hij priester gewijd en in 1541 vertrok hij als pauselijk gezant naar India, waar hij vanuit Goa missiereizen ondernam naar het Oosten, tot de Molukken en in Japan. Tot het inzicht gekomen, dat Japan alleen via China van godsdienst zou veranderen, ging hij naar dat land op weg, maar stierf uitgeput op het eiland Sancian. Franciscus Xaverius werd in 1622 heilig verklaard. In 1748 werd hij verheven tot patroon van Indië, in 1904 tot patroon van de geloofsverkondigers en in 1927 tot patroon van het missioneringswerk, samen met Theresia van Lisieux¹. Zijn feestdag werd gevierd op 3 december, zijn sterfdag.

Het is niet toevallig dat vooraan in Kalkenkerk links en rechts van de middenbeuk de pilaren worden versierd met de beeltenissen van de twee hiervoor vernoemde missieheiligen: de H. Franciscus Xaverius en de H. Theresia van het Kind Jezus (H. Theresia van Lisieux genoemd, 1873-1897)².

¹ Haar feestdag valt op 1 oktober, maar werd meestal pas op 2 of 3 oktober gevierd omdat de feestdag van de H. Bavo, op 1 oktober, voorrang kreeg.

² Volgens de gegevens uit het memorieboek van de parochie Kalken werd dat beeld op 6 juni 1938 gewijd. Het werd gemaakt te Gent en werd geschonken door mevrouw Prudentia Schepens.

Illustratie 1 en 2.

De beelden in Kalkenkerk van de H. Franciscus Xaverius (rechts van de middenbeuk) en de H. Theresia van Lisieux (links van de middenbeuk).

2. Een aartsgenootschap

In 1854 werd te Brussel door Eerwaarde Pater Louis van Caloen S.J. het *Aartsgenootschap van den H. Fr. Xaverius. Vereeniging van Gebeden tot bekeering der zondaren* opgericht. Met dat Aartsbroederschap richtte Van Caloen zich tot de arbeidersklasse, vooral die in de steden: *Hij wil vooral een elite van arbeiders aanspreken. Zij moeten een brug vormen tussen de arbeidersmassa en de kerk*³. Onder impuls van de opeenvolgende bisschoppen kwam het zwaartepunt van de werking van het aartsgenootschap evenwel in het bisdom Gent te liggen. Vooral in de plattelandsdorpen, onder leiding van de plaatselijke geestelijkheid en vooraanstaanden, ontstonden en bloeiden de genootschappen.

³ KADOC, Tentoonstellingscatalogus nr. 86, *Voor het hart van de massa. 100 jaar Heilig-Hartbonden / Kerk en Wereld*, van 11 april tot 14 juni 1997.

MASSON I., *De aartsbroederschap van Sint-Franciscus Xaverius in België en voornamelijk in het bisdom Gent, 1854-1896. Een katholieke benadering van het arbeidersprobleem*, Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1966, p. 32. Het Genootschap van Sint-Vincentius werd ingericht voor de betere burgerij. Het werd door de Xaverianen echter niet als concurrentie beschouwd.

Het aartsgenootschap kende tijdens de 19^e eeuw twee grote expansieperiodes: een eerste tijdens de periode 1856 – 1868 en een tweede van 1892 tot 1897. Die expansieperiodes zijn ook merkbaar in de in 1875 opgerichte dekenij Wetteren (zie Tabel 1).

Parochie	Datum oprichting
Sint-Lievens-Houtem	8 november 1863
Massemen	13 maart 1864
Kalken	19 januari 1865
Smetlede	20 september 1866
Schellebelle	9 maart 1873
Wanzele	15 oktober 1893
Vlierzele	29 oktober 1893
Bavegem	7 januari 1894
Laarne	24 november 1894

Tabel 1.

Overzicht van de verspreiding van het Aartsgenootschap van de H. Franciscus Xavierius in de dekenij Wetteren, gegevens tot 1896⁴.

Was de aartsgenootschap in 1896 opgericht in negen parochies van de dekenij Wetteren, dan zou dat aantal in 1925 oplopen tot twaalf op een totaal van 15 parochies.

Mannen ouder dan 20 jaar werden als effectieve leden aanvaard. Na verloop van tijd voorzag Van Caloen voor de vrouwen een gebedsvereniging naast het aartsgenootschap en voor jongens tot 20 jaar werd als gebedsvereniging een Sint-Stanislaus-Kostka⁵ of een Sint-Jan Berchmansvereniging opgericht. Zo kon een gans gezin deelnemen aan het leven van de aartsbroederschap⁶.

Vanaf de jaren 1870 beschikten de Xaverianenbonden bovendien over een eigen tijdschrift om de banden tussen de bonden aan te halen en om de Xaverianen te blijven motiveren. De blaadjes bevatten algemene oproepen en berichten over de lokale werking. We consulteerden in het Kadok de jaargangen 1 tot 9 (maart 1921-december 1929) van het maandelijks *Xaverianenblad* ⁷.

⁴ MASSON I., o.c., p. 94 + bijlagen.

⁵ Stanislaus Kostka (1550-1568): Poolse heilige.

⁶ MASSON I., o.c., p. 53 + 149.

⁷ Het Xaverianenblad evolueerde van het *Xaverianenblad. Orgaan der Genootschappen van België* (maart 1921) naar het *Maandblad voor Xaverianen en H. Hartbonden* (januari 1929) en het *Bondsblad voor Xaverianen en H.Hartbonders* (1930-1955).

In gebedenboeken werden regelmatig litanieën van en gebeden tot de H. Franciscus Xaverius opgenomen. Voor het Genootschap van de H. Franciscus Xaverius priemeerde de missioneringsgedachte.

3. Het genootschap in de Kalkense Sint-Denijsparochie

In Kalken werd het Genootschap van de H. Franciscus Xaverius *ingesteld* op 19 januari 1865 en *verbonden* op 19 januari 1866⁸.

Hoe en naar aanleiding van welke gebeurtenis het ontstaan is, is voorlopig nog onduidelijk. Het Liber Memorialis van de parochie Kalken, voor de periode van 1861 tot 1988, rept trouwens met geen woord over de oprichting en de werking van confrerieën. Wanneer het processievaandel, met datum 1866 (zie illustratie 3) werd ingehuldigd, kwamen we evenmin te weten. Dat vaandel, met borduurwerk in zijde en brokaat⁹, was het middel bij uitstek om zich te laten opmerken in processies en andere optochten.

Illustratie 3.
Het vaandel van het Kalkense Franciscus Xaveriusgenootschap. Het ruitvormige vaandel hangt in de Sint-Denijskerk, in de kapel van Sint-Sebastiaan.

⁸ BISDOM VAN GENT, *Aartsgenootschap van den H. Franciscus-Xaverius, tot bekeering der zondaars. Derde Algemeen Verslag in de vergadering van 21 mei 1866*, Gent, 1866.

⁹ Naar de beschrijving van de foto KIK (Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium), Fototheek Kalken, M 217739, 1974, nr. 56887.

a. De leden

Voor enkele tijdstippen vonden we ledenaantallen¹⁰.

Op 30 april 1865 telde het Kalkense genootschap volgens het Bisdom Gent 150 leden en een jaar later 170 leden¹¹. Op 30 april 1866 was onderpastoor Joseph Florentius De Rop¹² de bestuurder, ene C.L. Vermeiren voorzitter en Joseph Matthys erevoorzitter.

Het moet duidelijk zijn dat de Xaverianen slechts een van de vele gebedenverenigingen zijn en dat vele, zo niet alle gebedenverenigingen complementair zijn¹³. Het ledenaantal van die gebedenverenigingen voor Kalken lijkt hallucinant hoog. De verslagen van het Bisdom van Gent maken voor 1865 en 1866 respectievelijk gewag van 2590 en 2765 leden...

De negen geraadpleegde jaargangen van het Xaverianenblad bevatten heel weinig gegevens over de Kalkense afdeling. Begin 1927 vermeldde de redactie dat onder andere in Kalken, *niettegenstaande sterfgevallen en verhuizingen, het getal abonnees* gestegen was¹⁴. Niet alleen het ledenaantal was gestegen, ook de jaarabonnementsprijs: van een halve frank in 1921 naar twee frank in 1927.

Over het ledenaantal krijgen we begin 1929 nieuwe informatie. Toen telde de genootschap van de Xaverianen in Kalken 196 leden en Het Xaverianenblad werd bedeed aan 107 gezinnen. In die periode was onderpastoor Leo Jozef Van der Meersche¹⁵ bestuurder van die bond¹⁶.

Beschikken we over weinig gegevens voor wat betreft het ledenaantal, het leek ons een prettige vingeroefening om, via de tamelijk volledige verzameling bidprentjes van Petrus De Wilde van personen overleden en begraven te Kalken, een antwoord te krijgen op de vraag wie de leden waren.

We namen de expliciete vermelding van het lidmaatschap van het genootschap op die bidprentjes als bewijs van dat lidmaatschap. Met een aantal beperkingen moest rekening gehouden worden:

- tot in 1893, het jaar dat in Kalken een eerste drukkerij opgestart werd, moest men voor het laten drukken van overlijdensberichten en bidprentjes zich wenden tot drukkers buiten de gemeente: eerst in Gent en nadien in Wetteren en Overmere.

¹⁰ Het volgens sommigen bestaand ledenboek kon niet ingekeken worden.

¹¹ BISDOM VAN GENT, *Aartsgenootschap van den H. Franciscus-Xaverius, tot bekeering der zondaars. Tweede Algemeen Verslag in de vergadering van 15 juni 1865*, Gent, 1865.
BISDOM VAN GENT, *o.c.*, 1866.

¹² Joseph Florentius De Rop werd in 1834 te Moorsel geboren en op 26 mei 1865 tot onderpastoor van Kalken benoemd.

¹³ MASSON I., *o.c.*, p. 149.

¹⁴ *Xaverianenblad*, 7de jaar, nr. 2, februari 1927.

¹⁵ Leo Jozef Van Der Meersche werd in Gent geboren in 1897 en in Kalken als onderpastoor benoemd op 5 februari 1926.

¹⁶ *Maandblad voor Xaverianen en H. Hartbonden*, 9^e jaar, nr. 5, mei 1929.

- relatief weinig mensen konden zich het drukken van bidprentjes voor hun overledenen veroorloven.
- de vermelding van het lidmaatschap van een of andere confrerie was niet altijd vanzelfsprekend. Bij belangrijkere personaliteiten waren die lidmaatschappen ondergeschikt aan andere biografische verwezenlijkingen.
- regelmatig stond vermeld dat de overledene *lid van meerdere confrerieën* was, zonder een verdere specificering.
- de vermelding van erelid of wijkmeester droeg bij tot een vorm van sociale belangrijkheid en eer.

Met de gegevens van de bidprentjes en die van een aantal gedachtenisprentjes met de namen *van afgestorven medebroeders* (1903, 1912, 1913, 1917 en 1943) werd de lijst in bijlage A opgemaakt. Ze bevat 171 namen voor de periode 1867-1958.

De lijst in bijlage A werd gerangschikt naar het jaartal van overlijden. We kunnen stellen dat er in de tijd een nogal evenwichtige rekrutering plaatsgevonden had. Af en toe kon vastgesteld worden, dat ieder mannelijk lid van een gezin lid was van het genootschap. De lijst bevat heel wat namen van plaatselijke vooraanstaanden. Heel wat (ere)leden waren burgemeester, gemeenteraadslid, koster, gemeentesecretaris, onderwijzer, bestuurder godshuis, dokter, ondernemer, drukker of kerkmeester. We konden niet nagaan hoe groot het aandeel landbouwers, arbeiders en ambachtslieden was.

Ene Joannes Matthijs (1838-1916), gehuwd met Philomene De Greef, moet vast een van de eerste leden geweest zijn. Op zijn bidprentje stond vermeld dat hij *jubilaris (als 50 jaar lid) van het Xaverianengenootschap* was.

Het eigenlijke aartsgenootschap was enkel en alleen voorbehouden voor mannen, gehuwd of ongehuwd, met een plaatselijke geestelijke, meestal een van de onderpastors, als bestuurder en een bekende persoon als voorzitter. Er was blijkbaar per wijk een verantwoordelijke en men kon behalve lid ook erelid zijn. We veronderstellen dat een erelid een grotere financiële bijdrage leverde. Iemand kon ook erevoorzitter zijn, dat was onder andere Petrus Blancquaert († 1873), lid van het kerkbestuur. We mogen misschien wel stellen dat het succes van het genootschap niet los te koppelen is van de inzet van de plaatselijke geestelijkheid.

Over de werking van de jongerenafdeling en die van de gebedsvereniging voor vrouwen konden we weinig of geen informatie inwinnen. Het bestaan van de jongerenafdeling kon enkel afgeleid worden uit een aantal vermeldingen op bidprentjes en op het programma van het zilveren jubelfeest van de Xaverianen. Op enkele bidprentjes van Kalkense jonggestorvenen troffen we bij de enen de vermelding van het lidmaatschap van de *afdeling van den H. Stanislaus Kostka* aan, maar bij anderen ook de vermelding *Lid van de jong-Xaverianen*.

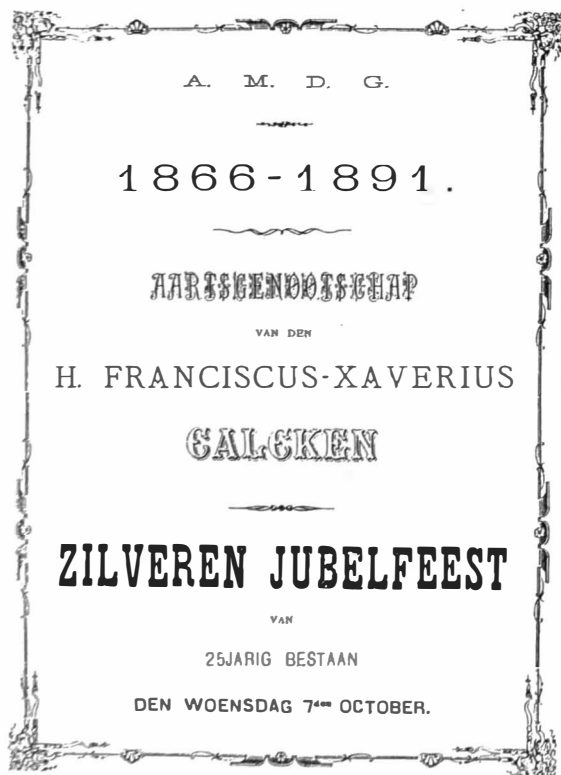
Dat vrouwen wel een rol konden spelen, vernamen we via de vermelding *Beschermid van het Xaverianengenootschap* op het bidprentje van Juffrouw Albine Van Mele (1848-1914), lid van een invloedrijke familie.

b. Betekenis en werking

Het Kalkense genootschap had de reputatie militant antiliberaal te zijn en het stond onder andere in voor het inzamelen van fondsen voor bijvoorbeeld de katholieke scholen¹⁷.

Twee belangrijke gebeurtenissen tijdens de 19de eeuw zullen wellicht de nodige aandacht gekregen hebben: op 5 juli 1874 werd het beeld van de H. Franciscus Xaverius ingehaald¹⁸ en van zondag 4 tot woensdag 7 oktober 1891 werd het zilveren jubelfeest gehouden met een driedaagse godsdienstige oefening (een Triduum). Ter afsluiting van het feest, op woensdag 7 oktober 1891, stapten in een stoet de gelijknamige sociëteiten van Berlare, Lede, Overmere, Schellebelle, Wetteren¹⁹ en Zele op, en verder nog: de Harmonie van Kalken, het St.-Barbaraswezengeesticht van Wetteren, de afdeling van de H. Stanislaus Kostka van Kalken en de *sociëteit* van de H. Franciscus Xaverius van Kalken zelf.

Dat het zilveren jubelfeest in het begin van de maand oktober gevierd werd, hoeft ons niet te verwonderen: oktober was de missiemaand bij uitstek.

ORDE DER PLECHTIGHEDEN.

ZONDAG, 4 OCTOBER, om 2 uren, plechtige opening van de driedaagsche godsdienstige oefeningen. — Veni Creator. — Sermoen.

MAANDAG EN DIJNSDAG, Sermoen om 6 uren 's morgens en om 6 uren 's avonds.

DIJNSDAG om 4 uren 's namiddags zal het feest aangekondigd worden door het luiden der klokken en het afvuren van kanonnen.

WOENSDAG om 6 uren, Algemeent Communie van de leden der Sociëteit van den H. Franciscus, ter intentie van Z. H. den Paus.

Om 9 uren, plechtige Hoogmis. — Na het het Evangelie korte aanspraak. — Het H. Misoffer zal opgedragen worden door den Eerwaarden Heer K. *Reynkinck*, pastoor van Overmeire, bijgestaan door zes Eerw. Heeren. — Na de Hoogmis uitvoering van het jubellied door 80 zangers.

Om 5 uren, plechtig Lof door den Eerw. Heer C. *Van Wassenhove*, pastoor van Calcken. — Sermoen. — Akt van toewijding aan den H. Franciscus. — Te Deum. — Na het Lof uitvoering van het jubellied.

De Sermoeuen zullen gedaan worden door den Eerw. Pater Hilarius, Capucijn, uit het klooster van Brugge.

¹⁷ Dat gegeven kan een belangrijke beweegreden tot aansluiting geweest zijn tijdens de Eerste Schoolstrijd (1879-1884), toen de plaatselijke geestelijkheid een aantal scholen liet bouwen.
¹⁸ Dat gegeven werd jaren geleden genoteerd zonder de eigenlijke bron te vermelden.
¹⁹ Masson vermeldde de stichting van dat genootschap niet.

ORDE VAN DEN STOET.

- I — Kruis en Akolieten der kerk.
 - II — De harmonie maatschappij.
 - III — Standaard van het Allerheiligste Sacrament, omringd van vijf banieren.
 - IV — Groep van hofjonkers.
 - V — Standaard van O. L. Vrouw, omringd van zes banieren.
 - VI — O. L. Vrouw, omringd van de negen koren der engelen. — Maagdekens.
 - VII — De Vijftien Mysteriën van den H. Rozenkrans. — Maagdekens.
 - VIII — Het beeld van den H. Franciscus omringd van 20 prachtige lantecens en van kinderen met lelietakken.
 - IX — Groep van Kardinalen en Akolieten.
 - X — De Eerwaarde Heeren Geestelijken met koorkappen. — De EE. Heeren Geestelijken zullen den « Hymnus Iste Confessor » zingen.
 - XI — De vreemde sociëteiten, die zullen gaan volgens de alphabetische orde der parochie, zingende en biddende. Berlaere — Lede — Overmeire — Schellebelle — Wetteren — Zele.
 - XII — S. Barbara's weezengesticht van Wetteren. — De afdeling van den H. Stanislaus-Kostka van Calcken. — De sociëteit van den H. Franciscus Xaverius van Calcken.
- N. B. De harmonie maatschappij en de verschillende sociëteiten zullen om 8 1/2 vergaderen op de wijl « De Kruisen. »

Reyneclinck Fr., onderpastoor.
De Vos J. B.
De Mey J. B.
Hoogewijs J.

Jubellied.

REFRAIN :

Her en glorie zij aan God,
Met Hem, lof en dank te gader
Aan Franciscus onzen Vader
Bij het plechtig feestgenot!

Broeders viert verheugd te gaar
't Schoon en plechtig jubeljaar,
Zingt verblijd van hert en geest
Bij het zilvren jubelfeest;
Hoog ja klink gezang en lied
Dat God eer en glorie biedt,
Wat Franciscus dankvol groet
Uit het volle van 't gemoed.

Hoogen steeds op u gericht
Waart gij ons een hemelsch licht,
Door uw werken hoog vereerd
Hebt gij heilzaam ons geleerd
Hoe de christen t'allen tijd
God en zijn geloof belijdt,
Hoe Hij langs den weg der deugd
Ingaan moet ter hemelvreugd!

Door u in het goede sterk
Steeds verkleefd aan Paus en Kerk
Voor geen schimp of spotternij
Wijken of beschamen wij,
Onder 't kruis uw krijgsbanier,
Wandlen wij steeds trotsch en fier,
Zonen die Franciscus waard,
Blijven trouw rond Hem geschaard!

Broeders steeds gevolgd de baan
Ons door andren voorgedaan
Wederzijds elken gesticht
In de deugd en christne plicht,
Ons genootschap trouw verkleefd
Tot Gods glorie die dan geeft
Na dit leven ons tot loon
D'onverwelkbre gloriekroon.

Illustraties 4a, 4b, 4c en 4d:

*Het programma van de viering van 25 jaar genootschap,
4 tot 7 oktober 1891.*

Over de verdere werking van het genootschap voor de periode 1866-1913 hebben we geen informatie die meteen over de Kalkense groep handelt. We beperken ons dan ook tot hetgeen Lut Bavay vermeldde²⁰: *Samengevat zagen de activiteiten er als volgt uit. Maandelijks kwamen de mannen samen in de kerk voor gebed, zang en predikatie. Enkele keren per jaar werd een algemene biecht en communie georganiseerd. Deze laatste waren belangrijk voor het verdienen van aflaten voor de "zondaars". Deze aflaten konden echter slechts officieel toegekend worden na ontvangst van het stichtingsdiploma dat werd opgesteld in het hoofdkwartier van de jezuïeten te Brussel.*

Het is dan ook in die context dat we het getuigschrift voor de Kalkense afdeling moeten bekijken (zie illustratie 8).

Daarin werden heel wat bepalingen opgenomen.

Wie zich lid van het aartsgenootschap wilde noemen, moest ingeschreven zijn in het register van de vereniging en moest dagelijks drie Onze Vaders en drie Wees-gegroetjes bidden voor de uitbreiding van het Aartsgenootschap, voor de bekeering der bijzonder aanbevolen zondaren en voor de bekeering der zondaren in het algemeen. Volle en gedeeltelijke aflaten konden Verdiend

²⁰ BAVAY L., De mannenbond der Xaverianen te Mere (1904-1945), in: *Mededelingen van de Heemkundige Kring van Erpe-Mere*, jg XXXVIII, nr. 2, april 1998, p. 31.

worden enerzijds door *te biechten, te communiceren, en in de kerk van het Genootschap of in de Parochiekerk te bidden tot de gewone intentiën van de H. den Paus* op bepaalde vastgestelde dagen en anderzijds door het dagelijks bidden en *het verrichten van een goed werk van godsvrucht of liefdadigheid.*

Illustratie 5.

Gedachtenisprentje met de namen van de afgestorven medeleden, periode december 1902 tot november 1903.

Regelmatig, al dan niet jaarlijks, werd ter gelegenheid van het naamfeest een gedachtenisprentje met de name van de afgestorven medeleden aangemaakt (zie illustraties 5, 9, 10, 11 en 13).

Indicatoren voor een hernieuwde werking onder leiding van onderpastoor Constant Strybol – zijn aanstelling dateerde van 9 januari 1911 – zijn volgende documenten:

- Een aandenken aan de viering van het patroonsfeest van de Kalkense Genootschap van de H. Franciscus Xaverius op maandag 4 december 1911. Het genootschap stond toen onder leiding van de jonge bestuurder-onderpastoor Constant Strybol (1880-1924)²¹ en voorzitter-landbouwer August Roels (1851-1924) (zie illustraties 6 en 7).

²¹ Constant Strybol werd in 1880 te Sint-Niklaas geboren. Na zijn priesterwijding in 1907 was hij onderpastoor benoemd te Gent (Sint-Coleta, 1907), Zwijndrecht (1910) en Kalken (1911). In 1919 werd hij benoemd tot directeur van het hospitaal van Temse.

Genootschap van den H. Franciscus-Xaverius, Calcken.

PATROONFEEST

van het Genootschap
op Maandag 4 December 1911.

PROGRAMMA :

Om 1/2 9 ure. — Solemneele Mis.

Om 1/2 11 ure. — Voordracht te geven door KAREL BEYAERT van Brugge, in de Kantschool.

Iedereen — op verzoek van den Spreker — mag deze voordracht bijwonen. Kaarten zijn te bekomen in de Kantschool aan 3 fr. (voorbehouden rang) en aan 1 fr. (tweeden rang). De eereleden ontvangen gratis twee kaarten van voorbehouden rang.

De werkende leden, twee kaarten van tweeden rang. Eene dezer twee kaarten is voor persoonlijk gebruik en daarom zal zij aan de leden persoonlijk, bij het te zegenen gaan na de Mis, overhandigd worden.

Om 17 ure. — Solemneel Lof.

Om 1/2 18 ure. — Lustavond waarvan de zorgen overgelaten zijn aan POL SPEECKAERT van Gent.

Het is ook te doen in de Kantschool.

Enkel de eereleden en werkende leden zullen dezen lustavond bijwonen.

De eereleden ontvangen eene kaart van voorbehouden rang. De werkende leden eene kaart van tweeden rang. Deze kaart, welke gewinnivrij zal zijn, zal hun, bij het te zegenen gaan na het Lof, overhandigd worden. Onder de werkende leden zal een schone voorwerp verloot worden.

Nota. Om bij het te zegenen gaan als lid erkend te worden dienen de leden de medallie te dragen. Wie nog geene medallie heeft kan er zich eene aanschaffen bij den Bestuurder.

HET BESTUUR :

De Voorzitter, Ang. Roels.	De Bestuurder, Const. Strybol, Onderp.
-------------------------------	---

Calcken, drukt. Fr. Van de Velde.

GODVRUCHTIG AANDENKEN
VAN DEN HEER

AUGUST ROELS

Oud-Schepen der gemeente Calcken
Oud-Voorzitter van 't Hospice
vereerd met het bijzonder eereteeken van 2^e klas
der Mutualiteiten
en het burgerlijk kruis 2^e klas 1914-1918

Illustratie 6.

Aankondiging van het patroonsfeest van 4 december 1911.

Illustratie 7.

*Bidprentje van August Roels
(1851-1924).*

- Een getuigschrift van het Aartsgenootschap van den H. Fr. Xaverius, Vereeniging van Gebeden tot bekeering der zondaren, toegekend door de Algemeen Bestuurder der Xaverianen in het Bisdome Gent, aan de Vereeniging van Gebeden, heringericht te Kalken op 3 december 1913 door priester Constant Strybol (zie illustratie 8).

AARTSGENOOTSCHAP VAN DEN H. FR. XAVERIUS. Vereeniging van Gebeden tot bekeering der zondaren

WETTIG OPGERICHT TE BRUSSEL IN 1854.

Om den zegen des Hemels af te smeecken voor de werken van het Aartsgenootschap, dat zich ten doel stelt te arbeiden aan de bekeering der zondaren en het christelijk leven op alle gebied te bevorderen, is een VEREENIGING VAN GEBEDEN, waarvan alle personen van beider geslacht deel kunnen uitmaken, daaraan verbonden.

Tot het lidmaatschap van deze Vereeniging wordt gevorderd: 1. Ingeschreven te zijn op het register van de Vereeniging. 2. Dagelijks drie Onze Vaders en drie Wees-gegroeten te bidden voor de uitbreiding van het Aartsgenootschap, voor de bekeering der bijzonder aanbevolen zondaren, en voor de bekeering der zondaren in het algemeen.

De «Vereeniging van Gebeden» kan in elke parochie, school, pensioonaat, congregatie, enz. opgericht worden.

Daartoe wordt verzocht dat men den Algemeen Bestuurder van het Aartsgenootschap te Gent daarvan in kennis stelle en dat men een register houde, waarop ingeschreven staat de naam, voornaam en verblijfplaats der aangenomen leden.

Dringend wordt aanbevolen op gestelde tijden de H. Communie op te dragen voor de bekeering der zondaren.

AFLATEN

Z. H. Paus Pius IX heeft aan de leden van de «VEREENIGING VAN GEBEDEN» dezelfde Aflaten verleend als aan die van het Aartsgenootschap, over no 82 225 en 17 226 226.

1. VOLLE AFLAAT.

(Stelt te bewijzen, te commuteren, en 10 de kerk met het Christendom of in de Dierstichting te hebben van de geprekeerde van S. H. den Paus)

1. Op den dag der inschrijving.	11. Den 2 ^e Zondag na H. Sacramentsdag (eerste v. H. Hart).
2. Op den dag van de opdracht.	12. Den 31 Juli, feestdag van den H. Ignatius.
3. Op de dagen van Algemeene Communie.	13. Den 15 Augustus O. L. V. Hemelvaart (1).
4. Op den feestdag van den H. Naam van Jesus.	14. Den 28 Augustus, feestdag van den H. Augustinus.
5. Den 25 Januari, bekeering van den H. Apostel Paulus.	15. Den 8 September, O. L. V. Geboorte (1).
6. Den 2 Februari, O. L. V. Lichtmis (1).	16. Den 14 September, H. Kruisverheffing.
7. Den 19 Maart, Feestdag van den H. Jozef (1).	17. Den 3 December, feestdag van den H. Fr. Xaverius (1).
8. Den 25 Maart, O. L. V. Booschap (1).	18. Den 8 December, O. L. V. Ontvangenis (1).
9. Den 3 Zondag na Paschen, Solemniteit v. d. H. Jozef.	19. In het uur der dood, als men den H. Naam van Jesus met den mond of met het hart uitsprekt.
10. Den 3 Mei, H. Kruisvinding.	

Nota: Valt het feest, gemerkt (1), in de week, dan wordt de volle aflaat slechts den daaropvolgenden Zondag verdiend.

2. GEDEELTELIJKE AFLATEN

- Dagelijks 40 Dagen aflaat voor het bidden der drie Onze Vaders en drie Wees-gegroeten.
- 60 Dagen aflaat zoo dikwijls men een goed werk van godsvrucht of liefdadigheid verricht.

Al de vermelde aflaten zijn toepasselijk op de Zielen van het Vagevuur.

RIJKE, DRUKT
VAN HERMANS & MATHEUS, D. R.
IMPRIMERIE, IN GEN.
GASPE, 2 JANUARI 1913
A. DE WYCK
TE GEN.

De Algemeen Bestuurder der Xaverianen
in het Bisd. Gent.

De Vereeniging van Gebeden, heringericht te Kalken op 3 december 1913 door priester Constant Strybol.

Illustratie 8.

Het zwaarbeschadigde getuigschrift van het Aartsgenootschap van den H. Fr. Xaverius, Vereeniging van Gebeden tot bekeering der zondaren, toegekend aan de Vereeniging van Gebeden, heringericht te Kalken op 3 december 1913 door priester Constant Strybol.

Een passage in het Kalkense Liber Memorialis belicht een deel van de impact van onderpastoor Strybol op de lokale geloofsgemeenschap. Pastoor Botteldooren noteerde het volgende:

Een zeer groot misbruik bestond hier, te weten: Een geheele hoop mensen, jonge vooral, stonden buiten de kerk of lagen langs den muur op den grond onder de twee eerste missen, voornamelijk in den zomertijd. 't Eene en 't andere wierd aangewend om dat schandig misbruik te doen verdwijnen, maar vruchteloos. De eerwerde heer onderpastoor Strybol met wijselijk en streng te klappen met die lafhertige christenen, heeft ze doen binnengaan of doen weggaan; de plaatselijke politie stak ook een handeken toe, en 't misbruik hield op – Deo gratias.

Genootschap van den H. Franciscus-Xaverius.

†
BEWAAR
IN UWE GEBEDEN
HET
AANDENKEN
AAN UWE
afgestorven Medebroeders :

1. Jozef Temmerman, overleden den 11 December 1910;
2. Leo Willems, " den 11 Februari 1912;
3. Domien Heirman, " den 12 April 1912;
4. Jacobus Penne, " den 15 Mei 1912;
5. Ferdinand Benaerens, " den 19 Juli 1912;
6. Alfons Andenaert, " den 17 September 1912;
7. Jan-Baptist Bambust, " den 20 October 1912;
8. Petrus De Coster, " den 22 October 1912;
9. Pieter Vispoel, " den 26 October 1912.

Het is een heilig en zalig gedacht voor de overledenen te bidden, opdat zij van hunne zonden onthouden worden. II MACH. XII. 46.

GEBED.

Gun, wij vragen het U, o Heer, uwe voortdurende barmhartigheid aan de zielen uwer dienaren; opdat hunne hoop en hun geloof in U hun voor de eeuwigheid heilzaam wezen. Door Jezus-Christus onzen Heer. Amen. MISSAAL.

Goddelijk Hart van Jesus, breng de zondaars tot inkeer, maak de stervenden zalig, verlos de heilige zielen uit het vagevuur. 300 dag. afl.

Calcken 4 November 1912.

Calcken, drukk. Pr. Van de Velde.

Illustratie 9.
Gedachtenisprentje met de namen
van de afgestorven medeleden,
periode december 1910 tot
november 1912.

Genootschap van den H. Franciscus-Xaverius.

†
BEWAAR
IN UWE GEBEDEN
HET
AANDENKEN
AAN UWE
afgestorven Medeleden,
de heeren

1. Jules Tibbaut, Burgemeester, Zorveld, overleden 25-8-1913;
2. Adolf D'Haemer, overleden 11-1-1913;
3. Jan De Maesschalck, Wijkmeester, overleden 1-2-1913;
4. Jozef Van den Zeeckhout, overleden 1-6-1913;
5. Ferdinand Calle, overleden 17-6-1913;
6. Baziel Durinok, Wijkmeester, overleden 1-7-1913;

Als het morgen is geworden, moet gij u verbeelden dat gij den avond met zult halen... Sta dus altijd klaar, om hiervantlaan te gaan, en leefzodanig, dat de dood u nooit onvoorbereid kan treffen. I NAV. XXIII. 3.

GEBED.

Gun, wij vragen het U, o Heer, uwe voortdurende barmhartigheid aan de zielen uwer dienaren, opdat hunne hoop en hun geloof in U hun voor de eeuwigheid heilzaam wezen. Door Jezus-Christus onzen Heer. Amen. MISSAAL.

Kom, H. Geest, vervul de harten uwer geloovigen, en ontsteek in hen het vuur uwer liefde. 300 dag.

H. Franciscus-Xaverius, bid voor hen.

Calcken 5 November 1913.

Calcken, drukk. Pr. & E. Van de Velde.

Illustratie 10.
Gedachtenisprentje met de namen
van de afgestorven medeleden,
1913.

Genootschap der Xaverianen.

†
BEWAAR IN UWE GEBEDEN
HET AANDENKEN
AAN UWE
afgestorven Medeleden,
DE HEEREN

Haegens Augustinus,	overleden 29 Januari 1914;
De Wilde Sylvain,	" 16 Maart —
Jammens Engelbertus,	" 18 Novemb. —
Van Bogaert Octaaf,	" 27 Novemb. —
Verzaelen Franciscus,	" 16 Februari 1915;
Verhoeven Emmanuël,	" 6 April —
Roelandt Petrus,	" 28 Septemb. —
Van de Velde Petrus,	" 25 October —
Roelandt Désiré,	" 28 Maart 1916;
Matthys Joannes,	" 8 April —
Cornelis Franciscus,	" 14 April —
Vion Petrus,	" 11 Decemb. —
De Meyer Karel,	" 16 Decemb. —
Vervaeke Adolf,	" 28 Februari 1917;
Van Veirdeghe Joseph,	" 10 April —
De Kesel Henri,	" 23 April —
Pieters Amandus,	" 5 Mei —
Van de Sompel Angelus,	" 5 Mei —
Dauwe Amandus,	" 8 Mei —
Bauwens Leopold,	" 22 Augusti —
Scheire Casimir,	" 8 Septemb. —

In den dag van het oordeel zal de godvruchtige in blijdschap zijn en de ongeloovige treuren. I NAV. XXIV. 5.

GEBED.

Gun, wij vragen het U, o Heer, uwe voortdurende barmhartigheid aan de zielen uwer dienaren; opdat hunne hoop en hun geloof in U hun voor de eeuwigheid heilzaam wezen. Door Jezus-Christus onzen Heer. Amen. MISSAAL.

H. Hart van Jesus, bescherm België.
H. Franciscus-Xaverius, bid voor hen.

Calcken, 5 November, dag van het jaargetijde,
(gevoelen om 8 uren), 1917.

Calcken, drukk. Pr. & E. Van de Velde.

Illustratie 11.
Gedachtenisprentje met de namen
van 21 afgestorven medeleden,
periode januari 1914 –
september 1917.

Illustratie 12.
Wijkmeester Oscar Verdonck
(1883-1927).

Zich baserend op de gegevens uit het Xaverianenblad tijdens de periode 1921-1929, zouden we eerder kunnen besluiten dat de werking van het Kalkense genootschap eerder op een laag pitje stond.

We vonden geen vermelding van de aanwezigheid van leden van het Kalkense genootschap op de veelvuldig ingerichte grote manifestaties zoals de Eucharistische Congressen te Gent, evenmin werden er tot 1929 geen Kalkense deelnemers ingeschreven voor de talrijke *gesloten retraites* te Gent.

We vonden slechts enkele vermeldingen van activiteiten:

- een verslag over de *Feestviering van de Beschermheilige* in 1928: *Hoogmis met gelegenheidspreuk. 's Namiddags voordracht met lichtbeelden over Lourdes. Veel belangstelling en heerlijke stemming*²².
- eenmaal de aankondiging van een *Triduum*²³ door P. Huysmans van 29 november tot 2 december 1923.
- een aankondiging van deelname aan een verbroedering te Zele-Heikant op 21 augustus 1921²⁴: Verbroedering der Aloïsiënen van Lokeren, Overmere, Zele-Heikant, als ook der Xaverianen van Calcken, Uytbergen, Berlare en Zele. Het plechtig lof zal opgeluisterd worden door de 65 zangers-Xaverianen van Zele.

Alhoewel de Sint-Denijsparochie tot de dekenij Wetteren behoorde, kunnen we ons niet van de indruk ontdoen, dat het Kalkense genootschap der Xaverianen eerder voeling had en samenwerkte met de gelijknamige genootschappen van Overmere, Uitbergen, Zele en Berlare.

4. Uitdoving van de aartsgenootschappen

a. In het bisdom Gent

De meeste genootschappen zwakten omstreeks de Tweede Wereldoorlog af en werden vanaf de jaren 1960 een randverschijnsel. Die vaststelling geldt ook voor het genootschap van de Xaverianen.

Vooraf vanaf de jaren 1930 vond het Genootschap van de H. Franciscus Xaverius aansluiting bij de Bond van het H.-Hart, een bond met oorspronkelijk ook een aparte mannen- en vrouwenafdeling²⁵. Van de 84 parochies van het Bisdom Gent die begin 1929 lieten weten dat er een H.-Hartbond bestond, verklaarden er 33 dat er ook een Xaverianengenootschap werkzaam was.

Naar de lezers van Het Xaverianenblad toe, werd die aansluiting vanaf januari 1929 gevisualiseerd door de aanpassing van de titel van het blad: *Maandblad voor Xaverianen en H. Hartbonden*.

²² *Maandblad voor Xaverianen en H. Hartbonden*, 9de jaar, nr. 1, januari 1929.

²³ Triduum= een kerkelijke viering die zich over drie opeenvolgende dagen uitstrekt.

²⁴ *Xaverianenblad*, 1ste jaar, nr. 6, augustus 1921.

²⁵ De Jezuïetengemeenschap in Heverlee beschikt over een zeer goed uitgebouwd archief over de H. Hartbond, een genootschap dat zij mede opgericht hebben.

Een overzicht bood de tentoonstellingsbrochure van het KADOC, *Voor het hart van de massa. 100 jaar Heilig-Hartbonden / Kerk en Wereld*. De Bonden van het Heilig Hart ontstonden in 1897.

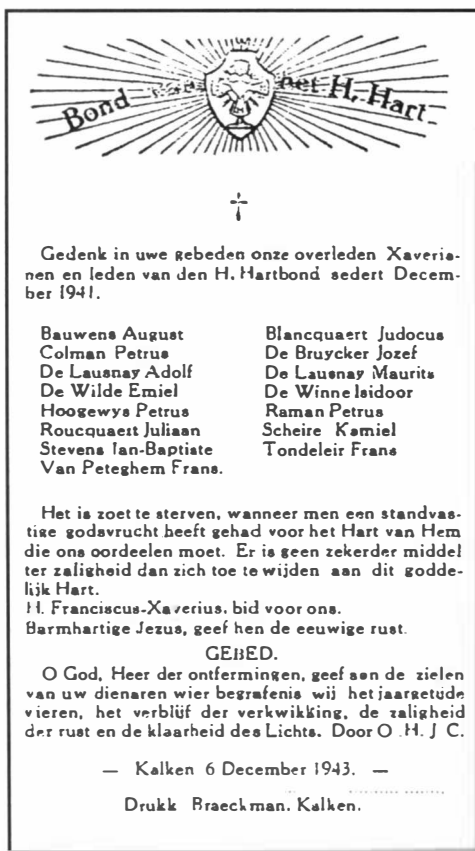
b. In de Kalkense Sint-Denijsparochie

Voor wat de werking van het Kalkense genootschap na 1929 betreft, beschikken we over geen gegevens dan de bevestiging van het voortbestaan van het Xaverianengenootschap door de vermelding van het lidmaatschap op de bidprentjes.

In 1943 werd een gedachtenisprentje met de namen van overleden Xaverianen en leden van de H.-Hartbond uitgegeven (zie illustratie 13).

Op het bidprentje van Camiel Cesar Vervaet (1887-1947, gehuwd met Marie Haegens) werd niet alleen het embleem van de H.-Hartbond afgebeeld, maar ook het erelidmaatschap van het Genootschap van de Xaverianen vermeld.

Anderzijds werd op het bidprentje van Prosper Van De Weghe (1875-1958) nog vermeld dat hij lid was van het Xaverianengenootschap.

Illustratie 13.

Gedachtenisprentje met de namen van overleden Xaverianen en leden van den H. Hartbond, sedert december 1941, Kalken, 6 december 1943.

Illustratie 14.

Het bidprentje van Camiel Cesar Vervaet (1887-1947) Hij was erelid van de Xaverianen. én lid van de H.-Hartbond.

Slotgedachte

Het Genootschap van de H. Franciscus Xaverius was uitsluitend voorbehouden voor mannen. Zoals ook in de andere parochies hield dat genootschap vanaf de jaren 1930 op zelfstandig te bestaan.

De H. Hartbond, die de aartsgenootschappen van de H. Franciscus Xaverius opgeslorpt heeft, verdient verder onderzoek. Het Archief van de Sociëteit van Jezus in Heverlee bevat daartoe ongetwijfeld veel informatie.

Bronnen

- BAVAY L., De mannenbond der Xaverianen te Mere (1904-1945), in: *Mededelingen van de Heemkundige Kring van Erpe-Mere*, jg XXXVIII, nr. 2, april 1998, p. 31-35.
- BISDOM VAN GENT, *Aartsgenootschap van den H. Franciscus-Xaverius, tot bekeering der zondaars. Tweede Algemeen Verslag in de vergadering van 15 juni 1865*, Gent, 1865.
- BISDOM VAN GENT, *Aartsgenootschap van den H. Franciscus-Xaverius, tot bekeering der zondaars. Derde Algemeen Verslag in de vergadering van 21 mei 1866*, Gent, 1866.
- Parochie Kalken, *Liber Memorialis* 1861-1988.
- KADOC, Tentoonstellingsbrochure nummer 86 *Voor het Hart van de massa. 100 jaar Heilig-Hartbonden / Kerk en Wereld*, van 11 april tot 14 juni 1997.
- MASSON I., *De aartsbroederschap van Sint-Franciscus Xaverius in België en voornamelijk in het bisdom Gent, 1854-1896. Een katholieke benadering van het arbeidersprobleem*, Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1966.
- *Maandblad voor Xaverianen en H. Hartbonden*, 9^e jaar, nr. 5, mei 1929.
- SCHOKKAERT L (ed.), *Biografisch repertorium van de priesters van het bisdom Gent 1802-1997*, Leuven, 1997.
- Verzameling bidprentjes van Petrus De Wilde en Monique Dauwe.
- Gesprekken met Petrus De Wilde (06 februari 2002), E.H. Pastoor Joseph François (07 februari 2002) en Marcel Meys (07 februari 2002).

Bijlage A.

Lijst van leden van het genootschap van de H. Franciscus Xaverius, Sint-Denijsparochie Kalken, periode 1867-1958, op basis van de verzameling bidprentjes van Petrus De Wilde en de gedachtenisprentjes aan de overleden leden.

Haeghens Petrus Joannes	1798	1867
Van de Velde Kazimir	1797	1871
Rogiers Bernard	1786	1871
Blancquaert Petrus		1873, 60 jaar
Baeten Karel Ludovicus	1860	1876
Baeten Karel Ludovicus	1860	1876
Haeghens Josephus		1878, 86 jaar
Van den Eeckhoute Dominicus		1879, 87 jaar
De Wilde Theodorus	1846	1882
Horion Victor	1815	1883
Audenaert Petrus Franciscus	1809	1889
Coryn Henri Victor	1867	1890
Willems Joseph August		1890, 54 jaar
Van Belle Urbanus	1813	1892
Martens Theofiel		1892, 40 jaar
Scheire Frederik		1892, 56 jaar
Schaapman Willem-Cornelis	1819	1893
De Wilde Raymundus		1895, 44 jaar
Martens Joannes Franciscus		1895, 77 jaar
Van Peteghem Carolus Ludovicus		1895, 85 jaar
De Mey Franciscus	1845	1896
Drieghe Leo		1896, 23 jaar
Van Den Eeckhoute Juliaan	1816	1897
Bollaert Jan Baptist	1823	1897
Bracke Romain	1862	1897
Van De Velde Gustaaf		1897, 28 jaar
Bauwens Seraphinus		1897, 80 jaar
Duytschaever Jacobus Franciscus		1897, 85 jaar
Dierick Benoni		1897, 85 jaar
Blancquaert Raymond		1898, 51 jaar
Van Der Linden Livinus	1819	1900
Van Der Linden Ludovicus	1819	1900
Van Der Linden Livinus	1819	1900
Vervaeen Pieter	(1822)	1902
Meynsch Charles Louis		1902
Van Poucke Francies	1835	1902

Michiels Bernard	1832	1902
Verstraeten Louis	1862	1902
De Kegel Serafien	(1820)	1903
Vergaelen Oscar		1903
Schepens Pieter	(1827)	1903
Schepens Jan	(1833)	1903
De Meester Désiré	1827	1905
Drieghe Pieter Jacobus	1828	1905
Colman Joseph	1835	1905
Benedictus Steyaert	1830	1905
Michiels Petrus	1847	1905
De Tolienaere Pieter	1824	1906
D'Haemer Franciscus	1838	1906
Verstraeten Seraphien	1815	1906
Plaetinck Petrus	1859	1906
Verstappen Louis	1847	1907
Van De Velde Leo	1828	1908
Drieghe Bernardus	1824	1908
Neyt Jozef	1845	1909
Temmerman Jozef	1833	1910
Baeten Casimir	1844	1911
Haeghens Livinus	1848	1911
Audenaert Alfons	1851	1912
Penne Jacobus		1912
Bambust Jan Baptist		1912
Bonaerens Ferdinand		1912
Heirman Domien		1912
De Coster Petrus		1912
Willems Leo		1912
Vispoel Pieter		1912
De Maesschalck Jan	1842	1913
Van den Eeckhaute Joseph	1828	1913
D'Haemer Adolf	1863	1913
Durinck Basilius	1883	1913
Tibbaut Jules		1913
Calle Petrus		1913
Haeghens Augustinus	1889	1914
De Wilde Sylvain Hypolite	1838	1914
Van Bogaert Gustaaf Octaaf	1871	1914
Lammens Englelbertus		1914
Vergaelen Francies	1835	1915
Roelandt Pieter Francies	1850	1915

Verhoeven Emmanuel		1915
Van De Velde Petrus		1915
De Meyer Charles Louis	1843	1916
Matthijs Joannes	1838	1916
Vion Petrus	1817	1916
Roelandt Désiré		1916
Cornelis Franciscus		1916
Pieters Amandus	1826	1917
Van De Sompel Angelus	1838	1917
Dauwe Amandus	1843	1917
De Kesel Henri		1917
Van Veirdeghem Joseph		1917
Vervaet Adolf		1917
Bauwens Leopold		1917
Scheire Casimir		1917
Van De Velde Hubert Leo Eugeen	1905	1918
De Lausnay Adolf	1827	1918
De Coene Frederik	1837	1918
Schinck Frans	1875	1918
Vervaet Alfons	1862	1918
Van Damme Jules	1851	1919
Buyle Ivo	1844	1919
Martens Jozef	1859	1920
Van De Velde Prudent	1873	1920
Verhoeven Joannes	1842	1921
Rogiers Livinus	1833	1921
Rogiers Lodewijk	1839	1922
De Bock Serafien	1840	1922
Van Damme Theofiel	1912	1924
Baele Francies	1833	1924
Roels August	1851	1924
Van De Velde Jan	1845	1925
Everaert Jan Frans	1852	1925
Matthijs Livien	1847	1925
Verhoeven Francies	1843	1925
Van Overmeire Petrus	1848	1925
Braeckman Polydore	1848	1925
Schamphelaere Karel Lodewijk	1852	1926
Braeckman Henri	1842	1926
Colman Seraphien	1854	1926
Bruggeman Pieter Frans	1845	1926
Verdonck Oscar	1883	1927

Bruggeman Egidius	1849	1927
De Ridder Benoit	1860	1927
De Waele Alfons	1860	1928
De Coene Andréas	1870	1928
Colman Gustaaf	1862	1928
Temmerman Severinus	1842	1928
De Caluwé Karel Lodewijk	1839	1929
De Bruycker Petrus	1851	1929
Van Damme Alfons	1860	1929
Onselaere Petrus	1842	1929
Bracke Augustien	1849	1929
Van Damme Charles Louis	1848	1930
Vergaelen Alfons	1874	1930
De Kesel Oscar	1874	1930
De Waele Jozef	1855	1931
De Schrijver Charles Louis	1866	1931
Vervaet Basiel	1893	1931
Neyt Aurelius	1881	1931
Verstraeten Theophiel	1844	1931
Matthijs Cesar	1856	1932
Herrebaut Adolf	1877	1932
Ongena Polydore	1871	1932
Steendam Ferdinandus	1867	1933
Bracke Ferdinand	1847	1933
Crommelinck Herman	1866	1933
Van Nieuwenhuyse Emiel	1857	1934
Buyle Francies	1858	1934
Troch Petrus	1845	1935
De Reu Cesar	1874	1935
Braeckman Adolf	1852	1937
Minnebo Jan	1842	1937
Durinck Arthur	1879	1939
Van De Velde Petrus	1858	1939
Blindeman Petrus	1860	1940
De Wilde Francies	1864	1940
Vervaet Petrus	1862	1941
De Bruycker Jozef	1894	1942
De Lausnay Adolf	1915	1942
De Wilde Adolf	1879	1942
Scheire Kamiel	1854	1942
Bauwens August	1860	1943
Colman Petrus	1861	1943

Vereecken Henri	1875	1943
De Lausnay Bartholomeus	1856	1944
Colman Edmond	1870	1945
Vervaet Camiel Cesar	1887	1947
Onselaere Petrus	1883	1948
Maes August	1861	1949
Drieghe Leo	1872	1949
Acker Adolf	1885	1951
Van Damme Arthur	1872	1953
De Weghe Prosper	1875	1958

Castellum

Driemaandelijks tijdschrift van de VERENIGING VOOR
LOKALE GESCHIEDENIS VAN KALKEN EN LAARNE

Dienst wettelijk Depot nr. B.D. 40.652

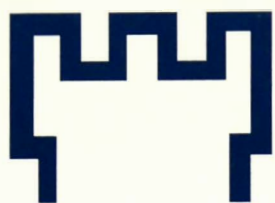
Oplage: 280 exemplaren

Omslagillustratie: Zilveren jubileum van het Aartsgenootschap van de
H. Franciscus - Xaverius in Kalken (1891).

INHOUD

Editoriaal	2
<i>Twee brieven van Johannes-Baptiste Peeters, pastoor van Laarne en deken van Dendermonde, vanuit het gevangenseiland Rhé</i> <i>Antoon Afschrift</i>	3
<i>Enkele gegevens over het Aartsgenootschap van de H. Franciscus Xaverius van de Kalkense Sint-Denijsparochie</i> <i>André Van De Sompel</i>	31
Inhoudstafel	52

De auteurs zijn verantwoordelijk voor de inhoud van hun bijdrage.
Teksten mogen worden overgenomen mits vermelding van de bron en de auteur,
en het toezenden van een exemplaar.

castellum

VERENIGING VOOR LOKALE GESCHIEDENIS
VAN KALKEN EN LAARNE
www.castellum.yucom.be

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
JAARGANG XIX – NR. 2 – JUNI 2002

Afgiftekantoor: 9270 Laarne 1

castellum

**DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT VAN DE VERENIGING
VOOR LOKALE GESCHIEDENIS VAN KALKEN EN LAARNE**

BESTUUR

- Ere-voorzitter: **Jonkheer de Pessemier 's Gravendries,**
Slot van Laarne, 9270 Laarne
- Voorzitter: **Marcel Meijs,**
Kruisenstraat 31, 9270 Kalken, tel. 09 367 55 06
- Secretaris: **André Van De Sompel,**
Kruisenstraat 70, 9270 Kalken, tel. 09 367 83 54
- Penningmeester: **Lieven Hanselaer,**
Koffiestraat 61, 9270 Kalken
- Bibliothecharis: **Antoon Afschrift,**
Brandemanstraat 93, 9270 Laarne
- Redactiesecr.: **Eric Balthau,**
Termstraat 80, 9270 Laarne
- Leden: **Dirk Clerick,**
Nerenweg 72, 9270 Kalken
Johan R.J. De Wilde,
Varensbos 29, 9920 Lovendegem
Felix Waldack,
J. Van De Veldestraat 7, 9270 Kalken,
tel. & fax 09 367 80 92

Verantwoordelijke uitgever: Marcel Meijs,
Kruisenstraat 31, 9270 Kalken

EDITORIAAL

Na enige maanden zwoegen -overigens met veel plezier- aan tekst en redactie is het nieuwe nummer van ons tijdschrift opnieuw geboren. Om verschillende redenen wijkt het echter af van de vorige nummers.

Na jaren de redactionele kant van ons tijdschrift te hebben verzorgd, vond redactiesecretaris Johan De Wilde dat er wegens tijdsgebrek aflossing van de wacht nodig was. Johan nam in eerder moeilijke omstandigheden de redactie van *Castellum* op zich in de zomer van 1994. Onder zijn redactionele leiding groeide de tijdschrijft vanaf het septembernummer van 1994 uit tot wat het nu is: een blad met een grote variatie van onderwerpen dat een forum wil bieden voor nieuw lokaal historisch onderzoek. Daarnaast schreef onze redactiesecretaris nog een hele reeks artikels die telkens stevig onderbouwd waren door uitgebreid archiefonderzoek. Het hele bestuur dankt hem voor zijn jarenlange inzet voor het tijdschrift. Johan blijft gelukkig verder lid van de bestuursploeg. Nu de last van de redactie is weggefallen, zal er hopelijk nog meer tijd zijn voor onderzoek en publicatie van de resultaten ervan in ons tijdschrift.

Castellum biedt niet alleen de resultaten van het onderzoek van zijn leden en bestuursleden. Zoals in het verleden reeds is voorgekomen wordt ook in het voorliggende nummer een artikel opgenomen van iemand die geen directe bindingen heeft met Kalken of Laarne maar interesse had voor de lokale geschiedenis van één van beide gemeenten. Het bestuur hoopt ook in de toekomst beroep te kunnen doen op schrijvers van buiten de vereniging. Zo zal het volgende nummer bestaan uit één bijdrage over de sociale en economische situatie in Laarne rond het midden van de 19de eeuw.

Uit reacties van lezers, zowel van binnen als van buiten de gemeenten, mogen we afleiden dat ons tijdschrift de afgelopen jaren vooral heel gedegen, vooral sterk historisch gerichte artikels bevatte -hoe kan het anders voor een vereniging voor lokale geschiedenis? Het voorliggende nummer bevat echter vooral bijdragen van historisch-volkskundige aard, die daarbij zeer ruim zijn geïllustreerd met foto-materiaal. Het bestuur hoopt op die manier het tijdschrift nog aantrekkelijker te maken en het aantal lezers uit te breiden. Tenslotte wenst het bestuur aan alle leden en lezers een aangename vakantie en veel lees- en kijkgenot.

Onder de kundige leiding van onze secretaris André Van De Sompel wordt, ter gelegenheid van Kalkenkermis, op zondag 15 september om 10 u. en op maandag 16 september om 17 u. een wandeling door historisch Kalken georganiseerd (start aan herberg Vrijgeweide, Kalkendorp 7). Daarvoor kan men inschrijven in die herberg tot vrijdag 13 september (deelnemen kost 2 euro, een drankje inbegrepen).

GANZENDRIJVERS IN LAARNE IN DE 15DE EEUW?

Eric Balthau

In de late middeleeuwen waren Laarne en Kalken de meest westelijk gelegen parochies van het Land van Dendermonde¹. Over de bevolkingsgrootte van beide parochies in deze periode beschikken we over weinig informatie. Volgens de eerste algemene haardtelling van 1469² waren er in Laarne toen 100 haarden, waarvan 40 arme. In Kalken werden 223 haarden geteld, waarvan 73 arme. De inwoners van de heerlijkheid van het Lichterveldse, die grotendeels onder Wetteren lag maar onder de jurisdictie van de heer van Kalken viel, werden echter aangegeven onder Kalken. Dit verklaart waarom onder Wetteren slechts 75 haarden staan vermeld. Op basis van deze cijfers schatte L. Pee de bevolking van Laarne in 1469 op ongeveer 500 inwoners en de bevolking van Kalken op ongeveer 551 inwoners³.

Zowat alle laatmiddeleeuwse bronnen benadrukken het agrarisch karakter van beide parochies. Op basis van de literatuur kunnen we echter vermoeden dat ook de textielnijverheid, in de vorm van thuisnijverheid, er in de 14de eeuw ingang had gevonden⁴. Vanaf de tweede helft van de 14de eeuw vinden we trouwens ook de eerste sporen van linnennijverheid in Laarne⁵.

Het zijn uiteraard vooral economische en financiële bronnen, zoals rekeningen, die

¹ B. AUGUSTYN, Land van Dendermonde, in W. PREVENIER & B. AUGUSTYN (eds.), *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795*, Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën. Studia 72, Brussel, 1997, p. 457-460.

² Rijsel, Archives départementales du Nord, B 196, f° 1v°, uitgegeven door J. DE SMET, *Le dénombrement des foyers en Flandre en 1469*, *Bulletin de la Commission royale d'Histoire*, XCIX, 1935, p. 105-150. Voor het Land van Dendermonde, zie D. LIÉVOIS, *De haardtelling van 1469 in het Land van Dendermonde*, *Gedenkschriften van de Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde*, derde reeks, XVII, p. 131-132.

³ L. PEE, *De bevolkingsevolutie in het Land van Dendermonde van 1469 tot 1620*, in *Demografische evoluties en gedragspatronen van de 9de tot de 20ste eeuw in de Nederlanden*, Studia Historica Gandensia 200, Gent, 1977, p. 167-197.

⁴ De aanwezigheid van textielnijverheid, in de vorm van thuisnijverheid, in parochies tussen Gent en Dendermonde, overigens zelf een belangrijk textielcentrum in de 14de eeuw, valt af te leiden uit de vele strafexpedities die de Gentenaars ondernamen om het weven van wollen stoffen in deze parochies uit te schakelen. Zo ondernamen de Gentenaars b.v. in april 1326 een *raid* tegen thuiswevers in Wetteren en Schellebelle; zie D. M. NICHOLAS, *Town and Countryside. Social, Economic, and Political Tensions in Fourteenth-Century Flanders*, Rijksuniversiteit te Gent. Werken uitgegeven door de faculteit van de letteren en wijsbegeerte 152, Brugge, 1971, p. 113.

⁵ E. SABBE, *De Belgische vlasnijverheid. Deel I: De Zuidnederlandse vlasnijverheid tot het verdrag van Utrecht (1713)*, Rijksuniversiteit te Gent. Werken uitgegeven door de faculteit van de letteren en wijsbegeerte 95, Brugge, 1943, p. 141 (heruitgave Kortrijk, 1975). Laatmiddeleeuwse pachtcontracten van Laarnse boerderijen voorzien trouwens meestal in de levering van vlas als een deel van de gemengde pacht.

ons inlichten over de aard van deze activiteiten. Niettemin wordt ook de fictie-literatuur steeds meer gebruikt voor de studie van allerlei sociaal-economische toestanden in de late middeleeuwen.

In het zgn. Geraardsbergse handschrift, dat bewaard wordt in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, werden teksten van uiteenlopende aard samengebracht. Op basis van de watermerken in het papier kan het handschrift gedateerd worden rond 1460. Heel recent werd een nieuwe uitgave verzorgd van dit handschrift ⁶. Onder nr. 13, op folio 106r^o-107v^o van het handschrift, vindt men *De properheden vanden steden van vlaenderen* ⁷. Deze laat-14de eeuwse tekst van een anonieme auteur werd reeds in de 19de eeuw opgemerkt en uitgegeven door verschillende taalkundigen en historici ⁸. De tekst vermeldt de spotnamen van de inwoners van in totaal 58 steden en dorpen in Vlaanderen, o.a. de *Gansdrivers van Laerne* op regel 54. In een vier-tal lange strofen van zijn zgn. *Langen Adieu* van 1561 herhaalde de Brugse rederijker Eduard de Dene 48 spotnamen uit *De properheden vanden steden van vlaenderen* en voegde er 18 andere spotnamen aan toe.

De 15de eeuwse vermelding van de Laarnenaars als ganzendrijvers vond uiteraard haar weg naar de 19de-eeuwse lokale geschiedschrijving. Zo schreef Jan Broeckaert in 1862: "Edward de Dene, een Brugsch dichter der XVIe eeuw, die in zijn eigenaardig berijmd *Testament Rhetorikael*, zijnen *langen adieu* zegt aen Vlaenderen en al de steden en dorpen welke eenen bijnaem voerden, geeft aen de bevolking van Laerne den spotnaem van *Ganzendrijvers*. De oorsprong dezès naems ligt waerschijnlijk in den duistere; althans wordt hij sedert ettelijke jaren niet meer toegepast" ⁹. Volgens Broeckaert en De Potter moest de oorsprong van die spotnaam

⁶ M.-J. GOVERS, M. GORIS, P. VAN HEUSDEN, A. SCHIPPERS, G. SONNEMANS, W. WISSINK, H. KIENHORST (eds.), *Het Geraardsbergse handschrift. Hs. Brussel, Koninklijke Bibliotheek Albert I, 837-845*, Hilversum, 1994, p. 48-49. Zie hierover G. VAN BOCKSTAELE, Geraardsbergse en Lierde handschriften in de actualiteit, *Het Land van Aalst*, XLV, 1993, nr. 1, p. 57-67 en G. VAN BOCKSTAELE, Het Geraardsbergse 15de-eeuwse verzamelhandschrift uitgegeven, *Het Land van Aalst*, XLVI, 1994, nr. 4, p. 300-301.

⁷ R. LIEVENS, Het Geraardsbergse handschrift, *Het Land van Aalst*, XLVIII, 1996, nr. 1, p. 64-78.

⁸ A. VIAENE, De properheden van den steden van Vlaendren 1380-1400, *Biekorf*, 77, 1977, nr. 5-6, p. 129-133. De tekst werd voor het eerst uitgegeven door F. J. MONE in *Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit*, deel 1, Karlsruhe, 1835, p. 299, overgenomen door J. DE SAINT-GENOIS, Surnoms et sobriquets donnés aux villes et villages de Flandre, *Messenger des Sciences et des Arts*, VI, 1838, p. 17-18, door JAN FRANS WILLEMS, *Belgisch Museum*, deel III, Gent, 1839, p. 100-101, door J. CORNELISSEN, *Nederlandsche volkschumor op stad en dorp, land en volk*, Antwerpen, 1930, deel I, p. XIII-XIV en door J. TH. DE RAADT, Les sobriquets des communes belges, in IDEM, *Blason populaire*, Brussel, 1903, p. 345-347. Zie ook A. VIAENE, Lediggangers en slapers in de "properheden vanden steden van Vlaendren" 1380, *Biekorf*, 69, 1968, p. 380-383, A. VIAENE, Osteliers van Ursel. Oude glorie van een halfweg-prochie tussen Brugge en Gent, *Biekorf*, 69, 1968, p. 169-172 en L. VANDELDE, Middeleeuwse spotnamen, *Het Land van Aalst*, XXXVII, 1985, nr. 2, p. 61-62.

⁹ J. BROECKAERT, *Geschiedenis van Wetteren gevolgd van eene historische schets der omliggende gemeenten*, Gent, 1862, p. 245.

gezocht worden in de economische activiteit van de Laarnenaars: “Dat men de inwoners oudtijds met den bijnaam van Ganzendrijvers bestempelde, is een bewijs dat deze tweepooters te Laarne vroeger in grooten getale gekweekt werden, doch heden ten dage zou een Edward de Dene die benaming aan de ingezetenen dezes dorps niet meer hebben toe te passen” ¹⁰.

Over de precieze oorsprong van die spotnaam tasten we echter in het duister. Geen enkele bron bevestigt immers dat de inwoners van Laarne op grote schaal ganzen hebben gekweekt in de late middeleeuwen. Een stereotiep beeld van het leven op het platteland is hier vermoedelijk de inspiratiebron geweest van een schrijver die waarschijnlijk in het stedelijk milieu moet gesitueerd worden ¹¹.

¹⁰ F. DE POTTER, J. BROECKAERT, *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen. Vierde reeks. Arrondissement Dendermonde*, deel 1, Gent, 1889, Laarne, p. 7.

¹¹ P. STABEL, *Dwarfs among Giants. The Flemish Urban Network in the Late Middle Ages*, Studies in Urban, Social, Economic and Political History of the Medieval and Modern Low Countries 8, Leuven/ Apeldoorn, 1997, p. 10, noot 27.

EEN SCHOONE BREEDE STRAETE: DE BREESTRAAT IN LAARNE

Johan R.J. De Wilde

De Breestraat in het noordwesten van de gemeente Laarne is een merkwaardige straat. Anders dan de meeste straten zwenkt zij zich niet tussen de landerijen, maar loopt zij in een strakke en kaarsrechte lijn van haar beginpunt, de Heirweg, naar haar eindpunt, het kruispunt van Klein Gent. De Breestraat is bijna 1200 meter lang. De naamgeving van deze straat is, zoals in veel gevallen van de oude toponymie, letterlijk te nemen. Die brede straat was in het verleden zeker breder dan de meeste gelijktijdige landwegen. De oudste vermelding die wij kennen, dateert uit ca. 1528-1529 ¹: *aende breestraete*. Toch lijdt het geen twijfel dat deze straat heel wat ouder is. Wij vermoeden dat zij uiterlijk tijdens de late middeleeuwen ² werd aangelegd als een verbindingsweg van de afgelegen wijk van het Mageret met de Heirweg.

De Breestraat behoorde tot de parochie Laame, maar op wereldlijk vlak viel zij onder het *heerschepe vanden nieuwen gavere alias van belle streckende in Calckene ende Laerne*. Tot in 1683 was dit een aparte heerlijkheid, en de heer van Laarne bezat er, op één uitzondering na, geen andere lenen. Het gebied van die heerlijkheid overlapte zowel de parochie Laarne als Kalken, maar dan enkel ten noorden van de Heirweg. De Breestraat hoorde tot de parochie Laarne, maar de kerkelijke tiende werd er geïnd door de abdij van Saint-Nicolas-aux-Bois bij Laon (Frankrijk) ³. Ter hoogte van de Breestraat liep de parochiegrens van Laarne een tijdlang ongeveer parallel met deze straat. Aan de andere kant van de grens lag de Wetterse enclave Ertbuur (zie afb. 1).

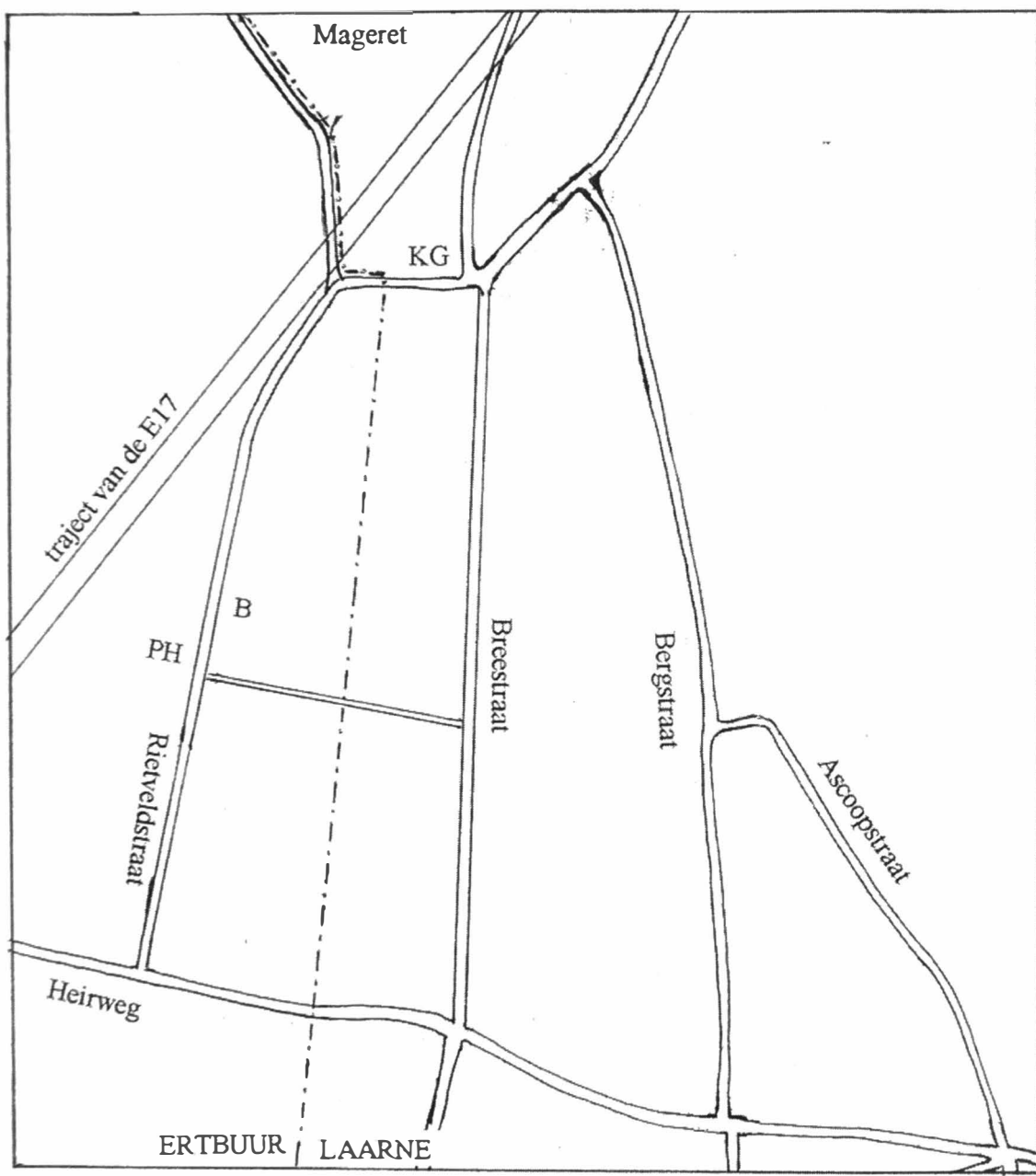
Statuut

Niet alleen haar aanleg maakt de Breestraat tot een bijzondere straat. Ook haar statuut en haar uitzicht droegen hiertoe bij. Qua statuut was de Breestraat immers een

¹ Laarne, Kasteelarchief, Familiearchief van Vilsteren nr. 576, retroakte. Zie tevens, *ibidem*, nr. 554, retroakte d.d. 10 november 1533, met uittreksels uit de schepenboeken van Kalken.

² JOHAN R. J. DE WILDE, De enclave Ertbuur van de vroege Middeleeuwen tot ca. 1600: peiling naar het ontstaan en de ontwikkeling van een plattelandsgehucht, *Castellum*, XIII, nr. 3-4, 1996, p. 10-70. Voor het gebied ten noorden van de Heirweg, zie p. 17 e.v.

³ Gent, Stadsarchief, Familiehandboeken, nr. 397 (1661-1664). Over de abdij van Saint-Nicolas-aux-Bois, zie E. BALTHAU e.a., *De bouwgeschiedenis van de Sint- Machariuskerk van Laarne*, Laarne, 1992, p. 20 e.v.

Afb. 1: De Breestraat en omgeving tot het einde van de 18de eeuw. Verklaring van de gebruikte afkortingen:

B = *Blauwhofken* (volgens de Ferrariskaart, ca 1775); voorheen het *goed Castanedo* genaamd, en sinds de 19de eeuw het goed van de familie Rooman.

PH = *Polfliethoeve*, alias het *goed ter rietveldstraete*, en vanaf 1725 het *goed van den baron van Laeren tot Herbuer* (families van Vilsteren en de Ribaucourt).

KG = Klein Gent, vanaf midden 17de eeuw de naam van een herberg, later ook van de wijk.

leen. De meeste lenen waren grondlenen ⁴ maar dit is het enige (aan ons bekende) voorbeeld van een leen dat eigenlijk uit een openbare weg bestond. Dit leen maakte deel uit van de heerlijkheid Laarne, en werd gehouden van het leenhof van Dendermonde.

Uitzicht

De Breestraat heeft lange tijd het uitzicht van een dreef gehad. Dit was niet uitzonderlijk tijdens het Ancien Régime, een periode waarin de straatkanten systematisch met bomen werden beplant. Houtwinning was voor onze voorouders immers enorm belangrijk ⁵. Wat de Breestraat in dit opzicht wel uitzonderlijk maakte, is dat er tijdens bepaalde periodes aan weerszijden van de weg telkens 2 rijen bomen stonden. Dit moet haar het uitzicht van een statige dreef gegeven hebben, te vergelijken met de Kasteeldreef in Laarne. In de jaren 1670 was de straat beplant met eiken (*heেকে boomen*), een initiatief van de heer van Laarne ⁶. De vermelding van die boomsoort is geen verrassing in een periode waarin de eik een enorm belangrijke rol vervulde als leverancier van constructie- en brandhout. Deze bomen staan afgebeeld op een kaart uit het jaar 1668, meteen de oudste voorstelling van de Breestraat (zie afb. 2). Op de Ferrariskaart uit de jaren 1770 bemerken we dan een dubbele bomenrij aan weerszijden van de straat.

Verkoop van de Breestraat

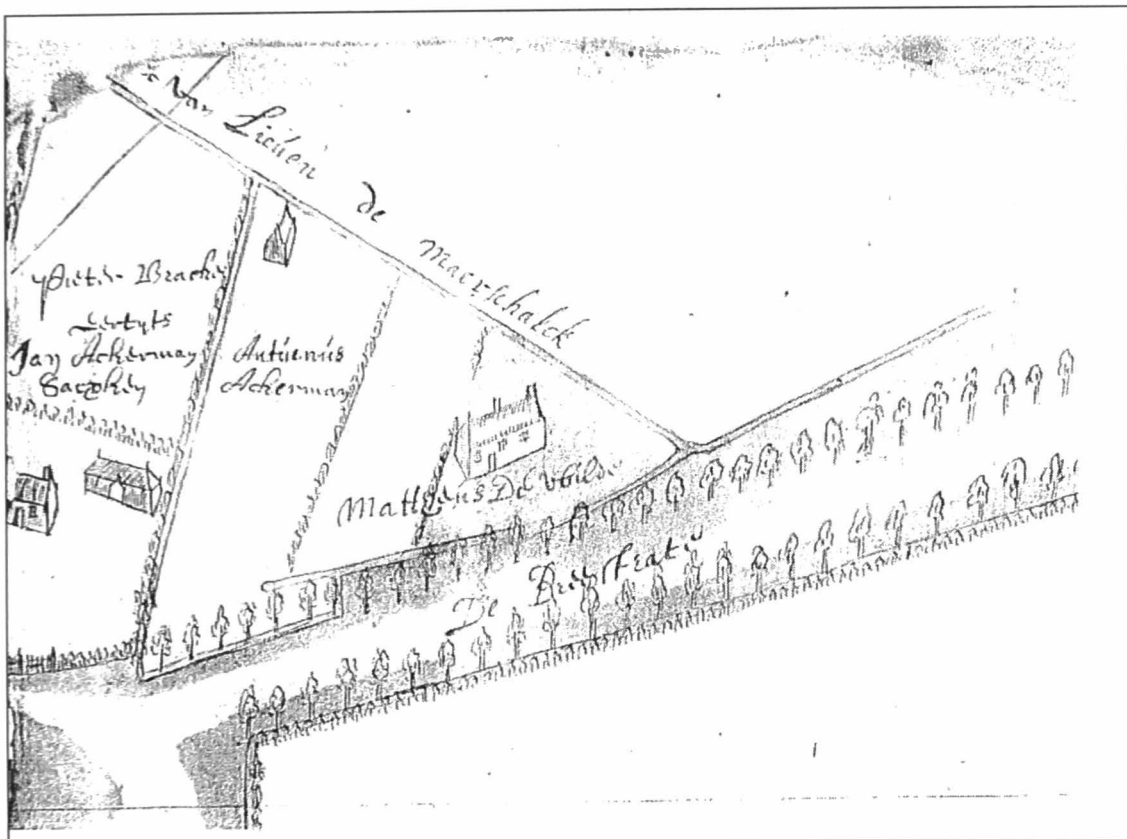
In 1656 veranderde de straat van eigenaar. Tot die datum had zij tot de bezittingen van de heer van Laarne behoord. Op 25 juli 1656 bereikte de toenmalige heer van Laarne, Charles van Zuylen, met Anthone Mavaus een akkoord over de verkoop van de Breestraat (zie bijlage 1) ⁷. Uit andere bronnen weten we dat de heer van Laarne schulden had; enige maanden later verkocht hij zelfs de heerlijkheid Laarne. Mavaus, die advocaat bij de Raad van Vlaanderen was, had voor zijn nieuwe aanwinst 400 pond groten over. Zijn belangstelling voor dit leen was niet zomaar een gril. Hij bezat immers al, op wandelafstand van de Breestraat, een groot pachtgoed op Ertbuur (zie afb. 1, letters PH). De hoeve van dit goed stond in de Rietveldstraat

⁴ Zie hierover R. OPSOMMER, *Omme dat leengoed es thoochste dinc van der weerelt. Het leenrecht in Vlaanderen in de 14de en de 15de eeuw*, Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de provinciën. Studia 60, Brussel, 1995, p. 227.

⁵ Zie hierover JOHAN R. J. DE WILDE, Bomen op het patrimonium van de baron van Laarne op het einde van de 18de eeuw, *Castellum*, XVIII, nr. 3, 2001, p. 6-21.

⁶ De tekst zegt niets over de identiteit van die heer of het tijdstip van de aanplantingen.

⁷ Laarne, Kasteelarchief, Familiearchief van Vilsteren, nr. 552.

Afb. 2: Afbeelding van de Breestraat uit 1668. Detail van een figuratieve kaart, berustend in het kasteelarchief van Laarne.

(nu Vossenstraat genaamd) ⁸. Verschillende percelen van deze belangrijke landbouwuitbating lagen tussen de Breestraat en de Rietveldstraat. De bomenrijen van de Breestraat vormden aldus een prachtige afzoming van zijn patrimonium. Na het overlijden van Anthone Mavaus heeft zijn weduwe, Susanne Marie Toebast, in 1687 geprobeerd om dit goed te verkopen, samen met de Breestraat. In de verkoopsovereenkomsten beschreef men de Breestraat als volgt: *Item op Laerne een schoone breede straete lanck twee hondert vijftientseventich roeden streckende naer den Dendermontschen heerwech bestaen met derthien hondert ende vijftich schoone eecken boomen die mede vercocht worden ...*⁹ Er is toen minstens één bod uitgebracht op de Breestraat: 400 pond groten voor de straat mét de bomen. Niettemin bleef het pachtgoed, met de straat, nog verschillende jaren in het bezit van Anna-Maria (Anthonette) Mavaus. In het begin van de 18de eeuw kwam het dan in het bezit van de Gentse families Toebast en De Smedt. Pas in 1725 is daar verandering

⁸ Die hoeve staat nu bekend als de Polfliethoeve.

⁹ Gent, Stadsarchief, Familiepapieren nr. 4085.

in gekomen. In dat jaar wist Jacques Joseph van Vilsteren, baron van Laarne, zowel de hoeve als de Breestraat te verwerven ¹⁰. Laatstgenoemde werd omschreven als een *langhe planterije*, waar zowel hoogstammige (*opgaende*) als *tronck eecken boomen* stonden. Beide bezittingen bleven tot het einde van de 18de eeuw in het bezit van de familie van Vilsteren en gingen daarna via vererving over naar de familie de Ribaucourt.

Openbare verkoop van de bomen

Omstreeks 1827-1828 is het uitzicht van de Breestraat grondig gewijzigd. Op dinsdag 11 november 1828 organiseerde de Wetterse notaris Jacques Leirens een openbare verkoop. Op last van *den Edelen hoog Geboren Heer Prosper Johan Josef Christyn Graaf van Ribaucourt* werden in de Breestraat in totaal 690 bomen verkocht ¹¹. Die waren gemerkt met de initialen *CR*, en ze moesten ten laatste eind januari 1829 *gekapt en geweird* zijn.

Het jaar voordien al waren in de wijk Klein Gent bomen te koop aangeboden. Bij de openbare verkoop op 18 december 1827 vonden in totaal 480 bomen een koper ¹². Hoewel een nadere locatie ontbreekt, lijkt het ons heel waarschijnlijk dat het ook om bomen uit de Breestraat ging. Indien deze veronderstelling juist is, verdwenen op die plaats in de jaren 1827-1829 maar liefst 1170 bomen uit het straatbeeld! Er werd niettemin voor nieuwe aanplantingen gezorgd, zoals blijkt uit de kadastrale gegevens van de Poppkaart uit het midden van de 19de eeuw (zie verder).

Bewoning

Tot diep in de 19de eeuw trof men in de Breestraat weinig hofstedes aan. Enkele huisjes stonden op cijnsgrond, evenals enkele uitplantingen van bomen ¹³. In de jaren 1670 noemt men, te beginnen vanaf de Heirweg, de volgende bewoners:

- Maryn Van Eesvelde (ten westen van de straat)
- Jan Buerman (ten oosten van de Straat) ¹⁴
- Adriaen Platynck (naast de voorgaande)
- Mattheus De Wilde
- de weduwe van Pieter Bracke
- Jan Buerman
- Lieven Van Rysselberghe fs. Jan

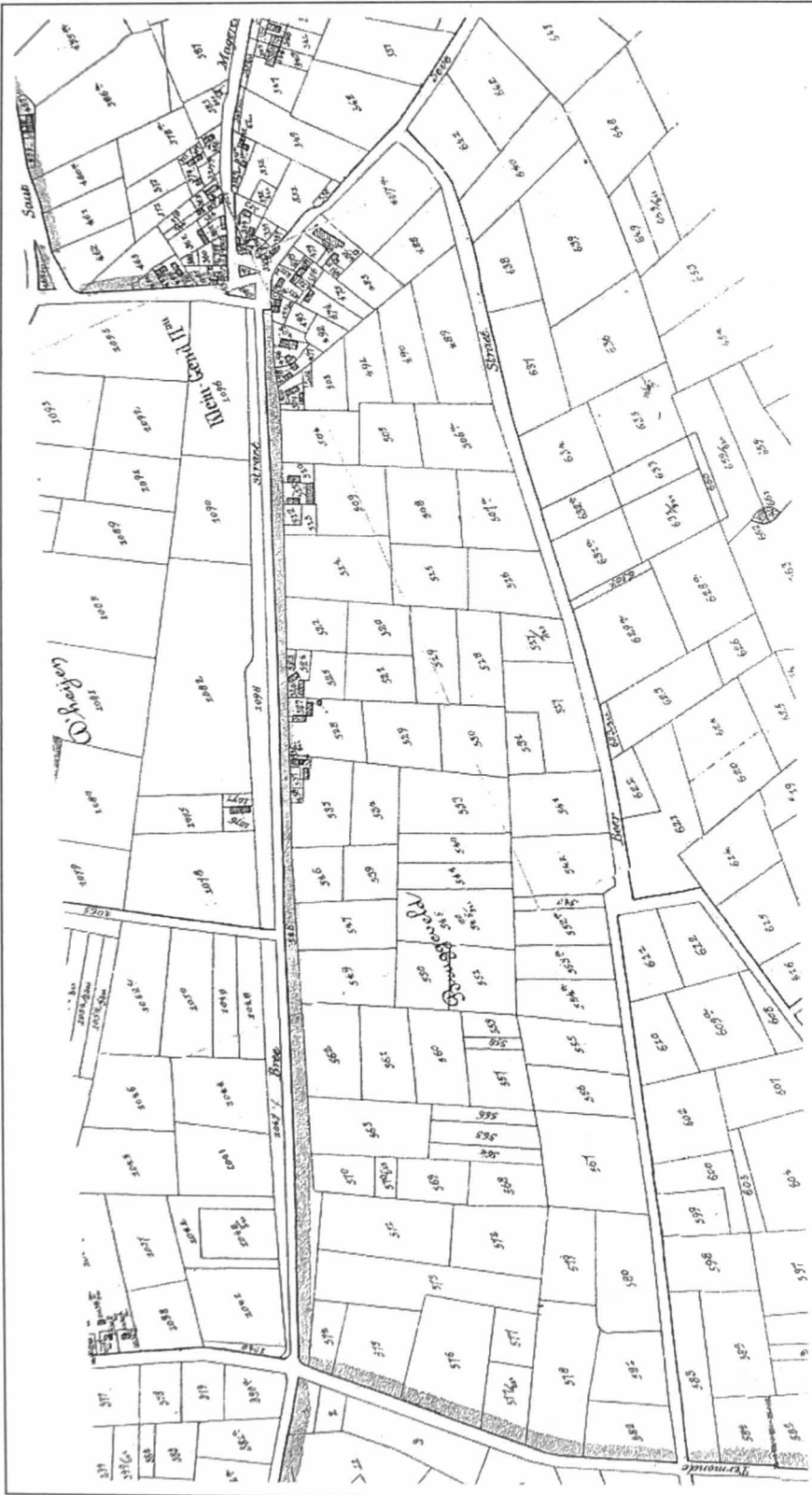
¹⁰ Laarne, Kasteelarchief, Familiearchief van Vilsteren, nr. 474 en 335.

¹¹ Laarne, Kasteelarchief, Familiearchief van Vilsteren, nr. 398/ 30. Op één uitzondering na (5 beuken) werden geen gegevens over de verkochte boomsoorten opgetekend.

¹² Laarne, Kasteelarchief, Familiearchief van Vilsteren, nr. 398/ 29.

¹³ Cijns: een vaste, eeuwige en onveranderlijke vergoeding voor het gebruik van gronden; zie R. OPSOMMER, *o. c.*, p. 241 e.v. (met verdere verwijzing).

¹⁴ In de marge van de lijst staat: *dese hofstede onlancx nieuwe ghestelt*.

Afb. 3: De Breestraat volgens de Poppkaart van 1860.

De *status animarum* uit 1788-1789 ¹⁵ geeft 8 gezinnen aan waarvan er 7 eigenaar waren van het huis dat zij bewoonden:

- Marie Cornelie Bollaert, weduwe van Tobias Celie
- Livinus Rommel en zijn echtgenote Catrine Colman
- Pieter Van Rysselberghe en zijn echtgenote Ariaene Mie Bracke
- Joannes De Wilde en zijn echtgenote Therese Colman
- Jacobus De Wilde en zijn echtgenote Barbara De Bruykere
- Ferdinandus Van Hoecke en zijn echtgenote Elizabeth Bonnaerens
- Pieter De Bruykere en zijn echtgenote Wannemie Van Heeke
- Joannes Baptista Van Rysselberghe en zijn echtgenote Isabelle Jacoba Boone

Ook op de Poppkaart ¹⁶ bemerken we niet meer dan een tiental hofsteden, waarvan de meeste vlakbij het kruispunt van het Klein Gent (zie afb. 3). De smalle stroken grond aan weersijden van de weg waren in het bezit van de graaf de Ribaucourt en werden gebruikt voor aanplantingen:

- aan de westzijde: percelen nrs. D 1047 en D 1098, met een gezamenlijke oppervlakte van 1 ha 61 a 60 ca
- aan de oostzijde: perceel nr. A 548 met een oppervlakte van 1 ha 52 a 90 ca

Die aanplantingen vinden we in het begin van de 21ste eeuw nog nauwelijks terug. Sinds 1921 vormt de Breestraat zelf de grens tussen de gemeenten Beervelde-Lochristi (west) en Laarne (oost).

Besluit

Eeuwenlang is de *Bredestraat* in Laarne op diverse vlakken een buitenbeentje geweest. Met haar - volgens toenmalige normen - kaarsrecht tracé en ongewone breedte, en haar afboording met verschillende rijen bomen vormde zij een markant element in het landschap ten noorden van de Heirweg. Tijdens de 17de en de 18de behoorde zij tot de persoonlijke bezittingen van de heren (later baronnen) van Laarne. Gedurende enkele decennia was zij eigendom van kapitaalkrachtige Gentse burgerij. De systematische aanplantingen en verkopen van bomen bezorgden die eigenaars een aardige bron van inkomsten.

Op basis van de hierboven beschreven vaststellingen rechtvaardigt het historisch belang van de Breestraat ons inziens een aanpassing van het bestaande Ridderpad.

¹⁵ *Status Animarum quem fecit pastor in Parochia de Laerne anno 1788 inchoatus 26 augustii in aede Pastoralis ... Dezen staet van zielen is geijndigt den 18 July 1789, f° 56v° - 57v°*. Dit boekje is in privé-bezit.

¹⁶ Archief van de geschiedkundige kring Castellum, P.C. Popp, Atlas cadastral de Belgique. Province de Flandre Orientale. Arrondissement de Termonde. Canton de Wetteren. Plan parcellaire de la commune de Laerne, Brugge, zj. (1860).

Afb. 4: De Breestraat in Laarne, gezien richting Klein Gent. Links Beervelde Lochristi en rechts Laame.

In de zone ten noorden van de Heirweg voorziet het bestaande traject dat de bezoeker, komende uit de Ascopstraat, linksaf slaat in de Bergstraat en zo verder tot op de Heirweg. Wij stellen voor om dit pad als volgt aan te passen. Op het einde van de Ascoopstraat slaat men rechtsaf in de Bergstraat, op het einde daarvan naar links, tot aan het kruispunt Klein Gent, en vervolgens linksaf in de Breestraat, die men verder volgt tot aan de Heirweg.

Bijlage

Laerne, Kasteelarchief, Familiearchief van Vilsteren, voorlopig nr. 552.

... copie van de copie autenticq van 't contract van vercoopinghe vande breestraet in proffijte van mijnheer Mavaus van daeten 25en Julij 1656

Heden den xxven July XVIC sessenvyftigh kent Mher Charles van Zuylen Baron D'Erpe heere van Laerne etca wel ende deughdelijck vercocht te hebben aen Mr Anthone Mavaus Advocaet Inden Raede van Vlaenderen die van ghelijcken bekendt vanden voorn. heere ghecocht t' hebben eene langhe planterije van opgaende ende troncken Eecken Boomen met den gronde ende lande daer de selve op sijn staende groeiende gheleghen binnen de prochie van Laerne ghenaemt de breede straete nevens het gheweste van Erbuer beghinnende vooren aenden herwegh van Ghendt op Dendermonde op d' een sijde ghelant ... (blanco)... ende op d' ander sijde ... (blanco)... ende soo lanck ende breedt loopende tot het gheweste gheseijt de Mageret emmers soo de selve ghesepareert wort van het voornoemde mageret met eenen waeghenwegh commende van de dreve ende plantaige van abeele boomen toecommende de weduwe van Louijs Mavaus ende loopende lanckx den houck vanden huijse heden bewoont bij Lieven De Riddere naer de straete gheseijt wesende den selven verkochten grondt ende leen den voornoemden heere competerende ter causen van sijne heerelijckhede van Laerne ende deel vande selve, ende alsoo die nu bestaen is met diverssche huijsekens op Jaerelijkschen Cheijns ofte aude verkenissen mitsgaeters oock vuytghegeven sijn bij den voorn. heere van Laerne ofte sijne voorsaeten diverssche vuytplantijnghe van boomen op Jaerelijksche Cheijnsrenten ofte nadere recognitien ande naerghelande van dien, soo blijven de selve ten behouwe, proffijte ende volle dominie vanden Cooper met alsulcke recht vande selve huijsen te moghen afbreken ende Cheijnsen wederoepen als den voornoemden heere vercooper ghecompeteert heeft, emmers met alsulcken recht, Preeminentien ende hoocheden als den heere vercooper tot noch toe als heere van Laerne ghepossedeert heeft. Desen coop is ghedaen voor ende mits de somme van vier hondert ponden grooten vlaems welcke somme den heere vercoopere bekendt vanden Cooper ontfanghen ende gheproffiteert t' hebben, scheldende hem danof deughdelijck quijte, hebbende bij desen tot volcommen subsistentie van desen den heere vercooper ghegeven volle macht ende procuratie irrevocable aen ... (blanco)... ende elck van hemlieden in solidum omme te compareren in sijnen naeme voor alle Jugen ende wette ende Leenmannen vanden hove ende heerelijckhede van Dendermonde van welcken hove d' heerelijckhede van Laerne is releverende omme hem van dese gronde ende breede straete met alle t' ghone voorschreven Preeminentien ende hoogheden te onterfven ende daerinne te erfven den voornoemden Advocaet Mavaus als Cooper van Diere belovende t' hauden voor wederen alle t' ghone vanden voornoemden ... (blanco)... daerinne ghedaen saude moghen wesen alwaert soo datter voorder ofte speciaelder procuratie van noode waere ende waeren onderteeckent Charles de Zuijlen Baron D'Erpe ende A. Mavaus.

GESCHIEDENIS EN TECHNIEK VAN DE LAATSTE SNUIFWINDMOLEN VAN BELGIË: TE LAARNE (O.-VL.) ¹

Lieven Denewet

Het voorkomen van snuifmolens hangt vanzelfsprekend samen met de snuifge-
woonte. Die ontstond in de 16de eeuw aan het Franse hof en bleef twee eeuwen lang
een gebruik bij hogere standen. Bij de aanvang van de 19de eeuw deed bij hen ook
de sigaar zijn intrede. Hiermee onderscheidten ze zich van het "gewone volk".
Maar snuiven bleef een populair gebruik tot tussen de beide wereldoorlogen.

In ons land zijn de snuifmolens relatief nooit talrijk geweest. Ze werden bijna alle
op particulier initiatief opgericht. Op het platteland kwamen ze meestal voor als
kleinere staakmolens (in West-Vlaanderen: zoals in Gullegem, Lendeledede,
Lichtervelde). In de steden waren het vooral rosmolens. Gent telde er vele in de
18de eeuw in de binnenstad, waar ze geluidshinder veroorzaakten! ²

In tegenstelling tot Nederland, waar o.m. nu nog een tabaksmolen in werking is te
Rotterdam ³, is er in ons land geen enkel exemplaar bewaard gebleven. De laatste
windmolen met die functie stond in Laarne. We hadden het geluk zijn geschiedenis
en techniek te kunnen bestuderen aan de hand van een nauwkeurige getuigenis van
de zoon van de eigenaar. Hij is dan ook de laatste persoon die een dergelijke wind-
moleninrichting in ons land van nabij, als ooggetuige, heeft gekend ⁴.

¹ Dit artikel verscheen reeds in *Molenecho's*, XV, 1987, p. 182-184 en kon, gezien het belang ervan
voor de plaatselijke geschiedenis, worden overgenomen met toestemming van de auteur, dhr.
Lieven Denewet, Bruggestraat 74, 8830 Hooglede, waarvoor onze hartelijke dank (n. v. d. r.).

² We hopen ooit eens een retrospectieve inventaris op te stellen van alle ooit bestaande tabaksmo-
lens in Vlaanderen, zoals dit reeds gebeurd is in dit tijdschrift (*Molenecho's*, n. v. d. r.) over de
poldermolens (in 1984, nr. 1) en over de volmolens (in 1987, nr. 2-3).

³ Zie een uitstekende beschrijving van de molen "De Ster" aan de Kralingerplas te Rotterdam,
aan de hand van een vraaggesprek van de molenaar, in A. THEUNINCK, *Het stampkot te
Zonnebeke. Leuridan's molen 1765-1915*, Zonnebeke, 1983, p. 146-148. In dezelfde studie vin-
den we op p. 154-158 de mondelinge getuigenis afgedrukt van Jules Debacker, die 38 jaar lang
gewerkt heeft in de snuiffabriek van Charles Pype te Harelbeke. Hier werd in tegenstelling tot
Laarne wel gebruik gemaakt van molenstenen om de tabak fijn te malen. De Harelbeekse snuif-
fabriek bleef veel langer in bedrijf, maar dit gebeurde niet meer op basis van natuurlijke ener-
giebronnen (wel met stoomaandrijving). Theunincks werk is tot op heden zowat het enige in
Vlaanderen dat de snuifmolen grondig bestudeert... (hoewel de titel dit niet laat vermoeden).

⁴ Medegedeeld in 1984 door de heer Gh. Plaetinc-Bosman, die ter plaatse van de vroegere snuif-
molen woont (Dorpsstraat 35). Geboren in 1919 als zoon van de eigenaar Jozef Plaetinc-Van de
Wiele. Hij was amper ongeveer 4 jaar oud toen de molen stilgelegd werd, maar hij herinnert zich
nog goed de inrichting die een tijdlang bewaard bleef. Vandaar dat we die wel nauwkeurig kun-
nen beschrijven, maar niet de opeenvolgende bewerkingen van de "snuifmaker". De opgegeven
lengtematen zijn natuurlijk bij benadering. Verder hebben we uit de literatuur geen informatie
overgenomen van andere snuifmoleninrichtingen, omdat dit een vervalsend beeld zou opleveren.

1. Geschiedenis

Het was een stenen stellingmolen, gelegen in de huidige Dorpstraat nr. 35 te Laarne, op kadasternummer C 104. In 1860 werd die als graanmolen gebouwd. De eerste eigenaar-molenaar was Jozef Paelman (° Laarne 1834- † Gent 1907). Pas in 1905 voegde hij er een snuifinrichting bij. De graanmaalterij bleef dus behouden. Na zijn overlijden kwam de molen door erfenis toe aan Jozef Plaetinck-Van de Wiele, hoofdonderwijzer te Laarne (° Laarne 1869 - † Wondelgem 1948) en aan de weduwe van Casimir Maes - Van de Wiele uit hetzelfde dorp. Bij de verdeling in 1910 kwam de molen aan eerstgenoemde toe. Tot rond 1923 was de snuifmolen in bedrijf. De precieze reden van de stillegging is niet bekend. Het teruglopend snuifgebruik is wel een belangrijke factor. Anderzijds was de molen zeer "ouderwets" in vergelijking met de mechanische snuiffabriek Cornand uit Eeklo, die de belangrijkste concurrent was. Die Eeklose fabriek hield het dan ook veel langer uit: in 1950 zou zij één van de laatste vier geweest zijn in ons land ⁵. In de jaren '30 werd de Laarnse molen ontdaan van kap en gevlucht. Bovenaan ging de romp talrijke scheuren vertonen. In 1953 werd het restant van de kuip afgebroken ⁶.

2. Techniek

A. HET BUITENZICHT.

De konische romp van deze stellingmolen had een normale hoogte (16 meter), maar ze was smal. Beneden had ze een diameter van 4,5 meter. Boven de halverwege (dus hoog) geplaatste houten gaanderij met schuine schoren, versmalde ze sterk. Tegen de kap bedroeg de diameter slechts een tweetal meter. Er waren opvallend weinig vensters in de witgekalkte kuip (met een zwarte teerband onderaan). Boven één van de twee toegangsdeuren stond geschilderd: "TABAK / SNUIF". Ze had een typisch Oostvlaamse langsgebouwde kap met gebogen zijvlakken en met een schaliebedekking.

De houten roeden bestonden uit pestels en einden, en waren slechts 16 meter lang (cfr. de hooggeplaatste stelling). De molen had een klassieke kapkruiging met lange en korte schoren, en spruitbalken. Tussen deze bevonden zich enkele extra-verbindingsbalken.

⁵ De geschiedenis van deze fabriek werd nog niet bestudeerd. Wel verscheen in 't *Vrije Volksblad* van 7 november 1950 een artikel door een heemkundige, aan de hand van een vraaggesprek met de laatste snuiffabrikant J. Cornand. De etalage en de opschriften van de winkel zijn nu nog aanwezig (Kerkstraat 4 te Eeklo).

⁶ Opgesteld naar de gegevens van onze zegsman (zie noot 4) en naar de kadastragegevens vanaf 1834, gepubliceerd in "Inventaris van de wind- en watermolens in de provincie Oost-Vlaanderen naar gegevens van het Archief van het kadaster. 1ste afl. De arrondissementen Aalst en Dendermonde", *Kultureel Jaarboek voor de provincie Oost-Vlaanderen*, XIV, 1960, 3. Gent, 1962.

Afb. 1: De snuifmolen. Op de rondgang staat Jozef Plaetinck of knecht Nand, met Germain Plaetinck op de arm. Voor de deur staan Marcella en Valentijn Plaetinck, en Maria Van de Wiele.

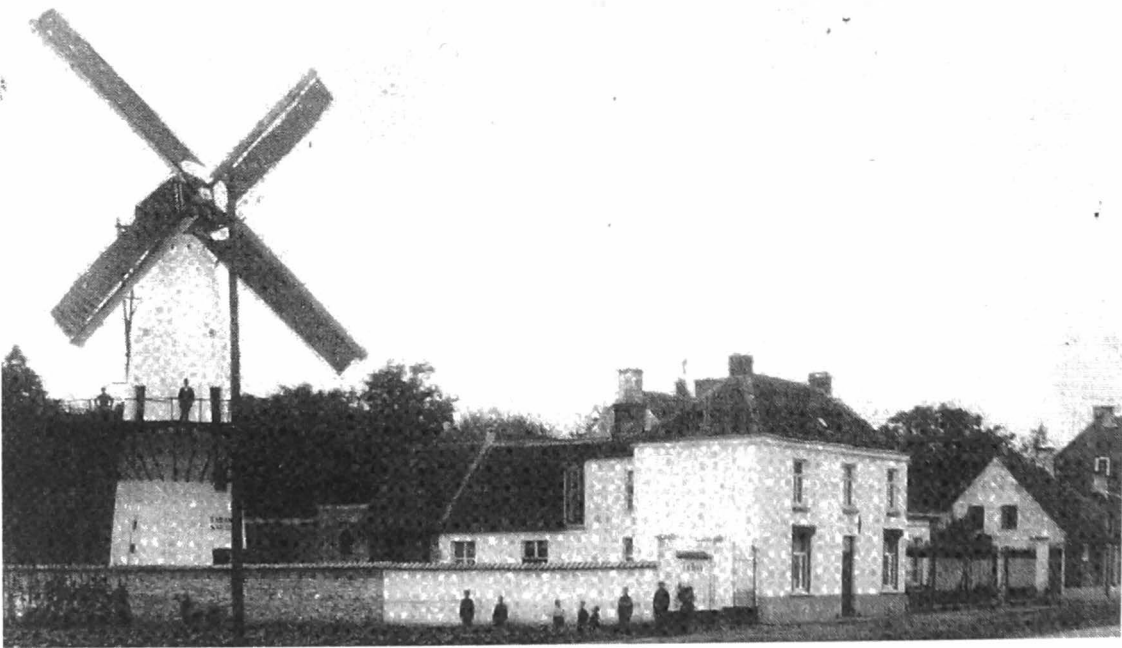
B. HET INTERIEUR.

Er waren vier zolders boven het gelijkvloers. Van boven naar beneden: de kap-, lui-, steen- en meelzolder. Dit is de klassieke indeling van een stellingmolen. Enkel het gelijkvloers was anders ingericht: geen olieslagerij maar wel de snuifinrichting. Op de steenzolders waren er 2 steenkoppels die enkel dienden om graan te malen. Ze stonden aan weerszijden van de koningspil opgesteld.

De snuifinrichting

De verticale koningspil had onderaan een dubbel lantaarnwiel: een groot spillegeloop boven een kleinere. Het onderste dreef het kamwiel op de horizontale wentelas aan. Dit alles bevond zich tegen het plafond van het gelijkvloers.

Op de wentelas bevonden zich vuisten of nokken die zes stampers op en neer deden gaan. Ze hadden een vierkante doorsnede. Om ze op hun plaats te houden, bewogen ze in de vierkante gaten van een horizontale balk, die onder de wentelas in de muren was ingewerkt. Deze eiken stampers konden met touwen of zelen in en buiten werking worden gesteld. Onderaan hadden ze kruisvormige, gietijzeren messen, die bij twee stampers elk ongeveer 10 cm lang waren. Bij de vier andere waren ze kleiner en hadden ze ook een fijnere snede.

Afb. 2: De snuifmolen voor 1910. De woning van de familie Van Damme-Auman en de huidige apotheek Paeleman, die pas rond 1911 werden gebouwd, ontbreken nog (uit Laarne herzien, s.l., 1991, p. 42).

De gedroogde tabaksbladeren werden gestampt in zes vaasvormige, eikenhouten potten, die vastzaten in een houten tafel van ca. 1 meter boven de grond. Deze potten waren ongeveer 40 cm hoog. Twee ervan hadden bovenaan een diameter van ruim 20 cm, hetgeen correspondeerde met de lengte van twee messen van twee stampers. De vier andere potten waren smaller, wat eveneens overeenstemde met de vier andere, smallere kruismessen. Het stampen gebeurde dus in twee fasen: een "ruwe" beurt en een fijne afwerking. We vermoeden dat hiertussen de snuif op de zeef (zie verder) werd gegoten. Alles wat bleef liggen, onderging een nieuwe stampbeurt. Met houten, holronde scheplepels werd de snuif uit de potten verwijderd.

Aan de zijkant stonden de zgn. "handdraaimolens" (zoals onze informant dit noemde). Ze bestonden uit een horizontale ijzeren as van een halve meter lang, waarop pinnen waren bevestigd. Bij het draaien aan een wiel met riemoverbrenging, werkten deze pinnen als "messen" om de tabak te snijden.

De gestampte tabak of snuif werd gegoten op een grote ronde zeef (diameter ca. 60 cm) met een 15 cm hoge opstaande rand, die met vier koorden aan een horizontale balk erboven was vastgemaakt. De gezuiverde snuif viel neer in een trechtervormige houten bak (bovenaan vierkantig) van ca. 1 m 20 hoog. Het eindprodukt werd bewaard in de 2 à 3 zgn. "conservebakken", van ruim een meter lang en enkele dm hoog. Ze waren dus lang en dun. Aan de ene zijde hadden ze een rechte en aan de andere zijde een schuine wand. Ze werden bovenaan met een scharnierende "scheel" of dekplank afgedekt: dit hield het aroma gaaf.

Om de snuif de gewenste pikante geur te geven, werden tijdens en na de bewerking allerhande ingrediënten eraan toegevoegd. Onze zegsman herinnerde zich aromatische kruiden en Franse wijn. Het geheim van deze fabricage werd steeds angstvallig bewaard. Naast inlandse werden ook buitenlandse (vooral Amerikaanse) tabaksoorten verwerkt.

3. De verkoop van de snuif

Vanuit de "conservebakken" (zie hoger) werd de snuif in witte papieren zakjes gedaan, die voorzien waren van bruine taksbanden. Ze werden verkocht in de winkel bij het woonhuis. Talrijke Delftse snuifpotten sierden de winkel. Er was ook een knecht in dienst die met paard en kar de streek afreisde om de produkten aan de man te brengen (in de streek van Laarne, Destelbergen en Heusden, maar ook in de stad Gent).

Tot zover ons relaas over de Laarnse snuif- en korenmolen, waarvoor we onze informant - de heer Gh. Plaetinck - hartelijk bedanken.

Het is natuurlijk erg jammer dat deze laatste snuifwindmolen in ons land verdwenen is. Zou een heroprichting van een dergelijk molenbedrijf niet wenselijk zijn? Wellicht is dit even utopisch als ... de terugkeer van de snuifgewoonte!

HET GEBRUIK VAN KASSEIEN VOOR DE AANLEG VAN DE KALKENSE STEENBEEKSTRAAT (1964 EN 2002) ¹

André Van De Sompel

VERANTWOORDING

Op vrijdag 8 februari 2002 verlieten de laatste kasseileggers de werf van de volledig vernieuwde Steenbeekstraat; alleen de zachte bermen dienden nog bijgewerkt te worden. Enkele weken later, op zaterdag 2 maart 2002, werd de straat plechtig en officieel heropend, even voordat de vijfde doortocht van de Belgische openingswielervedstrijd Omloop Het Volk de Steenbeekstraat zou aandoen ². Voor de heraanleg van de straat werden de pas voordien uitgebroken kasseien gebruikt. Op hun beurt waren die kasseien bij de eerste kasseiingswerken in 1964 gerecycleerd materiaal na de heraanleg van de twee provinciale wegen op Kalkens grondgebied, de N 407 (Oosterzele - Lokeren) en de N 445 (Gent - Zele - Dendermonde) (zie illustraties 2 en 3).

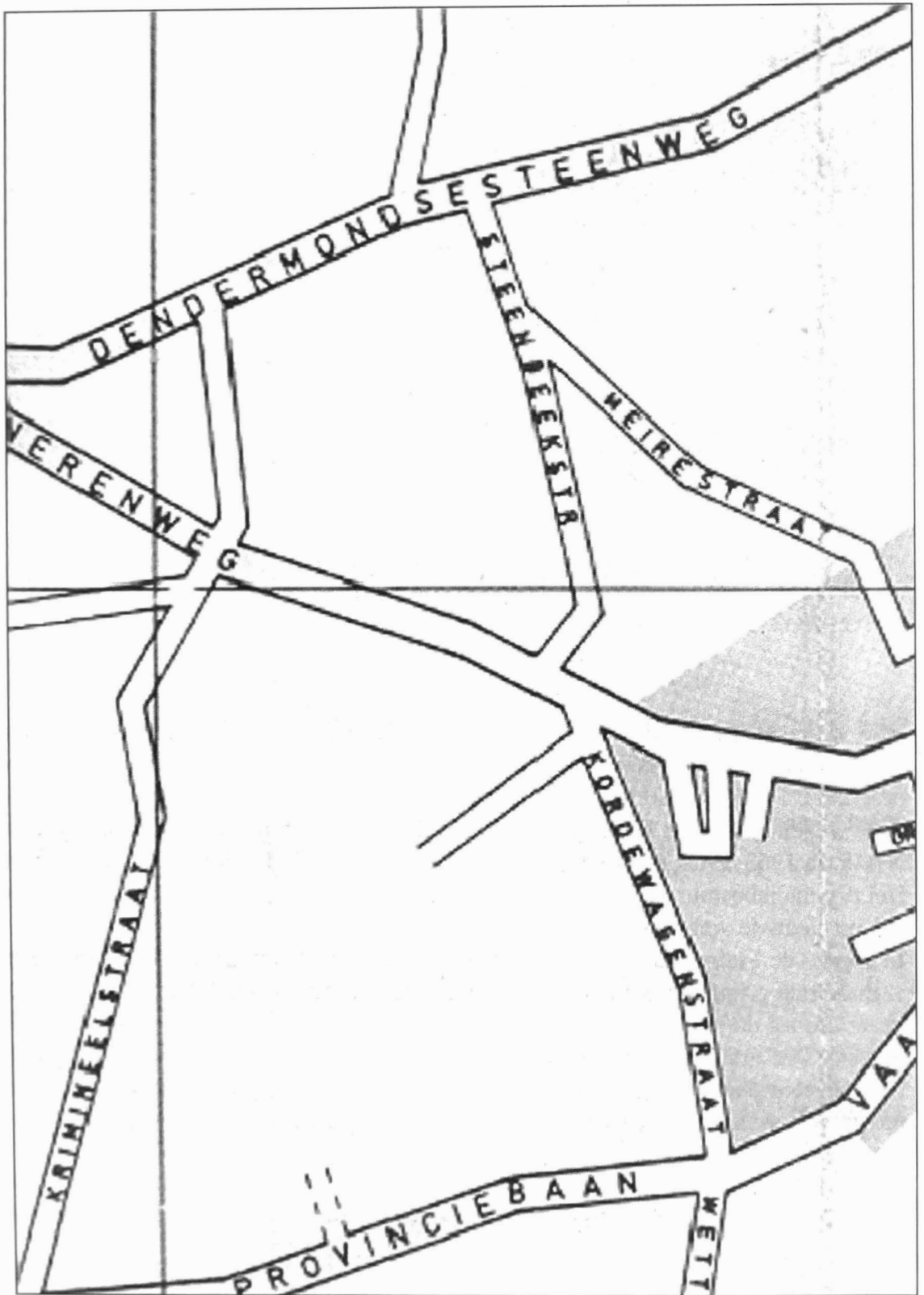
1. Een eerste kasseiding in 1964

Oud-veldwachter Cyriel Verstuyft vertelde hoe en wanneer de Meirestraat en de Steenbeekstraat, twee straten die min of meer een geheel vormen als verbindingswegen tussen de Nerenweg en de Heirweg, een eerste keer met kasseistenen verhard werden ³. In de periode waarin hij in dienst werd genomen om in de gemeente Kalken de functie van veldwachter uit te oefenen (1950-1951), getroostte hij zich de moeite een staat op te maken van de nog onverharde wegen met bewoning. Er bleken toen nog ongeveer 38 km dergelijke gemeentewegen te bestaan, waaronder de Meirestraat en de Steenbeekstraat.

¹ Een bewerkte tekst van de bijdrage A. VAN DE SOMPEL, De Kalkense Steenbeekstraat anno 2002: herkasseiding, *Mededelingenblad van de Stichting Sint-Pietersfeest Kalken*, 13de jg., nr. 3, p. 1715- 1722. In het atelier van Filip Kuppens (Steenbeekstraat 9) werden in een minitentoonstelling de werken anno 2002 in beeld gebracht.

² Het college van burgemeester en schepenen ging in op het voorstel van de Stichting Sint-Pietersfeest Kalken om de straat op een plechtige en opgemerkte manier te openen.

³ Interview met Cyriel Verstuyft, 10 februari 2002.

Afb. 1: Situering van de Meirestraat, de Steenbeekstraat en het Virastraatje.

Afb. 2: Werkzaamheden aan de provinciale weg N 407, ter hoogte van de Vaartstraat, mei 1963 (fotografie Cyriel Seghers).

Voor de kasseiing van de Meirestraat en de Steenbeekstraat diende men te wachten tot de gemeente Kalken over een voldoende voorraad tweedehandskasseien beschikte. Die voorraad bekwam de gemeente pas na de heraanleg van de provinciale wegen N 407 (in 1962-63, met onder andere de Vaartstraat en Kalkendorp) en N 445 (in 1963-1964, met onder andere de Heirweg en de Dendermondsesteenweg). Het provinciebestuur stond de uitgebroken kasseien van de vroegere zijstroken van die vernieuwde wegen af aan de gemeente Kalken.

In 1964 - de Meirestraat was slechts van aan de Bieststraat tot de eerste woningen verhard met grind en slechte kassei - kreeg veldwachter Verstuyft het licht op groen gezet om tot de volledige kasseiing van de Meirestraat en de Steenbeekstraat over te gaan. Die straten waren niet zo belangrijk, ware het niet dat een degelijk verharde weg voor een aantal grootgrondbezitters nieuwe mogelijkheden bood: langs de nieuw gekasseide wegen kwam immers bouwgrond vrij.

Tegelijkertijd met de herkasseiing werd een uitbreiding van het elektriciteitsnet uitgevoerd. Voor de verbreding van de toenmalige aardeweg en de aanleg van het zavelbed als ondergrond kreeg Verstuyft de nodige toelatingen en faciliteiten⁴. Als

⁴ In een latere periode beschikte de gemeente Kalken over de nodige apparatuur om asfaltbedekking aan te brengen.

Afb. 3: Werkzaamheden aan de provinciale weg N 445, ter hoogte van de Heirweg, juli 1963 (fotografie Cyriel Seghers).

onrechtstreeks gevolg van de kasseiing van de Steenbeekstraat en de Meirestraat werd enkele jaren later, omstreeks 1968, om tegemoet te komen aan de ontevredenheid van enkele belanghebbende omwonenden, een andere verbindingsweg tussen de Nerenweg en de Heirweg gekasseid: een deel van de Krimineelstraat, in de volksmond ook het *Virastraatje* ⁵ genoemd.

2. Iets over de aanpak van de werken

Veldwachter-werkleider van gemeentelijke werken, Cyriel Verstuyft, stond op het grondgebied van Kalken samen met een ploeg arbeiders voor de kasseiingswerken in. Hij kon daartoe in de periode 1960-1965 rekenen op de werkkraft van een vaste gemeentelijke ploeg met Aloïs Lievens (1916-1981), Achilles Baert (1911-1978), Raymond Plovie (1901-1975) en Ernest Claus (1911-1999) en een ploeg tewerkgestelde arbeiders met onder andere Amedé De Bleu (1911-1991), Jozef Van Malderen (1909-1970), Cyriel *Schoentje* Audenaerde (1898-1982), Camiel Plovie

⁵ Die benaming dankt dat deel van de Krimineelstraat aan het feit dat dicht bij die straat, langs de Heirweg, ter hoogte van het huidige nummer 12, mevrouw Elvira Van De Velde (1903 - 1989) woonde.

Afb. 4: De kasseiding van de Meirestraat en de Steenbeekstraat door Kalkense gemeentearbeiders. We herkenden: Hector Bracke, Aloïs Lievens, Ernest Claus, Petrus Eeman en toevallige passant André Pieters, mei 1964 (fotografie Cyriel Seghers).

(1898-1976), Henri Riet Roelandt (1921-1993), Jozef Clerick (1916-1993), Hector Bracke (1902-1980), Petrus Eeman (1918-1982) en Urbain *Bijntje* Meganck (1910-1987) ⁶.

Charles Louis Wiet De Moor (1905-1964) maakte ook deel uit van de groep tewerkgestelden. Hij verongelukte ten tijde van de heraanleg van de Dendermondsesteenweg op het kruispunt van die weg met de Scheestraat/ Bosstraatje, in de volksmond *De Rattenhoek* genoemd.

De omvorming van een gemeentelijke onverharde weg tot een kasseiweg kende een min of meer vast ritueel. Veldwachter Verstuyft maakte een schets van de werken op de achterzijde van een oude kermisaffiche alvorens de arbeiders aan het werk te zetten. Meestal liet hij de werkzaamheden starten aan die kant van de weg waar hij de minste problemen verwachtte: de werken konden daar optimaal vorderen met een

⁶ De Kalkense gemeentearbeiders, onder leiding van veldwachter Verstuyft, en aangevuld met twee ploegen van acht tewerkgestelde arbeiders, maakten in een gebouwtje achter het gemeentehuis betonnen stenen met keien in, leiedallen genoemd. Die stenen werden onder meer gebruikt voor de heraanleg van de provinciale weg doorheen Kalkendorp, periode mei 1963 (zie illustratie 3).

Afb. 5: Veldwachter Verstuyft en een ploeg arbeiders tijdens de werkzaamheden in de Kapellestraat, augustus 1962. Van links naar rechts: Camiel Plovie, Jozef Clerick, Aloïs Lievens, Riet Roelandt, Amedé De Bleu, Charles Louis Wiet De Moor, Jozef Van Malderen, Raymond Plovie en veldwachter Verstuyft.

goede sfeer onder de arbeiders en lovende woorden van de bevolking tot gevolg. Zo herinnerde Cyriel Verstuyft zich dat de wegbedekking in de Meirestraat werd gelegd op drogere grond dan die in de Steenbeekstraat.

De arbeiders genoten op tijd en stond van door omwonenden aangeboden verfrissingen. Wie niet vrijgevig was, kreeg al het leeggoed cadeau. En met het einde van de werkzaamheden in zicht, was het ook wel de gewoonte de mei op te zetten. Arbeider Jozef Clerick, die in de Kapellestraat woonde, zorgde dan ook meestal voor accordeonmuziek.

3. De werken in 2001-2002

Een bestrating van een aardeweg met kasseien of betonstenen leidde vroeger meer dan eens tot een asfaltoverdekking. In november 1986 kondigde journalist Freddy Van Malderen in een krantenartikel in dagblad *Het Volk* aan, dat een deel van de laatste Kalkense kasseien van een asfaltaag zouden worden voorzien, namelijk die van het Gaverstraatje en de Meirestraat. Hij vervolgde met de zinsnede: *De degelijk herstelde Meirestraat mondt uit in de Steenbeekstraat, die op haar beurt*

« O Heer, God, mijn Verlosser, ik roep tot U
dag en nacht ». (H. Schrift).

† Bid voor de ziel

van Mijnheer

Charles-Louis DE MOOR

geboren te Laarne op 15 oktober 1905 en verongelukt te Kelken op 6 december 1964, gezelfd met de H. Olie.

Wat is het leven van een mens toch een mysterie en hoe nellig breekt het, 's Avonds in alle nog goed en 's morgens is men reeds heengegaan. God, bij de ervaring van onze pijnlijke nelligheid blijft ons slechts één uitkomst over namelijk het betrouwen op U en Uw oneindige goedheid.

Het leven van de mens hier op aarde is als een zwerftocht steeds op zoek naar geluk en toch weer steeds ontevreden en onvoldaan. Voor Louis was het een echte zwerftocht, als een eenzame man trok hij door het leven dat voor hem soms hard en moeizaam was en toch mag men van hem zeggen dat het een man was met een goed hart, die een aanmoedigend woord wist te waarden; die niet benauwd was van het zware werk dat hij als grondwerker zo vaak heeft verricht, die gaarne eens bij sprong om iemand die in nood zat bij het werk te helpen. Hij was bang iemand kwaad aan te doen en hij vond er plezier in als hij de kinderen die hem allen goed kenden eens kon gelukkig maken met wat snoep. Telkens hij sprak over zijn pleegdochter waarover hij zo fier was kwamen de tranen hem in de ogen, maar achter die tranen las men dan een

heeftje geluk van iemand voor wie het leven toch niet altijd zo rooskleurig was.

Onverwacht werd hij door een pijnlijk ongeluk op zijn zwerftocht tot de Heer geroepen. Moge God die hem tot Zich geroepen heeft hem barmhartig zijn en hem de eeuwige rust schenken.

Heer, op U stel ik mijn vertrouwen.

Dierbare familieleden en gij die hem kende, bid voor hem.

De families DE MOOR,
DUMONT,
THIRE,

bedenken voor de blijken van
deelneming en vurige gebeden
in de zware rouw die hen tref.

Drukkerij D'hooge-Van de Sompel, Kelken.

Afb. 6: Op het bidprentje van Charles Louis De Moor (1905-1964) werd verwezen naar zijn werkzaamheden als grondwerker:

allicht ook een nieuw wegdek zal krijgen, maar voorlopig nog moet wachten tot er weer centen voorhanden zijn. In een artikel van dezelfde journalist in hetzelfde dagblad (30 mei 1989) lezen we dat de kasseistrook Berlindestraat tussen Colmanstraat en Krimineelstraat, en die van de Apostelhuizen gasafalteerd zouden worden.

Enkele bewoners hadden jaren geleden hun bezorgdheid over de situatie van de Steenbeekstraat geuit.

Blijkbaar werd uiteindelijk pas onlangs geopteerd voor de heraanleg van de Steenbeekstraat met kasseien, weliswaar met een stevigere ondergrond. In het kader van de onderhoudswerken aan de gemeentelijke wegen besteedde het gemeentebestuur de heraanleg van de weg uit aan een aannemer.

Slotgedachte

Met min of meer eenvoudige ingrepen kan het uitzicht van een dorp landelijk en leefbaar worden gehouden. De resterende gekasseide straten verdienen wel degelijk bescherming.

Afb. 7: De nieuwe straatbedekking van de Steenbeekstraat, kort voor de uiteindelijke afwerking, februari 2002.

Bronnen

Verzameling Stichting Sint-Pietersfeest Kalken:

- fotoarchief persfotograaf Cyriel Seghers (1925-2001).
- briefwisseling met het college van burgemeester en schepenen.

Dagblad *Het Volk*, november 1986 en 30 mei 1989.

Gesprekken met Laurent De Vylder, °1951 (6 januari 2002), Marc Van De Velde, °1944 (14 januari 2002), schepen Marcel Van De Velde °1941 (26 januari 2002) en Cyriel Verstuyft °1916 (10 februari en 18 juni 2002).

Verzameling bidprentjes van Petrus De Wilde.

Kaart van Popp, Kalken, omstreeks 1865.

Bibliografie

A. VAN DE SOMPEL, De Kalkense Steenbeekstraat anno 2002: herkasleiding, *Mededelingenblad van de Stichting Sint-Pietersfeest Kalken*, 13de jg., nr. 3, p. 1715-1722.

TERUGBLIK OP DE FOTOTENTOONSTELLING OVER KONINGEN, PRINSEN EN RODELANTAARNDRAGERS, KALKEN, 30 JUNI 2002 ¹

André Van De Sompel

Inleiding

Een nostalgische terugblik op het Kalkense cafévermaak anno 1960-1965, met fotografisch materiaal uit het archief van persfotograaf Cyriel Seghers ², leek voor de Stichting Sint-Pietersfeest Kalken de moeite waard om ter gelegenheid van het Sint-Pietersfeest in het kader van *VLAANDEREN FEEST! 2002* aandacht te vragen voor het fenomeen van de herbergen of café's als voorlopers van de culturele centra.

In het dagelijks openbaar leven speelden en spelen de herbergen een grote rol als ontmoetingsplaats van individuen of als vergaderplaats voor verenigingen.

Allerlei volkse sporten werden er ofwel op regelmatige basis (bijvoorbeeld maandelijks) ofwel ter gelegenheid van Kalkenkermis of de wijkkermis al dan niet in groepsverband beoefend.

Deze bijdrage brengt hierop een korte terugblik en een beperkte selectie aan foto's, genomen door Cyriel Seghers, illustreert de tekst.

1. Reporter en persfotograaf Cyriel Seghers (1925-2001) en zijn archief

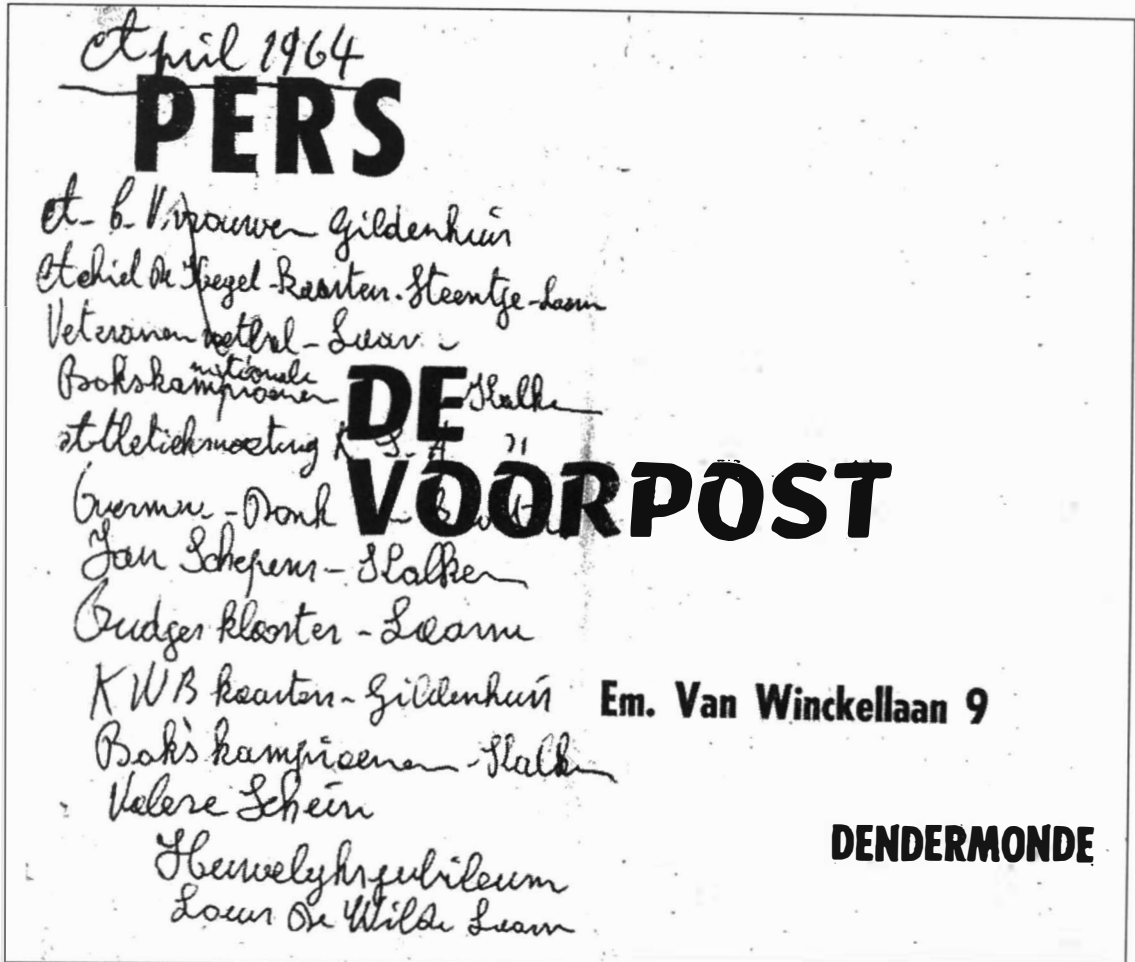
Albert Cyriel Seghers was afkomstig van de Laarnse wijk Ukkelgem, uit de Kleempstraat meer bepaald. Thuis werd geweven, maar hij was gebeten door een andere microbe. Na zelfstudie en het opdoen van stielkennis bij bekende fotografen van onder andere dagblad *Het Volk*, werd hij een vaste medewerker - reporter - fotograaf - krantenbedeler van een aantal kranten: onder andere *Het Volk*, *De Vooruit* en *Het Laatste Nieuws*. Hij was vooral werkzaam in de regio Laarne, Kalken en Overmere en zorgde voor korte bijdragen en fotomateriaal van allerlei activiteiten en nieuwsfeiten. Het feit dat het fotomateriaal blijkbaar afkomstig is van activiteiten rond een nogal beperkt aantal herbergen, kan er op wijzen dat Cyriel Seghers,

¹ Herwerking van de tekst uit de brochure van de tentoonstelling, in *Het Sinte-Pieterke*, 13de jg., nr. 11, p. 1779-1786. De tentoonstelling had plaats in herberg *Volkshuis*, Koffiestraat 70, 9270 Kalken.

² In de verzameling fotonegatieven uit 1960-1965 troffen we onder andere foto's aan van beoefenaars van de voornaamste cafésporten in en rond de herbergen van Kalken, Laarne en Overmere. Uit de verzameling van naar schatting duizend clichés werden ongeveer tweehonderd foto's gemaakt, waarvan er uiteindelijk een 70-tal werden geselecteerd.

*Afb. 1: Cyriel Seghers,
anno 1997.*

Afb. 2: Voorbeeld van een omslag met korte inventaris negatieven, opgemaakt door Cyriel Seghers.

zoals misschien nog wel andere persfotografen, een aantal favoriete herbergen frequenteerde. We vennoeden dat hij ook een boontje had voor *Boxing Club Kalken*. Als krantenverkoper en -drager stond hij ook mee aan de wieg van de federatie van krantenverkopers VFP.

De tentoonstelling kon er enkel en alleen komen dankzij de familie Seghers. Een deel van het fotografisch werk van Cyriel Seghers kwam dankzij de erfgenamen terecht bij de Stichting Sint-Pietersfeest Kalken. Het is de bedoeling stapsgewijs de grote verzameling clichés te inventariseren en de aan te maken foto's vrij te geven voor publicatie ter gelegenheid van tal van activiteiten.

2. Welk vermaak rond en in welke herbergen?

De tentoonstelling bracht ons naar een periode die voor velen goede herinneringen oproept: het begin van de *golden sixties*. Bijna dag na dag nam de welvaart toe.

nieuwe verwachtingen werden gecreëerd. Daartegenover stond dat het sociale leven stelselmatig begon af te brokkelen.

De tentoonstelling omvatte een schets van enkele grote veranderingen in het dorpsbeeld, een verkenning van het cafévermaak met heel veel aandacht voor de deelnemers en een kennismaking met activiteiten die herberggebonden waren, maar die zich niet uitsluitend in de herberg zelf afspeelden. Het was niet de bedoeling aandacht te besteden aan het ontstaan en de doorbraak van het biljartspel, het kaarten, de duivenmelkerij, de schietingen, de wielrenners, het voetbal en het boksen, noch om een inventaris op te maken van de verenigingen rond cafévermaak, noch in welke herbergen die gevestigd waren.

Aanvankelijk waren de ontspanningsvormen beperkt tot het kaarten, het bollen, de duivensport en de schietingen op staande of liggende wip. Meerdere herbergen hadden ook een spaarkas die gelicht werd even voor de kermis. De plaatselijke muziekmajdschappijen en sporten, zoals voetbal, wielrennen en boksen, hadden oorspronkelijk hun thuishaven in of bindingen met een herberg.

Cyriel Seghers werd gevraagd om de koningen, prinsen en rodelantaarndragers in de wijkherbergen op de gevoelige plaat vast te leggen. In de verzameling negatieven vonden we opnames terug uit volgende wijkgebonden herbergen: op Eesvelde (bij Leon De Lathouwer, in café *Sportief* bij Maurice De Wannemaeker en rond café *Koningshof* bij Madeleine *Lijntje* Baert), in de Boombos (bij Gabriëlle Philomena Duquet), in de Koffiestraat (rond de *Koninklijke Harmonie* en bij Cyriel Audenaerde), in de Vaartstraat (bij Maurice De Smet), op Hussevelde (bij Prosper Fiers - Baert), in de Vromondstraat-Gaverstraat (rond *De Poorkuip* bij Hector Willems en bij Maurice Buyle), op 's Gravenbriel (bij Raphaël Baert) en op de Heirweg (bij Jan Schepens).

Voor wat Kalkendorp betreft, werd slechts beperkt fotomateriaal aangetroffen. Alhoewel er meerdere herbergen waren waar kaartmajdschappijen gevestigd waren, werd enkel een foto gerecupereerd uit de herberg bij Jozef De Kegel.

Niettegenstaande Cyriel Seghers ook correspondent was voor de socialistische dagbladpers en plaatselijk socialistisch voorman Theofiel Van Caenegem zowat overal tegenwoordig was, werd over het vermaak in herberg *In het Volkshuis*, bij de familie Van Caenegem in de Vaartstraat, geen fotomateriaal aangetroffen ³.

De herbergen hadden in de jaren '60 blijkbaar een nogal sjofel interieur. Ze waren trouwens meestal ondergebracht in oudere gebouwen. De caféruimtes leken eerder klein, rond de eventueel aanwezige biljarttafel was de ruimte bijna overal krap toegemeten.

3

Cyriel Seghers kwam volgens Jenny Van Caenegem (° 1943) regelmatig langs om het herbergleven op de gevoelige plaat vast te leggen (kort gesprek op 30 Juni 2002).

a. Kaarten, biljarten, schietingen

Bij het kaarten en het biljarten werd een klassement opgemaakt, terwijl de schietingen met de boog een jaarlijks hoogtepunt kenden in de traditionele k(r)oningswedstrijden. Bij de vieringen van de koningen, prinsen en rodelantaarndragers hoorde meestal een feestmaaltijd of teerfeest ⁴. Even vóór die gebeurtenis was iedereen aanwezig, ook de persfotograaf.

Afb. 3: Kaartmaatschappij bij Cyriel Audenaerde, Koffiestraat, Kalken. Van links naar rechts: vooraan: Magda Audenaerde, Sonja Audenaerde, Karine Audenaerde en Marie Louise Schepens. Zittend: Paul Pieters, Frans Willems, Emiel Bracke, Achiël Audenaerde en Huguette Schepens. Staand: Emma Audenaerde, Jules Colman, Petrus Eeman, Van Nieuwenhuyse, Cyriel Audenaerde, Louis Willems, Gilbert Audenaerde, René Baes, Frans Hanselaer, Jules Scheire, Florimond Vereecken en Jozef Van Roy.

⁴ Symbolen van de winnaars: bekertjes voor de mannen, bloemen voor de vrouwen, prijzen in natura, het dragen van eremetaal, de afgeschoten koningsvogel enz... Voor Kalken werd geen fotografisch materiaal gevonden met personen die een kroon op het hoofd gezet kregen, daarvan hebben we wel gegevens voor Laarne.

Afb. 4: Biljartmaatschappij in café In De Vriendenkring, bij Prosper Fiers - Baert, Husseveldestraat, Kalken, juni 1963.

Van links naar rechts: Gehurkt: Eddy en Bertrand Fiers.

Zittend: Charles Rogiers, Eugene De Fré, Charles Baert, Elza Van Overmeire, Jules Scheire en Albert Verbrugghen.

Staand: Prosper Fiers, Maurice Rogiers, Petrus De Bruycker, Gustaaf Van Overmeire, Gabriëlle Baert, x, Florida Bracke, Roger Heirman en Rachel Baert.

Staande achteraan: Johny De Clercq, Lammens, Georges Drieghe, Albert Crapoen, Maurice De Clercq, Petrus Fiers, x, René Baes, Jan Lammens, Gabriëlle Lammens, Henri Lammens, Cyriel Vermeersch, Adolf De Fré, Albert Van Wassenhove, Marcel Lammens en Henri Gentier.

Afgaande op de identificatie van de personen die betrokken waren bij het kaart- en biljartspel in de herbergen, kunnen we stellen dat de leden van de meeste van die verenigingen hoofdzakelijk inwoners waren van de eigen of de aanpalende wijk. Soms sloten familieleden, oud-buren, volkse cafégangers of belanghebbende zelfstandigen zich bij een bepaalde groep aan. Die verenigingen waren eerder klein te noemen. Meestal hadden die clubs jarenlang dezelfde leden die, indien ze wat geluk hadden, in een of ander jaar ook eens op de hoogste trap eindigden.

Die vaststellingen gaan ook op voor de schuttersverenigingen, al is hun recrutingsveld groter te noemen: niet elke herberg had voldoende ruimte om schietingen te laten doorgaan.

Afb. 5. Schuttersmaatschappij Koningshof bij Madeleine Baert, juli 1965. Van links naar rechts: Zittend en eerste rij: Edmond Vereecken, Maurice Clement, Aline Colman, Jozef Willems (koning), Marcel De Witte, Omer Scheire, dochter Madeleine Baert, Marcel Lequeux. Staand eerste rij: Staf De Wilde, Maurice Bracke, Theofiel Van Caenegem, Cyriel De Gucht, Alfons Clerick, Emiel De Wilde en August Vion. Achteraan: Gerard Baele, Schepens (Laarne), Basiel De Winne, Albert Rogiers, Maurits Van Acker, Henri Lammens, Karel Baetens, Alida De Leu, Cesar De Meyer en Marcel Lammens.

Op de groepsfoto's poseren nogal wat vrouwen. Zij mochten ter gelegenheid van het teerfeest met manlief op stap. Op de wijk 's Gravenbriel bleek de spaardersclub gemengd: de vrouwen maakten een groot deel (zo niet het grootste deel) uit van de aanwezigen op de (jaarlijkse kermis-) vergadering.

b. Andere herberggebonden activiteiten

Naast kaart-, biljart-, boogschiet- en spaarclubs, hadden enkele herbergiers andere bronnen van inkomsten: als lokaal van een plaatselijke renner, duivenlokaal, wedstrijdplaats voor bokswedstrijden, supporterslokaal voor de plaatselijke voetbalploeg of gelegenheid tot pronostieken.

Voetbal, boks en de wielrenners zouden later vanuit het café een eigen leven gaan leiden en een aantal plaatselijke notabelen achtten het nuttig om dichter bij de werking van de sportverenigingen betrokken te zijn.

Afb. 6: Spaarmaatschappij café 's Gravenbriel, hoek Nerenweg - Krimineelstraat, Kalken, periode 1960-1965. Van links naar rechts: Vooraan: Margriet Buyle, Suzanne Van Rijsselberghe, Lilianne Vermeersch, Rachel Stevens, Remi Bracke en Blanche Van De Sompel. Tweede rij: Germaine Van De Wiele, Georgette Van De Wiele, Cecile Borglioen, Bertha Haeghens en Aline De Wilde. Derde rij: Sylvain Engels, Maria Neyt, Clara Apers, Louise De Dijcker, Martha De Bock, x, Gabriëlle Van Mossevelde, x, Angèle Goossens, x, x, De Dijcker (?) en Martha Van Rijsselberghe. Achteraan: Adolf Pauwels, Arthur De Wilde, René Buyst, Maurice Baert, Baetens, André Pieters, René Pringels en Petrus Fiers.

e. Niet wijkgebonden activiteiten

De thuisbasis voor de gemeentelijke muziekmaatschappij was sinds meer dan tachtig jaar de herberg, met feestzaal, Koninklijke Harmonie in de Koffiestraat. Ook de oorspronkelijk met die muziekmaatschappij verbonden toneelgroep voerde er toneelstukken op.

Diezelfde feestzaal was ook het decor voor activiteiten van vaderlandslievende verenigingen. De plaatselijke notabelen lieten hun aanwezigheid evenmin als de leden van de andere verenigingen onopgemerkt voorbijgaan.

Afb. 7: De herberg als supporterskern voor wielrenners: renners Maurice Engels en Albert Fiers, in herberg bij Maurice De Smet, Vaartstraat, Kalken, december 1963. Van links naar rechts: Georges Tondeleir, Achilles Hanselaer, Maurice Engels, Maurice De Smet, Frans Haentjens, Albert Fiers, Camiel Loufs, Victor De Bruycker en de moeder van Marcel Van Acker.

Beeldmateriaal over de algemene gebeurtenissen in Kalken

Tijdens de periode 1960-1965 vonden ingrijpende gebeurtenissen plaats in het platelandsdorp Kalken. Enerzijds vallen de werkzaamheden op aan de gemeentewegen, maar ook die aan de provinciale wegen (de N 407 en de N 445) die de gemeente doorkruisen. Aarden wegen werden met kasseien verhard, andere kasseiwegen kregen een modernere straatbedekking.

Het uitzicht van Kalkendorp veranderde drastisch door de afbraak van de kant-school en het aanpalende gemeentehuis. Andere 19de-eeuwse herenhuizen verdwenen eveneens: onder andere de woning die we kennen onder de benaming Van Mele's huis en een woning in de Nerenweg (ongeveer idem als de woning van de familie Luyckx) om plaats te maken voor de bouw van een nieuw gemeentehuis. Ook op het vlak van de schoolinfrastructuur veranderde er heel veel: de school in de Kruisenstraat werd verlaten en kort daarop afgebroken. In de plaats werden in de Kouterstraat nieuwe klaslokalen bijgebouwd. In de Nerenweg vond de nieuwe rijks-basisschool een locatie.

Afb. 8: Maurice De Wannemaeker (links) en Willy Van De Vijver (rechts) poseren vóór de herberg van Maurice De Wannemaeker, Eesvelde (hoek Colmanstraat - Provinciebaan), Kalken, januari 1964.

Afb. 9: Acteurs van het toneelstuk Hendrik en Margriet, in zaal Koninklijke Harmonie, Koffiestraat, Kalken, januari 1965. Van links naar rechts: zittend: Clara D'Hollander, Achiël Van Steirtegem, Gaston Poelman, Jules De Bruycker, Jean-Pierre Verschraegen, Palmyre Van Kerckhove, Angèle Copers en Marcel De Vogelaere. Achteraan: Jean De Smet, x, André Stevens, Henri Lammens, Annie Colman, Ernest De Gelder, Jules De Landtsheer, Evarist De Gelder, Gerard Baert en Frans Van Lacre.

Door de afbraak van de kantschool dienden een aantal verenigingen een ander onderkomen te zoeken. Bovendien was het aantal herbergen sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog sterk verminderd zodat de meeste mensen het ofwel moeilijk kregen ofwel onnodig vonden om op hun eigen wijk het gewone vertier te beleven. De herberg- en herberggebonden activiteiten konden een groot deel van de bevolking bewegen. Een nauwgezette bestudering van het fotomateriaal, met aandacht zowel voor de gefotografeerde groepen en personen als voor de lokalisatie van de herbergen, kan tot een betere kennis van het verleden bijdragen.

Wat we in deze tentoonstelling niet opgenomen hebben, is het parochiale Verenigingsleven. Ook daarvan heeft fotograaf Cyriel Seghers ons een pak interessant fotomateriaal nagelaten. Stof voor een volgende tentoonstelling?

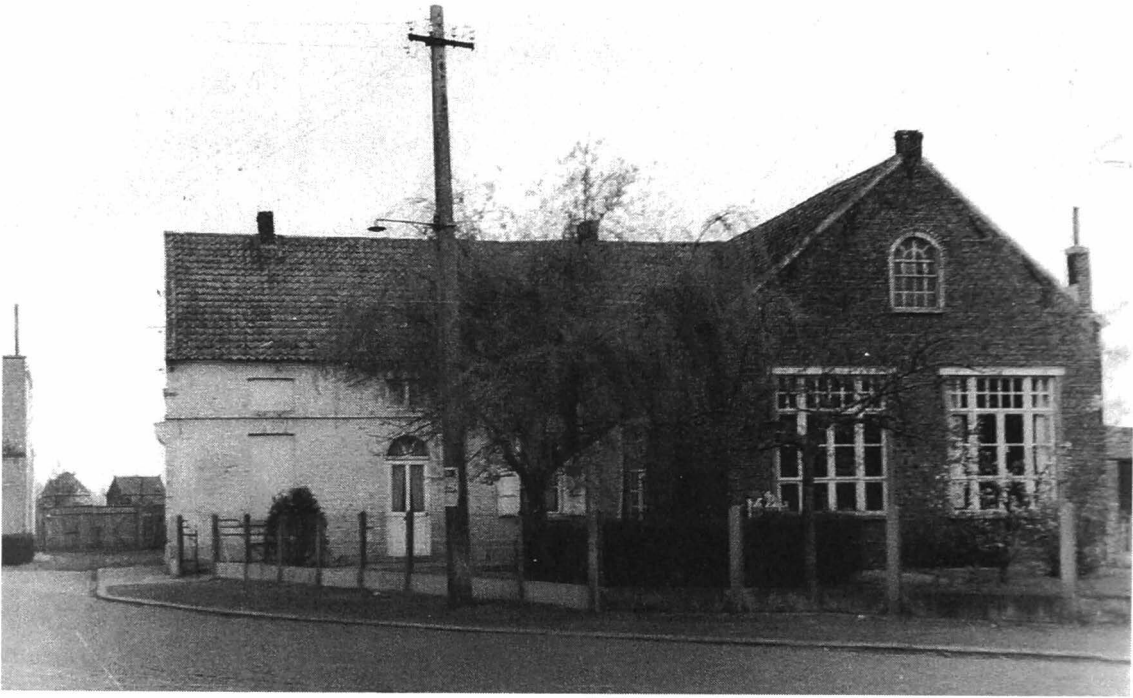
Afb. 10: Het bestuur van voetbalclub FC HO Kalken in herberg De Koninklijke Harmonie, Koffiestraat, Kalken, tweede helft 1964. Van links naar rechts: Achiel Van Steirtegem, Petrus Ost, Evarist De Gelder, Marcel De Vogelaere, Jozef De Landtsheer, René Stevens, Frans Van Laere en Ernest De Gelder.

Bedankingen

Pascal Lachaert nam de ontwikkeling van de negatieven op zich en Mark Van De Velde zorgde voor de nodige ontwikkelingsapparatuur.

We zijn verheugd dat journalist Mark Peleman en persfotograaf Etienne Lagaet het aanbod aannamen om tijdens de openingsreceptie te getuigen van de taak van de pers, niet alleen als media voor de algemene verslaggeving, maar ook - en vooral voor ons van belang - voor de plaatselijke geschiedenis.

Voor de logistieke steun zijn we dank verschuldigd aan het gemeentebestuur van Laarne, Fotogroep Trefpunt en bloemen Hendrik Temmerman.

Afb. 11: Zuidzijde van het vroegere schoolhuis op de wijk De Kruisen, 1962.

Bronnen

- verzameling negatieven Cyriel Seghers, bewaard door de Stichting Sint-Pietersfeest Kalken.
 - voor de identificatie van de dorpsgenoten: Gustaaf Verschraegen (°1914), Cyriel Verstuyft (°1916), Jules Hoogewys (°1925), Denise Gentier (°1937), Marcel Meys (°1930), Adolf Vion (°1932), René Van Peteghem (°1925), André De Kerpel (°1942), Petrus De Wilde (°1935), Germaine Van De Wiele (°1930), Maurice De Wannemaeker (°1921) en Maria Rouquart (°1922), Marcel De Vogelaere (°1924) en Denise Poelman (°1929), Robert De Lathouwer (°1933) en Monique De Kegel (°1934), Elette Engels (°1947).
- De bezoekers van de tentoonstelling op 30 juni 2002.

**AFGEVAARDIGDE bij het Verbond van de Kringen voor
Heemkunde in Oost-Vlaanderen:**

Marcel Meys, Kruisenstraat 31, 9270 Kalken

CONTACTADRES en RUILEXEMPLAREN:

André Van De Sompel, Kruisenstraat 70, 9270 Kalken

**ADRESWIJZIGINGEN, NIEUWE ABONNEMENTEN en
LIDMAATSCHAP CASTELLUM**

Gewoon lid: 10 €

Steunend lid: 16 €

Erelid: 25 €

Beschermend lid: 50 €

Rekening: 393-0430850-65 Castellum:

Lieven Hanselaer, Koffiestraat 61, 9270 Kalken

De lijst van de beschermheren of -vrouwen, van de ereleden en de steunende leden zal jaarlijks in het laatste Castellumnummer verschijnen.

Castellum

Driemaandelijks tijdschrift van de VERENIGING VOOR
LOKALE GESCHIEDENIS VAN KALKEN EN LAARNE

Dienst wettelijk Depot nr. B.D. 40.652

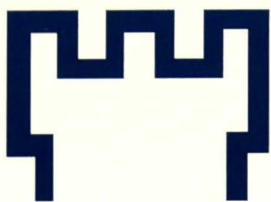
Oplage: 280 exemplaren

Omslagillustratie: Zilveren jubileum van het Aartsgenootschap van de
H. Franciscus - Xaverius in Kalken (1891).

INHOUD

Editoriaal	2
<i>Ganzendrijvers in Laarne in de 15de eeuw ?</i> Eric Balthau	3
<i>Een schoone breede straete: de Breetstraat in Laarne</i> Johan R.J. De Wilde	6
<i>Geschiedenis en techniek van de laatste snuifwindmolen van België: te Laarne (O.-VI.)</i> Lieven Denewet	15
<i>Het gebruik van kasseien voor de Kalkense Steenbeekstraat (1964 en 2002)</i> André Van De Sompel	20
<i>Terugblik op de fototentoonstelling "Over Koningen, Prinsen en Rodelantaarndragers", Kalken, 30 juni 2002</i> André Van De Sompel	28
<i>Inhoudstafel</i>	42

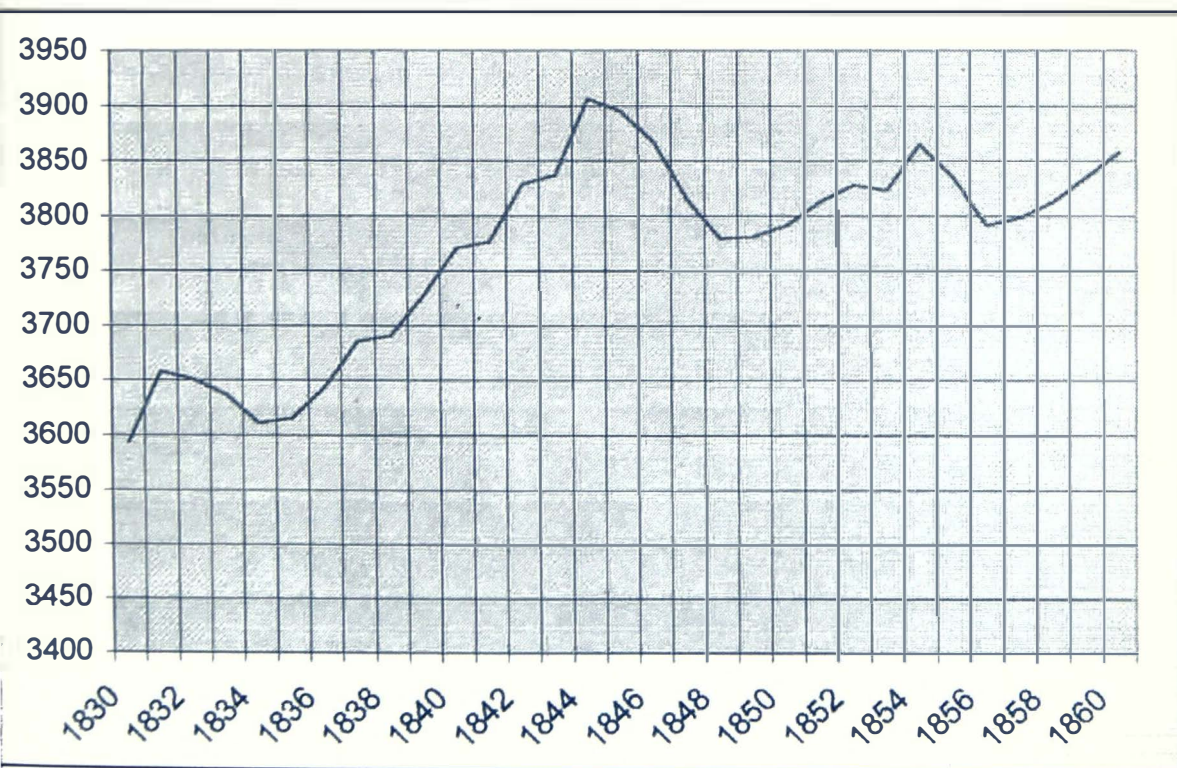
De auteurs zijn verantwoordelijk voor de inhoud van hun bijdrage.
Teksten mogen worden overgenomen mits vermelding van de bron en de auteur,
en het toezenden van een exemplaar.

castellum

VERENIGING VOOR LOKALE GESCHIEDENIS
VAN KALKEN EN LAARNE

www.castellum.yucom.be

BEVOLKINGSEVOLUTIE LAARNE, PERIODE 1830-1860

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

JAARGANG XIX – NR. 3-4 – SEPTEMBER-DECEMBER 2002

Afgiftekantoor: 9270 Laarne 1

Provincie
Oost-Vlaanderen
Centrale Bibliotheek

castellum

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT VAN DE VERENIGING VOOR LOKALE GESCHIEDENIS VAN KALKEN EN LAARNE

BESTUUR

Ere-voorzitter:	Jonkheer de Pessemier 's Gravendries, Slot van Laarne, 9270 Laarne
Voorzitter:	Marcel Meys, Kruisenstraat 31, 9270 Kalken, tel. 09 367 55 06
Secretaris:	André Van De Sompel, Kruisenstraat 70, 9270 Kalken, tel. 09 367 83 54
Penningmeester:	Lieven Hanselaer, Koffiestraat 61, 9270 Kalken
Bibliothecharis:	Antoon Afschrift, Brandemanstraat 93, 9270 Laarne
Redactiesecr.:	Eric Balthau, Termstraat 80, 9270 Laarne
Leden	Dirk Clerick, Nerenweg 72, 9270 Kalken Johan R.J. De Wilde, Varensbos 29, 9920 Lovendegem Felix Waldack, J. Van De Veldestraat 7, 9270 Kalken, tel. & fax 09 367 80 92
Verantwoordelijke uitgever:	Marcel Meys, Kruisenstraat 31, 9270 Kalken

EDITORIAAL

Het bestuur heeft er voor geopteerd de in het vorige nummer aangekondigde bijdrage over de sociale en economische situatie in Laarne rond het midden van de 19de eeuw te gebruiken als basistekst voor een dubbelnummer.

Het artikel *De crisis van de jaren 1840 in de gemeente Laarne* is een bewerkte versie van de gelijknamige oefening van Kris Bauwens, student in de tweede kandidatuur geschiedenis¹.

Zijn opdracht getrouw, maakte hij een minutieuze opsomming van de gegevens uit de archiefstukken met betrekking tot de toestand in Laarne.

Alhoewel het thema “Arm Vlaanderen” een algemeen gekend gegeven is, levert deze studie, naast een duidelijker beeld over de situatie in Laarne, ook enkele nieuwe gegevens die de basis kunnen zijn voor verder onderzoek: het bestaan van een kantschool, de werking van een nijverheidscomité en de verwijzing naar een voorloper van het “klooster”, benoemd als het *Arm-, Ziek- en Krankhuis*.

Door de publicatie van dit artikel willen we studenten en (jonge) vorsers aanmoedigen om het resultaat van hun maandenlang onderzoekswerk open te stellen voor anderen.

Johan De Wilde maakt kanttekeningen bij de levensloop en het overlijden van Lieven Van Rysselberghe († Laarne, 1802). Hij maakt duidelijk dat een persoonsverwisseling oorzaak was van de melding dat die Lieven Van Rysselberghe bij zijn overlijden meer dan honderd jaar oud was.

De zorg voor de uitgave van ons tijdschrift is echter niet de enige bezigheid van de bestuursleden. Ook dit jaar werd meegewerkt aan de Open Monumentendag en werden enkele tekstbijdrages geleverd

Onze vereniging heeft ook vertegenwoordigers in enkele gemeentelijke raden: de gemeentelijke commissie voor ruimtelijke ordening (GECORO), de cultuurraad, de raad voor toerisme en de commissie voor advies van de openbare bibliotheek.

Op basis van die samenwerking en vanuit persoonlijke ervaring en kennisterrein verlenen bestuursleden hun medewerking aan verschillende projecten.

Naar aanleiding van de inventarisatie van de archieven van het kasteel van Laarne werden een aantal archiefstukken teruggevonden die betrekking hebben op de gemeente.

Eric Balthau verzorgt een bijdrage over de teruggave van deze stukken aan het gemeentelijke archief.

BAUWENS K., *De crisis van de jaren 1840 in de gemeente Laarne*, academiejaar 2001-2002. Oefening Nieuwste Tijden (Arm Vlaanderen), tweede kandidatuur geschiedenis, oefening geleid door prof. dr. E. Vanhaute.

Via haar bestuursleden werkt onze vereniging ook mee aan grotere onderzoeksprojecten. Antoon Afschrift werkte mee aan een onderzoek van de dialecten in Vlaanderen en brengt daarvan verslag uit.

Het bestuur verleent ook zijn medewerking aan een gemeentelijk samenwerkingsproject met de plaatselijke onderwijsinstellingen. Door het opstellen van een tijdsband worden een aantal voor de lokale geschiedenis belangrijke data extra in de kijker gezet: het verloop van de geschiedenis wordt verder verklaard en gekoppeld aan plaatselijke gebeurtenissen.

Voor 2003 hebben we enkele goede voornemens genomen. Omdat we er ons terdege van bewust zijn dat onze leden van het allergrootste belang zijn, werken we verder aan het ter beschikking stellen van een inventaris van onze verenigingsbibliotheek. Wij hopen u ter gelegenheid van het eerstvolgende nummer een inventaris van het boekenbestand te kunnen aanbieden.

In februari mag u zich opnieuw verwachten aan een kaas- en wijnavond, als start van het nieuwe jaar.

Bovendien behoort de organisatie van een voordracht ook tot onze lijst van goede voornemens.

Aan het einde van een werkjaar past het alle leden van harte te bedanken voor hun trouw lidmaatschap. De steunende leden, ereleden en beschermheren worden zoals elk jaar achteraan in het laatste nummer vermeld.

De eindejaarsperiode is traditioneel het tijdstip waarop we onze oproep tot jaarlijkse hernieuwing van het lidmaatschap durven herhalen.

Wij wensen iedereen het allerbeste voor 2003!

André Van De Sompel

DE CRISIS VAN DE JAREN 1840 IN DE GEMEENTE LAARNE

Kris Bauwens

Voorwoord

In wat volgt, zal ik trachten een beeld te schetsen van de invloed van de economische crisis van de jaren 1840 in de gemeente Laarne. Die crisis deed zich voor op twee terreinen: in de vlasnijverheid en later (rond 1845) in de landbouw. De bedoeling van dit artikel is na te gaan welke gevolgen die agrarische en industriële crisis had op het economische en sociale leven in een lokale gemeenschap.

Om die crisisjaren in een goede context te kunnen plaatsen, neemt de bestudeerde periode haar aanvang in het jaar 1830. Hiermee beoog ik een duidelijker, minder geïsoleerd beeld van de crisis te krijgen, waarbij de continuïteit niet uit het oog wordt verloren. Hoe laat zich, gedurende ongeveer tien jaar vóór het uitbreken van de crisis, de economische en sociale situatie in Laarne omschrijven? Wat zijn de meest voorkomende beroepen onder de bevolking? Etc... De antwoorden hierop verwijzen naar een eventuele voedingsbodem voor de crisis, naar een verklaring waarom de crisis in een dergelijke mate heeft gewoed.

De bestudeerde periode vindt haar sluitstuk in het jaar 1860. Hiermee wordt de nasleep van de crisisjaren onderzocht. Hoe en in welke mate herstelde men van de crisis, of is er eerder sprake van een voortduren van de crisis?

Ik heb beroep gedaan op het archief dat zich bevond in het gemeentehuis van Laarne (de verslagen van de gemeenteraad en het schepencollege) en in het Rijksarchief van Beveren (hier waren de briefwisseling van de burgemeester en de beraadslagingen van het Bureel van Weldadigheid de belangrijkste bronnen). Die gegevens werden waar mogelijk aangevuld met relevante literatuur.

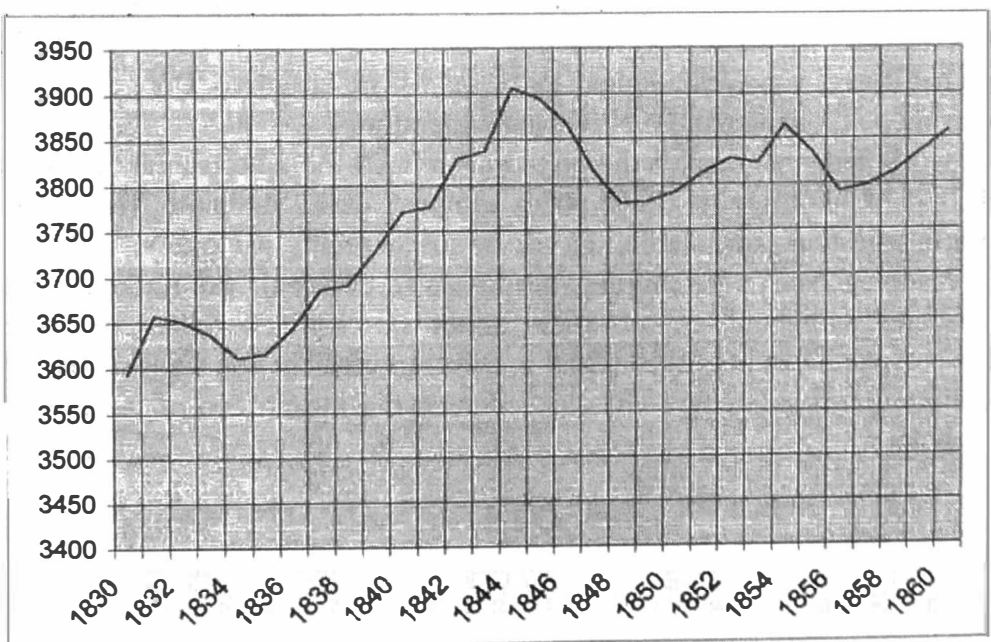
Tot slot wil ik iedereen danken die bijgedragen heeft tot het totstandkomen van dit artikel. Ik denk hierbij in de eerste plaats aan prof. dr. E. Vanhaute. Verder dank ik het gemeentebestuur van Laarne, dat me de toestemming gaf om het gemeentearchief te raadplegen en de Vereniging voor lokale geschiedenis van Kalken en Laarne voor de bereidwilligheid om het artikel in het tijdschrift *Castellum* op te nemen. Ook het personeel van het Rijksarchief te Beveren verdient een dankwoord voor de vriendelijke dienstverlening en verder iedereen die me op één of andere manier heeft geholpen.

1. De bevolking tijdens de crisisjaren

De bedoeling van het bestuderen van de bevolking van Laarne tijdens de periode 1830-1860 is na te gaan of er zich opmerkelijke veranderingen hebben voorgedaan. Een daling in de algemene bevolkingscijfers, in het aantal geboortes en huwelijken, een stijging van de sterftecijfers kunnen immers het gevolg zijn van een crisis. Een analyse van de bevolkingscijfers kan niet zonder eerst nog enkele algemene opmerkingen aan te halen. In 1844 kende men een zeer strenge winter, waardoor de winteroogst was mislukt. Dat werd een totale catastrofe toen ook in het voorjaar van 1845 de aardappelen gerot waren en dus die oogst zeer weinig had opgebracht. In 1846 kon men het tij niet meer keren: zowel de aardappeloogst als de granenoogsten waren mislukt. Dit verloop van de crisis is een algemeen beeld, en dus zeker niet alleen van toepassing op Laarne. Zijn specifieke situatie komt later in de eind-synthese nog aan bod.

DE BEVOLKINGSEVOLUTIE

Bij het bestuderen van de gegevens omtrent de bevolkingscijfers moet men ook rekening houden met het verschil tussen de berekende cijfers en de teljaren 1846 en 1856. De teljaren kunnen meestal beschouwd worden als telcorrecties. Daarom lijkt het soms alsof er zich een grote verandering heeft voorgedaan, terwijl dit te wijten is aan de soms grote verschillen met de berekende jaren. Zo blijken de teljaren

Grafiek 1. Bevolkingsevolutie Laarne, periode 1830-1860.

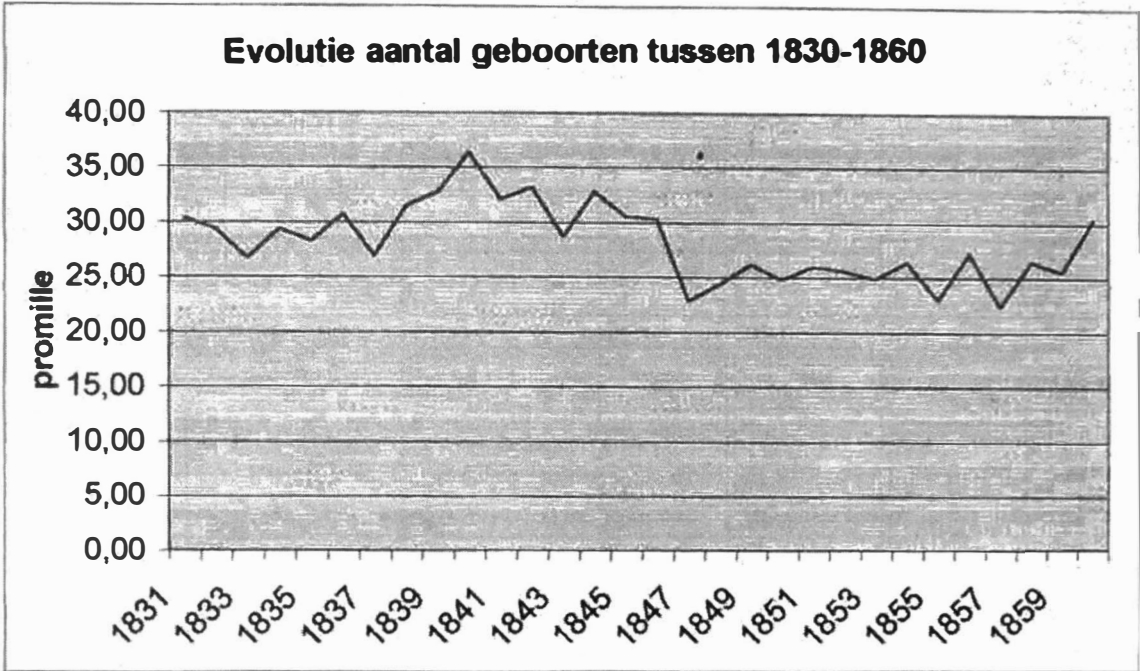
jaar	aantal geboorten	aantal overlijdens	natuurlijk saldo	migratorisch saldo	toaal bevol- kingssaldo	bevolking op 31/12/X
1831	111	73	38	27	65	3658
1832	107	90	17	-24	-7	3651
1833	97	75	22	-36	-14	3637
1834	106	110	-4	-22	-26	3611
1835	102	107	-5	9	4	3615
1836	112	86	26	3	29	3644
1837	99	88	11	30	41	3685
1838	116	104	12	-7	5	3690
1839	122	106	16	22	38	3728
1840	137	103	34	8	42	3770
1841	121	87	34	-28	6	3776
1842	127	88	39	14	53	3829
1843	110	117	-7	15	8	3837
1844	128	78	50	19	69	3906
1845	119	102	17	-28	-11	3895
1846	117	117	0	-28	-28	3867
1847	87	127	-40	-12	-52	3815
1848	92	97	-5	-31	-36	3779
1849	99	110	-11	13	2	3781
1850	94	94	0	10	10	3791
1851	99	81	18	4	22	3813
1852	98	71	27	-12	15	3828
1853	95	71	24	-29	-5	3823
1854	102	68	34	8	42	3865
1855	88	99	-11	-19	-30	3835
1856	103	75	28	-72	-44	3791
1857	85	84	1	6	7	3798
1858	101	64	37	-22	15	3813
1859	98	78	20	2	22	3835
1860	117	58	59	-36	23	3858

*Tabel 1. Bevolkingsevolutie in cijfers, Laarne, periode 1831-1860:
geboorten, overlijdens, natuurlijk saldo, migratorisch saldo en
totaal bevolkingssaldo.*

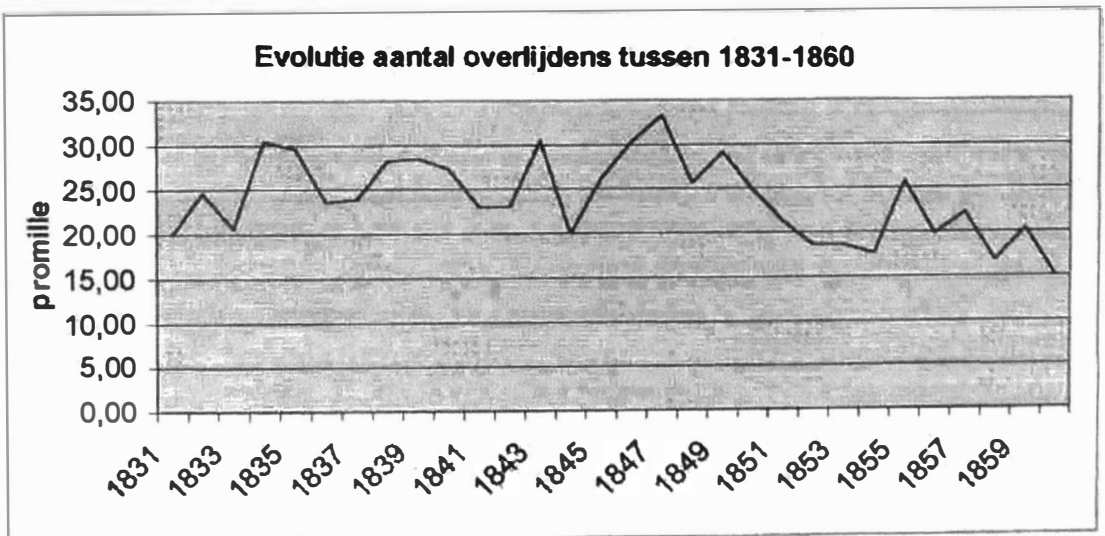
meestal een daling van de bevolking weer te geven. In werkelijkheid echter bleven de uitwijkingen ondergeregistreerd, wat pas na de telling duidelijk werd.

De Laarnse bevolking is in de periode 1830-1860 met 265 eenheden gestegen: van 3593 naar 3858 (zie grafiek 1, tabel 1 en bijlage 1). Het bevolkingscijfer daalde van 1832 tot 1834, waarna het gestaag steeg tot 1844, gevolgd door een daling tot 1848. Daarna steeg het tot 1854, vervolgens daalde het opnieuw tot 1856 om zich dan te herstellen.

In 1831 groeide de bevolking met 26 mensen aan (na 1844 het grootste getal). De volgende drie jaren neemt ze af met in totaal 47 mensen (1831: 3658; 1834: 3611). In de volgende tien jaren (van 1835 tot 1844) stijgt de bevolking constant, met een groot groeicijfer in 1844 (+69). In dat jaar woonden er in Laarne 3906 mensen. De

Grafiek 2.

Grafiek 3.

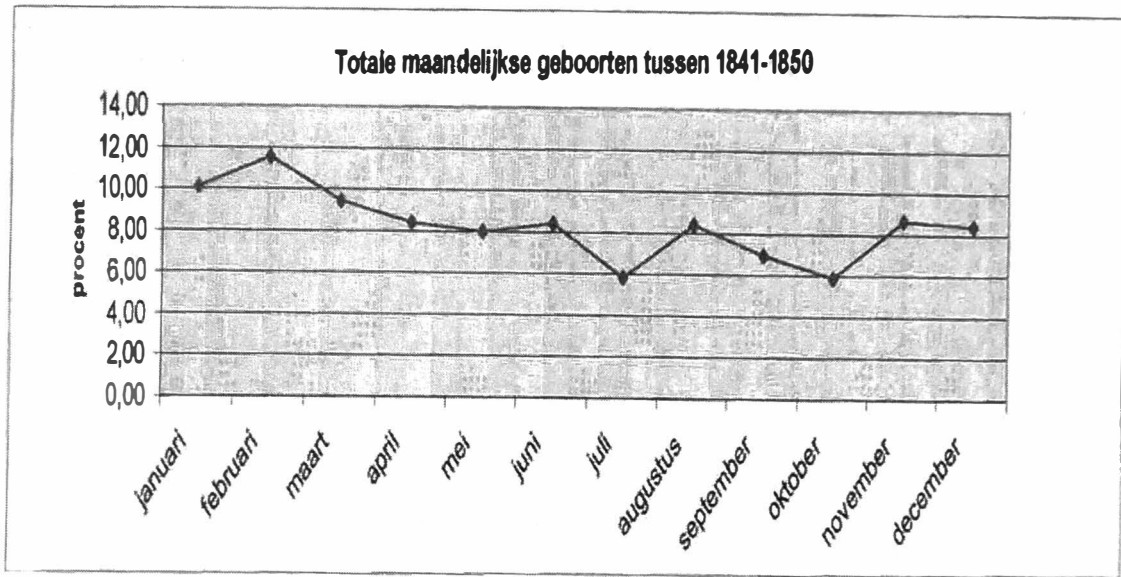
volgende vier jaren verminderde de bevolking, met 1847 als grootste daler (-52). In 1848 telde de bevolking 3779 mensen, dus in vier jaar tijd was de bevolking met 127 mensen afgenomen¹. Dit is voor de periode 1830-1860 de grootste bevolkingsdaling. Zo'n daling valt dus samen met wat algemeen wordt beschouwd als het hoogtepunt van de crisis (1844-1848). Na 1848 groeide de bevolking terug aan, om in 1852 ongeveer op hetzelfde peil als dat van 1842 te komen. In 1853 verminderde de bevolking met vijf mensen. Het volgende jaar vermeerderde zij met 42 mensen, waardoor Laarne in 1854 een bevolking van 3865 mensen telde. De volgende twee jaren daalde de bevolking met in totaal 74 eenheden². De volgende vier jaren blijft de bevolking groeien, zodat in 1860 de bevolking bestaat uit 3858 mensen. Het natuurlijk saldo tussen 1830 en 1860 (zie tabel 1) gaat zevenmaal onder nul (1834: -4; 1835: -5; 1843: -7; 1847: -40; 1848: -5; 1849: -11 en 1855: -11), waarbij vooral het jaar 1847 het grootste sterfteoverschot kent. Het grootste geboorteoverschot wordt gerealiseerd in 1860 en 1844 (respectievelijk +59 en +50). Opvallend is ook dat de tweede helft van de jaren 1840 geen geboorteoverschot telt (in 1846 en in 1850 nul, in 1847: -40, in 1848: -5 en in 1849: -11).

Het migratiesaldo bedroeg in 1831 +27. In de daaropvolgende drie jaren is het saldo negatief, wat dus wil zeggen dat meer mensen emigreerden uit Laarne (-24 in 1832; -22 in 1833; -22 in 1834). De volgende drie jaren immigreerden er meer mensen in Laarne (+9 in 1835; +3 in 1836; +30 in 1837). Het volgende jaar ging het saldo onder nul (-7 in 1838), om de volgende twee jaren terug te stijgen (+22 in 1839; +8 in 1840). In 1841 waren er terug meer uitwijkelingen in Laarne (-28), de volgende drie jaren gevolgd door een stijging van het aantal inwijkelingen (+14 in 1842; +15 in 1843; +19 in 1844). In de tweede helft van de jaren 1840 weken meer mensen uit. Het saldo bedraagt voor 1845 en 1846 -28, voor 1847 -12 en voor 1848 -31. Eind van de jaren 1840 weken er meer mensen in. Het saldo bedraagt voor 1849 +13, voor 1850 +10, waarna het volgende jaar het saldo daalde tot +4. In 1852 en 1853 bemerken we een verdere daling van het migratiesaldo: respectievelijk 12 en 29 mensen emigreerden uit Laarne. In 1854 immigreerden er 8 mensen in Laarne. De volgende twee jaar merken we een negatief saldo op: - 19 in 1855 en - 72 in 1856 (het grootste negatief getal³). De volgende vier jaren kent het saldo een grillig verloop: +6 in +1856, +22 in 1857, +2 in 1858 en -36 in 1860.

¹ Die periode omvat ook het teljaar 1846. Zoals reeds vermeld, zorgt een teljaar meestal voor een daling van de bevolking.

² Ook hier is dezelfde opmerking van toepassing, aangezien het teljaar 1856 erin vervat zit.

³ Het feit dat het hier een teljaar betreft speelt hier ongetwijfeld een rol in.

Grafiek 4.

DE GEBOORTEN

Het aantal geboorten per duizend inwoners voor de periode 1831-1860 (zie grafiek 2 en bijlage 2) schommelt tussen twee waarden: 36,34 ‰ in 1840, 22,38 ‰ in 1857. Tussen 1831 en 1839 schommelt de geboortecoëfficiënt rond 30 ‰, met de sterkste daling in 1833 en 1837 (respectievelijk 26,67 ‰ en 26,87 ‰). De eerste zes jaren van 1840 bemerken we dat de geboortecoëfficiënt zich tussen 36,34 ‰ (in 1840) en 28,67 ‰ (in 1843) bevindt. De grootste daling deed zich voor in 1847 (van 30,26 ‰ in 1846 naar 22,8 ‰ in 1847). Tussen 1848 en 1854 stabiliseert de geboortecoëfficiënt zich rond 25 ‰. In 1855 is er een daling tot 22,95 ‰, waarna het terug stijgt tot 27,17 ‰ in 1856, om dan in 1857 terug te dalen tot 22,38 ‰. De volgende twee jaar bereikt men een geboortecoëfficiënt rond 25 ‰. In 1860 komt men terug op ongeveer hetzelfde niveau als dat van 1831, door een stijging tot 30,33 ‰.

Bekijken we de maandelijkse geboorten tussen 1841 en 1850, dan merken we op dat in februari het meest, en in juli en oktober het minst kinderen werden geboren (zie grafiek 4 en bijlagen 3 en 4). Tellen we nu negen maanden terug, dan kunnen we vaststellen dat in mei de meeste, en in september en januari de minste bevruchtingen plaats vonden.

De grafiek van het maandelijkse aantal geboorten tussen 1841-1850 vertelt ons in welke maanden er jaarlijks het meest en minst geboortes waren. In 1841 werden in de maanden februari en november het hoogste aantal (=13) en in april en juni het laagst aantal geboortes (=6) gemeld. Voor 1842 zijn dit respectievelijk de maanden november (=15) en mei (=5). In 1843 werden er in juli het minst en in augustus het meest aantal kinderen geboren (= respectievelijk 13 en 5). De maand augustus kent ook in 1844 het grootste aantal geboortes (=14), terwijl in oktober het minst aantal

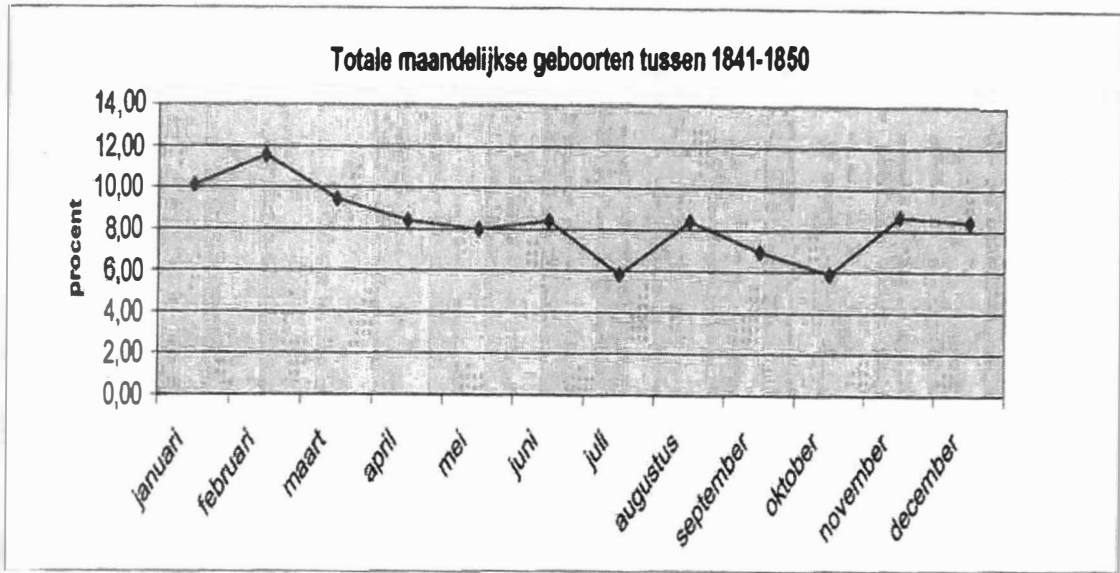
kinderen werden geboren (=6). In dat jaar vond ook de grootste stijging van geboortes voor deze periode plaats (van 110 naar 132). De volgende twee jaren was februari de maand waarin het meest, en juni de maand waarin het minst kinderen ter wereld kwamen (=14 tegenover 6 in 1845, 19 tegenover 4 in 1846). Voor 1847 waren dit respectievelijk de maanden maart (=13) en november (=3). In dit jaar deed zich ook de sterkste daling van het aantal geboorten voor (van 121 naar 87 in 1847), waarna het de volgende twee jaar steeg om in 1860 terug te dalen tot 94. In 1848 telde terug februari het hoogste aantal geboortes, en juli, als absoluut dieptepunt voor deze periode, het laagste aantal met twee geboortes. Hetzelfde verschijnsel deed zich ook in 1849 voor: februari met 14 geboortes, en juli, tezamen met september en oktober met vier geboortes. In 1850 kende januari het hoogste aantal geboortes (=16) en augustus het laagste aantal (=4).

DE OVERLIJDENS

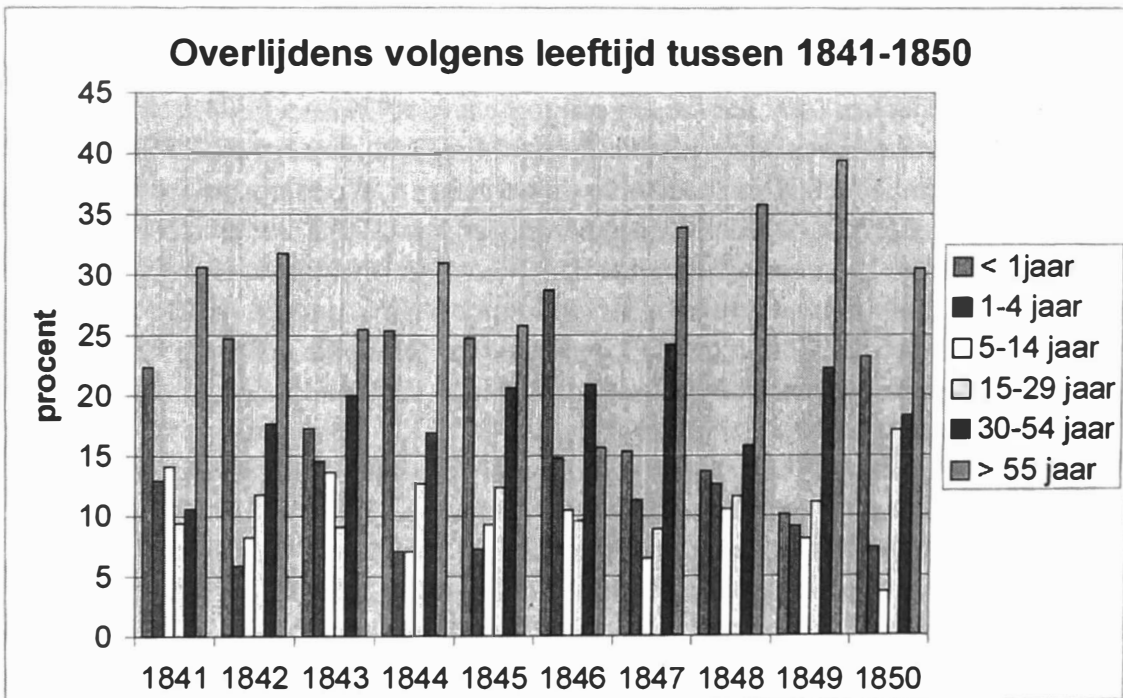
De evolutie van de sterftencoëfficiënt (het aantal overlijdens per duizend inwoners, zie grafiek 3 en bijlage 9) tussen 1831-1860 kent een grillig verloop, met zeer veel pieken en dalen. De eerste drie jaren van deze periode schommelt de sterftencoëfficiënt tussen de 20 á 25 ‰. Het jaar daarop bemerkt men een stijging tot 30,46 ‰, waarna het volgende jaar dit cijfer stabiel blijft. In 1836 daalt de sterftencoëfficiënt tot 23,6 ‰, wat ook voor 1837 ongeveer geldt. Eind van de jaren 1830 ligt het cijfer op ongeveer 28 ‰. In 1841 en 1842 is er een daling tot ca. 23 ‰, om het jaar daarop ongeveer op hetzelfde niveau van 1834 met 30 ‰ te komen. In 1844 deed zich de grootste daling voor (van 30,49 ‰ in 1843 naar 19,97 ‰ in 1844). In het midden van de jaren 1840 zien we een stijging van 19,97 ‰ in 1844 naar 33,29 ‰ in 1847). In 1848 zien we dan weer een lichte daling opduiken tot ca. 25 ‰, in 1849 gevolgd door een lichte stijging tot 29 ‰. In het begin van de jaren 1850 was er een daling van de sterftencoëfficiënt, met een cijfer van 17,59 ‰ in 1854. In 1855 bemerken we dan weer een stijging tot 25,81 ‰. De volgende twee jaren treedt er een daling op en blijft de sterftencoëfficiënt rond de 20 ‰ hangen. In 1858 daalt dit cijfer verder tot 16,78 ‰, om in 1859 op hetzelfde niveau van 20 ‰ te komen. Het laatste jaar van de onderzochte periode kenmerkt zich door een daling van de sterftencoëfficiënt tot 15,03 ‰.

Bekijken we het aantal sterfgevallen per maand tussen 1841 en 1850, dan bemerken we dat april het grootste, en augustus/november het laagste overlijdensaantal telt (12 % tegenover ca. 5% van alle overlijdens tussen 1841-1850). Verder merken we ook op dat in het najaar betrekkelijk minder mensen stierven dan in het voorjaar. Vooral de wintermaanden januari en februari, maart en april kenden een hoog sterftenaantal.

Uit de grafiek van het maandelijks aantal overlijdens tussen 1841 en 1850 (zie bijlage 10) kunnen we afleiden dat in 1841 het minst mensen zijn gestorven. Februari,

Grafiek 5.

Grafiek 6.

mei en september waren de maanden waarin het aantal overlijdens het hoogst was (=11), en oktober telde het laagste aantal overlijdens (=3). In 1842 waren dit respectievelijk de maand april (=13) en de maanden januari, maart en november (=4), in 1843 terug de maand april (=21) en de maanden juli en november (=4). In 1844 zien we een daling van het aantal sterfgevallen. Vooral in augustus (=2) waren weinig mensen gestorven, en weer in april vindt men het hoogste aantal sterftes terug (=15). Dit laatste geldt niet voor 1845 waarin april (=5), samen met oktober (=4) het laagst aantal sterftes telt; hier is maart de maand met het hoogst aantal overlijdens (=19). Februari en opnieuw maart waren in 1846 verantwoordelijk voor het hoogste aantal overlijdens (=15), terwijl in december het minst mensen zijn gestorven (=6). In 1847 zijn dit de maanden april (=20) en juli (=5). In 1848 stierven aan het eind van het jaar minder mensen. Het hoogste en laagste aantal vinden we terug in de maanden januari (=21) en oktober (=3). Voor 1849 zijn dit de maanden juni (=20) en augustus/ september (=4). In 1850 stierven er het minst mensen in de maand augustus (=2) en het meest mensen in januari (=15).

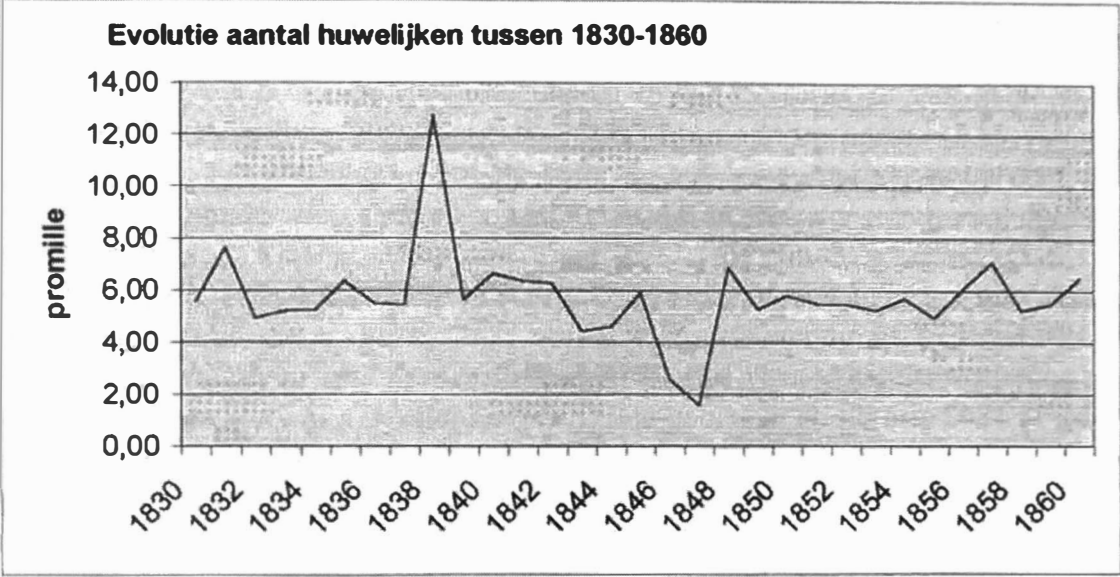
Tot slot kunnen we uit de grafiek van de overlijdens volgens leeftijd tussen 1841 en 1850 (zie grafiek 6 en bijlagen 10 tot 12) vaststellen, dat diegenen die jonger waren dan één jaar (of hieraan gelijk zijn) en ouder dan 55 jaar (of hieraan gelijk zijn)⁴ het minste kans tot overleven hadden. Naast deze groepen was ook de leeftijdsgroep van 30 tot 54 jaar (18,7 1% van alle overlijdens) hiervoor zeer vatbaar. De andere drie groepen liggen dicht bij elkaar: van één tot vier jaar 10,27 %, van vijf tot veertien jaar 9,15% en van vijftien tot negenentwintig jaar 11,35 % van alle overlijdens.

DE HUWELIJKEN

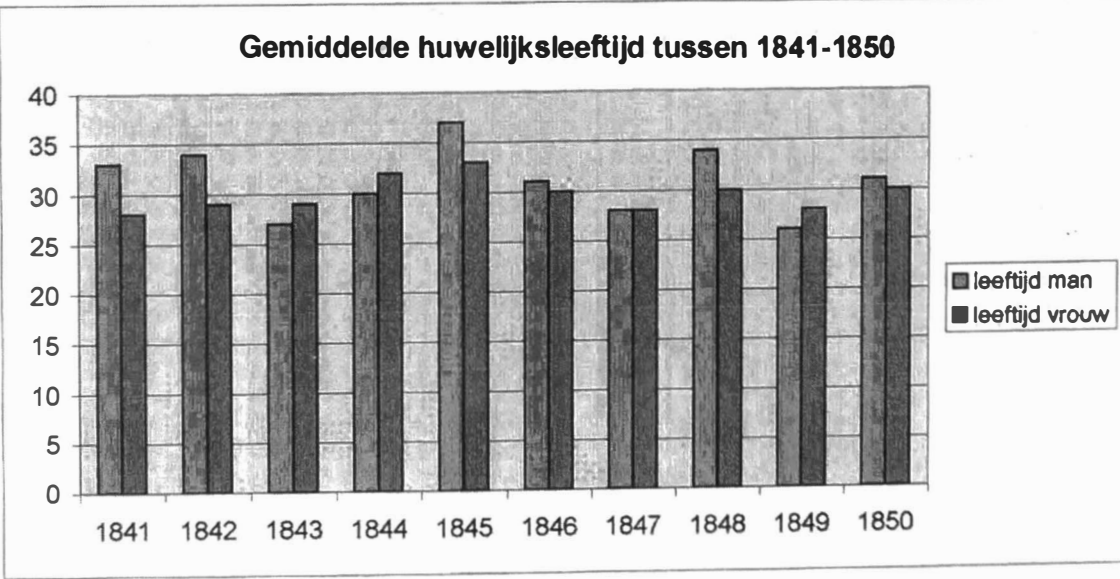
De huwelijkscoëfficiënt (aantal huwelijken per duizend inwoners) schommelt tijdens de periode 1831-1860 rond 6 ‰. Hierop vinden we twee uitzonderingen: in 1838 met 12,74 ‰ (t.o.v. 5,43 ‰ in 1837) en in 1846-1847 met respectievelijk 2,59 ‰ en 1,57 ‰ (t.o.v. 5,91 ‰ in 1845). Daarna steeg het cijfer tot ongeveer 6 ‰, met enkele lichte stijgingen en dalingen (b.v. 4,95 ‰ in 1855 en 7,11 ‰ in 1857). De statistische gegevens over de huwelijken kan men nakijken in de grafieken 7 en 8 en de bijlagen 5 tot en met 8.

⁴

Bij de leeftijdsgroep jonger dan of gelijk aan één jaar zijn de doodgeborenen niet inbegrepen.

Grafiek 7.

Grafiek 8.

2. Gegevens uit het gemeentearchief 1830-1860

In dit hoofdstuk geef ik een overzicht van de bewerkte archiefbronnen voor de periode 1830-1860. Tevens is er getracht deze vermeldingen enigszins thematisch in te delen onder de volgende rubrieken: landbouw, industrie en huisnijverheid, sociale gevolgen, gezondheidstoestand van de bevolking en gemeentepolitiek.

LANDBOUW

Briefwisseling	20/7/1845	Aan de arrondissementscommissaris over de oogst van 1845.
	22/4/1846	Aan de arrondissementscommissaris: vraag naar de hoeveelheid graan, door de overheid uit Engeland gekocht.
	4/05/1846	Idem: vraag naar 400fr. onderstand voor de aankoop van plantaardappelen. .. <i>grand nombre des pauvres toujours croissant [...] 3/8 de la peuple.</i>
	4/09/1846	Aan de gemeentelijke veearts De Cremer te Wetteren: vraag naar onderzoek van de koeienplaag
	4/05/1847	Aan de gouverneur van Oost-Vlaanderen: nieuwe aanvraag van plantaardappelen (405hl tegen 1 l fr per hl). Reeds aangevraagd 288hl.
	20/1/1848	Aan de arrondissementscommissaris: niemand maakt in 1847 aanspraak op de schadevergoeding voor de eigenaars van gedode paarden en hoorndieren.
	25/1/1849	Aan de arrondissementscommissaris: 1 persoon maakte in 1848 aanspraak op de vergoeding voor afgemaakt hoornvee.
	10/9/1849	Aan de gouverneur van Oost-Vlaanderen: melding van veeziekten.
	1849-1851	Aan de gemeentelijke veearts De Cremer te Wetteren: melding van een veeziekte. Briefwisseling op volgende data: 6/01/1849, 10/1/1849, 26/1/1849, 2/08/1849, 4/09/1849, 8/09/1849, 25/9/1849, 27/1/1850, 25/6/1850, 4/07/1850, 6/08/1850, 10/8/1850, 2/09/1850, 9/09/1850, 24/9/1850, 27/9/1850, 16/12/1850, 18/12/1850, 15/1/1851, 16/4/1851, 26/7/1851 en 21/12/1851.

Gemeenteraads- verslagen	25/2/1838	Goedkeuring voorstel tot schrijven naar de gouverneur voor schadevergoeding voor eigenaars van gedood melkvee met besmettelijk ziekten.
	5/03/1842	Aan het provinciaal fonds naar de gemeentekas voor landbouw: voor ieder afgemaakt stuk vee 10 fr.
	4/05/1846	Voorstel tot schrijven naar Ministerie van Binnenlandse Zaken om een steun van 400 fr. te vragen voor de aankoop van plantaardappelen.
	3/10/1847	<i>overwegende[.] dat de overstromingen [die] 1/3 van onze landbouwers van eenen matigen graanoogst beroven [.] dat door dit onheil, gevoegd bij de mislukking van de roggeoogst en bij de menigvuldige dieften van vruchten ten velde, het grootste deel van de pachters zich in de onmogelijkheid bevinden de gewassen lasten te kwijten [...].</i>

Jaarverslagen schepencollege	29/8/1838	Melding van <i>een verschikkend ongeweerde</i> waardoor <i>'de oogst in verschillende wijken volledig vernield is geworden'</i> . Geraamde schade: 12,28fr. Bestuur hoopt op tussenkomst van de gouverneur.
	23/8/1839	Melding van een onvoorziene ramp: <i>de oogst-vruchten van meer dan 100 personen werden verpletterd [door] een vrees inboezemende onweder [..] de schoonen vlasoogst is [..] verloren en verpletterd. [..] Hopelijk zal het Gouvernement de verliezen, alsmede diegene van '38, behulpzaam zijn.</i>
	30/8/1840	Een <i>'buitengewone oogst'</i> , de ziekte onder het hoornvee is nog niet verdwenen
	17/2/1841	Kostenloze verbetering van het paardenras door hengsten van de <i>Rijkstoeterie</i> te laten dekken.
	4/09/1841	Vernieling van de vruchten door de hoge watervloed in drie beken. Maatregelen gevraagd voor uitwateringsvaart om <i>'ons van de ramp-spoed te bevrijden'</i> . Verder bracht ook de ziekte onder het hoornvee <i>'grote verwoestingen'</i> aan (10 stuks afgemaakt met tussenkomst van het provinciaal fonds).

Jaarverslagen schepencollege	5/09/1842	Overstromingen in november, december en januari waardoor <i>de landen grotendeels zijn beschadigd</i> . Oplossing: <i>een uitwateringskanaal komende uit de Schelde [...] te Destelberghe langs Heusden en Laarne Ertbeur, om zich dan te Calcken in de Schelde te werpen, omringt van bekwame dijken</i> . Grote droogte in het zomerseizoen, de ziekte onder het hoornvee lijkt voorbij.
	20/8/1843	Meldt geen enkele ziekte onder het hoornvee, ook regelmatige koepokinenting, verder i.v.m. overstromingen: <i>'meer dan 100 ha in 50 dagen. 'Hebben wij geene jaarlijkse overstromingen, dan zou de nijverheidstak toch niet te verlangen laten.'</i>
	29/8/1843	Overstromingen in februari en maart (350 ha), oogst gedaald maar naoogst ziet er goed uit: <i>'indien eenige weken droog, beloven de aard-appelen goed te zijn'</i> .
	30/3/1845	Verbetering van het paardenras.
	23/8/1845	Melding van een <i>'onbekend ziekte waarmee de aardappels zijn aangedaen[...][dit] zorgt voor een volkomen ondergang van de plant'</i> , verder veel regen waardoor ook de graanoogst is gedaald.
	23/8/1846	Waarschuwing op straffe van gerechtelijke vervolging voor het plegen van bedrog bij de vergoedingen van de veeziekten.
	5/09/1846	Overstromingen van februari tot april (600 ha), geraamd verlies rond 60fr., mislukte aardappel-oogst, gewone granenogst (behalve rogge), de vroege aardappelen goed.
	4/09/1847	De aardappeloogst komt <i>'tot rust'</i> komt, de granenogst is <i>'overvloedig'</i> en de boekweit- en haverogsten zijn gedaald.
	20/9/1848	De granenogst is <i>'tamelijk gelukt'</i> en de aard-appeloogst is gedaald <i>'door aantasting van de ziekte'</i> .
	17/8/1850	Daling in de ziekte onder het hoornvee. Verder is de graanoogst <i>'redelijk'</i> gelukt en woedt de <i>'ziekte onder de aardappelen [...] op een hevige wijze'</i> voort.

Jaarverslagen schepencollege	1/07/1851	Melding van een <i>koeplaag</i> , een overstroming in het begin van het zomerseizoen en een gewone opbrengst van de graanoogst. Verder is het vlas <i>algemeen zeer redelijk</i> en woedt de aardappelplaag verder, maar zijn <i>de knollen niet zo sterk aangetast als voorgaande jaren</i> .
	14/8/1852	Het vlas is <i>redelijk</i> en <i>de aardappelziekte niet zo hevig meer</i> , de granenogst <i>redelijk</i> , maar <i>wel minder dan voorgaande jaren</i> .
	27/8/1853	Melding dat de koe-inenting was mislukt (' <i>geen gunstig tijdstip</i> '+' <i>niet goed opgepast</i> '), de granenogst ' <i>redelijk</i> ' was (behalve voor tarwe en gerst, die door overstromingen zijn mislukt). De aardappelen zijn, ondanks de invloed van de ' <i>altijd duerende ziekte</i> ' tamelijk en het vlas ' <i>rijkelijk</i> ' geoogst.
	26/8/1854	Melding dat de koeplaag verdwenen is en dat de oogst in het algemeen goed was.
	10/9/1855	Een ' <i>redelijke granenopbrengst, minder dan vorig jaar</i> ', een heviger aardappelplaag en veel diefstallen.
	30/8/1856	Graan- en aardappeloogst zijn volkomen gelukt en de ziekte onder het hoornvee is verdwenen.
	29/8/1857	Algemeen een goede oogst, de ziekte onder het hoornvee is verdwenen.
	21/8/1858	De zomeroogst (behalve aardappelen) is mislukt.
	27/8/1859	Vermelding van toenemende koeienplaag, de zomervruchten (haver, vlas en klaver) <i>overvloedig</i> , graanoogst goed, aardappeloogst iets minder.
	25/8/1860	Op bevel van de hogere overheid werden verschillende koeien afgemaakt, de graanoogst was minder dan vorig jaar ten gevolge van de vele regen, de aardappeloogst en de opbrengst van de zomervruchten waren goed.

Algemeen kan men uit deze gegevens besluiten dat de landbouw in Laarne het aan het einde van de jaren 1830 moeilijk begon te krijgen. Dit was, volgens het gemeentebestuur, te wijten aan de vele overstromingen (bijna jaarlijks vermeld vanaf 1838). Ook de ziekte onder het vee blijkt een regelmatig opduikend probleem (tot in 1860). De eerste melding van de aardappelziekte dateerde van 1845. Na 1852 werd de aardappeloogst geleidelijk aan beter, hier en daar kende de ziekte nog opflakkeringen.

De graanoogst werd in 1840 nog als *een buitengewone oogst* omschreven, terwijl voor de jaren nadien eerder het tegendeel het geval was. Algemeen lijkt de landbouw zich in de tweede helft van de jaren 1850 te herstellen. Het gemeentebestuur richtte zich vooral in het midden van de jaren 1840 tot de hogere overheden met de vraag naar subsidies.

INDUSTRIE/ HUISNIJVERHEID

Jaarverslagen schepencollege	30/08/1840	Het jaarverslag vermeldt dat <i>de vlasserij moet verbeteren</i> .
	4/09/1841	Het jaarverslag meldt een daling van de vlasnijverheid.
	5/09/1842	<i>Kwijnende toestand</i> van de vlas- en linnennijverheid.
	23/08/1845	In het jaarverslag: <i>[in] het vlas en het lijnen [was] vroeger 3/4 van de bevolking [werkzaam]</i> ' [...] <i>Frankrijk komt aan onze gemeenten de doodslag toe brengen door maetregelingen [i.v.m.] het vervoer van de gebleekte lijnwaden [te treffen] in heel België [is] er geen enkele gemeente dewelke er meer dan alhier van die soort van lijnwaden met de handen worden gefabriceerd, [...] dewelke voornamelijk vallen onder de categorie waarop de vermeerdering van de belasting wordt toegepast</i> ' Verder: de oprichting van een kantwerkschool door het Nijverheidscomité.
	5/09/1846	Nijverheidscomité heeft ' <i>voor spin-en hekelloon en andere arbeid aan 154 armen een som van 4176,58fr. betaalt</i> '. De financiële toestand is penibel: ' <i>hulpbronnen uitgeput, zonder financiële steun werken staken</i> '. In de kantwerkschool zijn er 51 meisjes ingeschreven.
	4/09/1847	Het Nijverheidscomité heeft ' <i>zijn gewenste doel</i> ' niet bereikt.
	1/07/1851	De kantwerkschool wordt bijgewoond door 400 meisjes.
	27/09/1853	Opmerkelijke groei van de kant-en bloemnijverheid
	26/09/1854	Uitbereiding van de kant-en bloemnijverheid, maar ' <i>gezien de tijdsomstandigheden</i> ' minder bloemen.

	30/09/1856	De kant-en bloemnijverheid wordt een <i>'stijgende bron van bestaen'</i> .
	27/09/1859	De kant-en bloemnijverheid: <i>'aanzienlijk bijdraagt tot het onderhoud van behoeftige families'</i> .

Gemeenteraads- verslagen	16/07/1844	Voorstel tot het stichten van een nijverheidscomité goedgekeurd gezien <i>de kwijnende toestand van de huisnijverheid</i> .
	30/10/1844	Vraag om subsidies voor het nijverheidscomité.
	12/09/1845	Goedkeuring voor het oprichten van een olieslagerij.
	3/10/1847	<i>'[...] dat de lijnennijverheid eertijds een treffelijk bestaan vond, zoo danig is ten onder gegaan, dat ze nu verplicht zijn zelfs onderstand te vragen [...] het nijverheidscomité bij gebrek aan geldelijke middelen verplicht is geweest een einde te stellen aan zijn werkzaamheden [...]</i> .

Briefwisseling	29/01/1845	Aan arrondissementscommissaris: vraag om subsidies voor het nijverheidscomité.
	10/07/1845	Aan arrondissementscommissaris: vraag om subsidies voor het nijverheidscomité (+200fr.).
	18/07/1845	Aan arrondissementscommissaris: export linnen (niemand heeft zich aangediend om linnen te kopen).
	27/09/1845	Aan arrondissementscommissaris: vraag om subsidies. <i>'une malaise générale'</i> in de linnenindustrie.
	4/04/1846	Aan Jan Pieter Roels te Laarne: maakt geen gebruik van de <i>'voorwerpen die hij van het Modelhuis voor linnenweverij te Gent gekregen heeft om volgens nieuw stelsel te weven'</i> .
	9/04/1846	Aan Jan van Loo, Bernard Martens: maken geen gebruik van de <i>'voorwerpen die zij van het Modelhuis voor linnenweverij te Gent gekregen heeft om volgens nieuw stelsel te weven'</i> .
	4/05/1846	Aan arrondissementscommissaris: <i>'[...] l'état malheureuse [...] par suite de l'industrie linnière toujours souffrant'</i> .

Briefwisseling	5/05/1846	Aan de Procureur des Konings te Dendermonde: enkele vliegende schietspoelen, in lening gegeven door het Modelwerkhuis te Gent, worden door de 4 personen niet gebruikt (waarbij zelfs 1 is verkocht), vandaar het voorstel van het nijverheidscomité om door het comité gebruikt te mogen worden.
	1/04/1847	Aan arrondissementscommissaris: het Nijverheidscomité wil gebruik maken van de nieuwe technieken en instructies uit het Modelwerkhuis te Gent. <i>'[...] pour le moment il n'exite pas de locaux disponibles que l'on pourrait promptement apprécier à l'établissement d'un atelier d'apprentissage [...] comme cette commune ne peut dans aucun cas contribuer au prix [...]'</i> .
	2/04/1847	Aan arrondissementscommissaris: vraag naar subsidies voor manufactuurscholen ter waarde van 100 fr.
	17/04/1847	Aan Bernard De Wilde, Jan van Ryselberghe: maken geen gebruik van de <i>'voorwerpen die zij van het Modelhuis voor linnenweverij te Gent gekregen heeft om volgens nieuw stelsel te weven'</i>
	28/01/1848	Aan arrondissementscommissaris: vraag om subsidies voor oprichting van werkateliers ter waarde van 5198,64 fr.
	21/04/1848	Aan gouverneur van Oost-Vlaanderen: vraag naar <i>'4 spinnewielen volgens nieuw stelsel'</i> . <i>'[...] enkele vrouwen willen zich in het nieuwe stelsel bekwamen, maar de nodige middelen ontbreken de gemeente om hieraan te voldoen'</i> .
	13/06/1848	Aan arrondissementscommissaris: vraag naar 600 fr. subsidies voor het Nijverheidscomité
	20/06/1848	Aan arrondissementscommissaris: geen enkele arbeider wil in Frankrijk seizoenarbeid verrichten (antwoord op brief gouverneur).

Uit deze gegevens blijkt dat de vlasnijverheid in Laarne voor vele mensen een bron van inkomsten betekende. In 1840 vindt men in de bronnen voor het eerst de vermelding van een daling van die nijverheid terug. In 1844 werd overgegaan tot het stichten van een Nijverheidscomité. Het jaar daarop richtte dat comité een kant-

werkschool op, bedoeld voor behoeftige meisjes. Die school kende een stijgende groei, met een hoogtepunt in de jaren 1850, waarin vooral de kant -en bloemnijverheid een grote uitbreiding nam. In 1847 werd het Nijverheidscomité ontbonden wegens een gebrek aan financiële middelen. Verder richtte het bestuur zich naar het Modelwerkhuis te Gent, dat blijkbaar mee hielp de nieuwe technieken op het plat-teland te introduceren. Ook hier was de roep om hulp van geld en middelen het grootst rond het midden van de jaren 1840.

SOCIALE GEVOLGEN: STRIID TEGEN DIEFSTAL EN BEDELARIJ

Gemeenteraads- verslagen	30/01/1830	Aanhoudende maatregelen treffen om alle <i>vremde bedelaers uit dees gemeente te bannen.</i>
	4/10/1830	<i>Aangezien er veele fremde bedelaers binnen dees gemeente aen komen, waerdoor de inwoners daghelijks worden ontgrief in hunne eigendommen en buyten veiligheid gesteld, gaat men over tot de oprichting van een nachtwacht.</i>
	23/07/1844	Regelmatige dienst van de nachtwacht: van november tot 31 maart, van 21u tot 5u.; iedereen van 18 tot 60 jaar (behalve agenten, priesters, zieken, onterende straffen, behoeftigen ondersteund door openbare onderstand), opdat men <i>alle fremde bedelaers uit de gemeente [zou] verwijderen, op straffe van gerechtelijk vervolgd te worden.</i>
	3/11/1845	Oprichten van dagwacht <i>ter beteugeling van de bedelarij</i> : 8 mensen die vrij zijn van de nachtwacht dienst. Gewone en andere levensmiddelen te duur: het Armbestuur onder toezicht brood doen laten bakken.
	16/04/1848	Verordening broodzetting: de broodprijs = de prijs op de markt van Lokeren.
	10/01/1854	Wijziging van het nachtwachtreglement.

Jaarverslagen schepencollege	5/09/1842	Stijgende bedelarij vanuit andere dorpen.
	20/08/1843	Het jaarverslag vermeldt de oprichting van een dagwacht om de bedelarij te verzwakken, samengesteld uit '7 arme lieden' (inwoners die hun aanslag weigeren te betalen).
	23/11/1844	Nachtwacht tijdens de wintermaanden

	23/04/1845	Nachtwacht: verlenging van de dienst tot 30 april.
	27/11/1845	Nachtwacht.
	24/08/1846	Advertentie: nachtwacht vanaf 1 november.
	5/09/1846	<i>'nachtwacht laat nog veel te verlangen'</i> (sommige inwoners onttrekken zich aan de dienst).
	24/12/1846	Bevel van hogere overheid: vreemde bedelaars aanhouden. Oproep aan de inwoners om enkel aalmoezen te geven aan de eigen armen.
	2/09/1847	Aan de arrondissementscommissaris: i.v.m. de broodprijs: lijsten met prijzen per kilo van elk soort brood.
	3/09/1847	Het jaarverslag meldt <i>'dat de geringen bijstand [van het armbestuur] aan de helft van de uitgehongerde bevolking onvoldoende is om hun maagen te spijzen [...] dat het grootste deel van die ongelukkigen de bedelarij voor hun voor-naemst bestaen beginnen aen te nemen [...]'</i>
	30/05/1848	Vraag aan het gemeentebestuur van Weteren: i.v.m. de broodzetting: vraag om wekelijks de verschillen in broodprijs te laten weten.

P.V.'s van overtreding	1837-1858	Opgemaakt voor diefstal van vlas: 21/08/1837, 28/08/1837, en 20/10/1851.
		Opgemaakt voor diefstal van hout: 18/11, 1837, 28/01/1838, 31/10/1838, 26/12/1838, 8/04/1839, 26/04/1839, 24/09/1839, 31/10/1839, 26/12/1840, 20/04/1842, 15/03/1845, 9/09/1845, 6/08/1846, 21/08/1846, 12/05/1850, 19/12/1850 en 20/04/1858.
		Opgemaakt voor arrestatie van landlopers en zwervers: 29/09/1839 (een 27-jarige wever-landloper uit Brussel), 21/02/1840, 28/02/1840, 10/04/1840, 1/12/1840, 13/04/1851, 25/04/1851.
		Opgemaakt voor bedelarij: 6/02/1843, 10/06/1846, 12/06/1846, 26/06/1846, 29/06/1846
		Opgemaakt voor diefstal van veldvruchten: <u>Tarwe</u> 05/08/1841 <u>Aardappelen</u> 20/04/1843, 17/11/1846, 27/04/1847, 3/07/1856 en 18/08/1856.

		<u>Haver</u> 24/08/1856 <u>Klaver</u> 20/07/1856 <u>Wortelen</u> 28/11/1846, 15/04/1847 <u>Savoyen</u> (kool) 29/01/1851 <u>Rapen</u> 14/04/1851
		Opgemaakt voor diefstal van brood: 23/06/1852
		Opgemaakt voor diefstal van appelen: 7/09/1851.
		Opgemaakt voor diefstal van katoen: 7/01/1845
		Opgemaakt voor diefstal van mest: 10/05/1849
		Opgemaakt wegens <i>weerspanningheid aan het reglement van de nachtwacht</i> : 8/01/1845, 31/01/1845, 11/11/1845, 22/11/1845, 24/11/1845, 18/12/1845, 30/12/1845, 26/02/1846, 5/05/1846, 9/05/1846, 23/09/1846, 21/01/1847, 7/02/1847, 9/12/1847, 5/04/1854.
	23/11/1843	Beledigingen van Marie De Baere aan de armmeester De Wilde (zij weigerde brood en schold hem uit).
	27/06/1845	Verzuim van aangiften van geboorte.
	12/07/1845	Oplichting van een kind.
	26/04/1846	Linnenweverij: schouwing van voorwerpen.
	12/10/1849	Opgraving van bedorven vlees(afkomstig van besmette koeien).

Onder de sociale gevolgen van de crisis nemen vooral de vermeldingen in verband met bedelarij het voortouw. Toch is het al te voorbarig om dit als een direct gevolg van de crisis te zien. De vroegste vermeldingen ervan zijn immers in 1830 te situeren, terwijl dat jaar misschien enkel de kiemen van de latere crisis in zich droeg. Niettemin bemerken we tijdens de jaren veertig een stijging van de bedelarij en diefstallen. Om dit tegen te gaan, richtte het bestuur reeds in 1830 een nachtwacht in. Uit de processen-verbaal blijkt dat de dienst hiervan niet altijd probleemloos verliep. In 1843 werd deze dienst aangevuld met een dagwacht ter verscherping van de controle op de bedelarij en de diefstal. In 1854 werd de nachtwacht heringericht.

Onder de diefstallen waren vooral hout en voedsel het meest gegeerd. De maatregelen van het gemeentebestuur om de sociale spanningen voortvloeiende uit o.a. de voedselschaarste te beheersen, richtten zich tot het vastleggen van prijzen voor levensmiddelen met andere gemeenten (bvb. met Wetteren, de markt van Lokeren) en een hard optreden tegen de bedelaars, hierbij gesteund door de hogere overheden.

BEVOLKING: OPENBARE GEZONDHEID

Jaarverslagen schepencollege	30/09/1830	Het jaarverslag meldt geen bijzondere ziekten.
	5/09/1842	Oproep in mei en juni aan alle welstellenden om de behoeftigen behulpzaam te zijn.
	20/08/1843	Het jaarverslag meldt dat er geen besmettelijke ziekten aanwezig zijn en dat een <i>'groot getal onzer inwoners het heilzaam middel tegen de kinderpokken verzuimen'</i> .
	29/08/1844	Over de inentingën vertelt het jaarverslag ons: <i>'[...] een groot deel onzer onderhorigen [verachten] door een zekere soort van voorin- genomenheid desen heilsamen middel [...]'</i> .
	4/09/1847	Vermelding van een brand in een bakkerij.
	17/08/1850	Verhoging van de kinderpokken onder de inwoners.
	30/08/1856	1 huisgezin aan tyfus overleden, verder hiervan geen verspreiding. Twijfel over de beroepsernst van de veldwachter.
	27/08/1859	Het jaarverslag vermeldt geen enkele ziekte.

Briefwisseling	5/04/1845	Aan arrondissementscommissaris: gevonden kinderen naar de <i>'hospices civiles'</i> te Gent gestuurd.
	7/07/1848	Aan arrondissementscommissaris: epidemies <i>'des mesures de précaution pour atténuer l'influence de cholera sont prises pour l'assainissement des habitations [...] en les faisant blanchir avec de la chaux et en procurant à ce misérablen des vêtements propres [...] l'influence de typhus qui a dernièrement regné dans l'invire[...]</i> .
	17/02/1850	Aan arrondissementscommissaris: de cholera is zo goed als verdwenen, wel zijn er nog enkele geïsoleerde gevallen in de gemeente aanwezig.

Gemeenteraads- verslag	1/05/1849	Voorstel tot schrijven naar arrondissements- commissaris van Dendermonde i.v.m. maatregelen tegen de ' <i>gemakkelijke uitlozing van de wateren</i> ', waardoor de openbare gezondheid verbetert en de overstromingen verdwijnen.
---------------------------	-----------	---

Beraadslagingen van het Bureel van Weldadigheid	1/05/1848	Maatregelen in het belang van de openbare gezondheid.
	6/09/1852	Maatregelen in het belang van de openbare gezondheid.

De openbare gezondheid van de bevolking kende een kritieke periode rond het midden van de jaren 1840. In de jaren 1830 vinden we weinig vermeldingen i.v.m. openbare gezondheid terug, dat aantal steeg lichtjes in het begin van de jaren 1840, waarna ze in 1848 haar hoogtepunt kende, om zich daarna vooral in de tweede helft van de jaren 1850 te herstellen (in 1850: één geval van cholera, toename van het aantal gevallen van kinderpokken, 1856 één geval van tyfus, 1859: geen ziekten). Verder is er ook één vermelding die ons iets meer zegt over de houding van de plaatselijke bevolking tegenover de medische maatregelen. Zo blijkt een groot deel van de bevolking nogal weigerachtig te staan ten opzichte van inenting tegen de kinderpokken.

GEMEENTELIJK BELEID

1. Onderwijs

Jaarverslagen schepencollege	20/08/1843	<i>'[...] In de verst van het dorp afgelegen wijken bestaen er geene of door onkundige onderwijzers bestuurde scholen zoodat aan het onderwijs de uitbreiding, welke het verkrijgt niet of [...] niet kan ontzegd worden. [...] De zorgeloosheid van de ouders is ten top gestegen [...] zonder onze personele ten hunne huize gedaene uitnodiging, zou er geen enkel inschrijving zijn.'</i> Totaal inschrijvingen: 43 kinderen. Bureel van Weldadigheid wil een armen- en zondagschool en een kantwerkschool voor meisjes inrichten. In die kantwerkschool waren reeds 51 meisjes ingeschreven.
	23/08/1845	Voor schooljaar 1845-1846 zijn 45 kinderen in het kosteloos lager onderwijs ingeschreven.

	5/09/1846	<i>[..] van de ingeschreven wonen slechts een onbeduidend getal de gemeenteschool bij.</i>
	1/07/1851	400 meisjes zijn ingeschreven in de kantwerkschool.
	10/09/1855	Benoeming van een leerkracht met diploma.
	30/09/1856	Aanstelling van een hulponderwijzer.
	25/08/1860	<i>[..] het onderwijs laat niets meer te verlangen [..].</i>

Gemeenteraads- verslagen	9/08/1845	Kosteloos onderwijs: 45 behoeftige kinderen (leerkracht kreeg 20 centiemmen per leerling). Oprichten kantwerkschool voor behoeftige meisjes (Bureel van Weldadigheid kan niet tussenbeide komen).
	1/10/1845	Voorstel tot schrijven naar Ministerie van Binnenlandse Zaken goedgekeurd: vraag voor 500fr. Steun voor de kantwerkschool.
	4/05/1846	Voorstel tot vraag aan de provincie voor 204 fr. voor kosteloos lager onderwijs.
	10/08/1847	Kosteloos onderwijs 1847-1848: 39 kinderen (25 centiem per leerling voor de leerkracht).
	5/08/1848	Kosteloos onderwijs 1848-1849: 37 kinderen.
	13/08/1849	Kosteloos onderwijs 1849-1850: 61 (35 centiem per leerling voor de leerkracht).
	11/08/1850	Kosteloos onderwijs 1850-1851: 104 leerlingen.
	23/08/1851	Kosteloos onderwijs 1851-1852: 121 leerlingen.
	29/11/1852	Voorstel tot vraag hulpsom tot inrichting van gemeentelijk onderwijs.
	13/09/1853	Kosteloos onderwijs 1853-1854: 106 leerlingen.
	11/07/1854	Kosteloos onderwijs 1854-1855: 101 leerlingen.
	3/07/1855	Kosteloos onderwijs 1855-1856: 101 leerlingen.
	8/09/1856	Kosteloos onderwijs 1856-1857: 113 leerlingen.
	27/05/1857	Kosteloos onderwijs 1857-1858: 113 leerlingen
	6/07/1858	Kosteloos onderwijs 1858-1859: 151 leerlingen
	5/07/1859	Kosteloos onderwijs 1859-1860: 171 leerlingen
	3/09/1860	Kosteloos onderwijs 1860-1861: 156 leerlingen

Briefwisseling	6/06/1846	Aan de gouverneur van Oost-Vlaanderen: vraag naar hulpelden voor lager onderwijs, reeds 44fr. verkregen en bedeed door het Armenbestuur.
----------------	-----------	--

Beraadslagingen van het Bureel van Weldadigheid	23/03/1846	Bekrachtiging van de aankoop van zondags- en armenschool.
--	------------	--

De uitvoering van de schoolwet van 1842 gebeurde in Laarne in 1843 met het inrichten van een werkschool om de behoeftigen werk te verschaffen. Het volgende jaar kende het onderwijs in Laarne zijn uitbreiding met de oprichting van de kantwerkschool (voor de meisjes). Dat de bevolking tijdens de moeilijkste jaren niet wild liep voor deze initiatieven, mag blijken uit de jaarverslagen (bijvoorbeeld in 1843 en 1846). In 1846 kocht het Bureel van Weldadigheid een armen-en zondags-school om de behoeftigen te onderwijzen in de katholieke leer. Om het schoollopen te stimuleren kregen de beste leerlingen van de klas een beloning zoals bijvoorbeeld kledij. Het aantal leerlingen bleef stijgen met vooral in de jaren 1850 een opmerkelijke groei (in 1849 nog 61 kinderen, naar 104 in 1850 en 171 kinderen in 1859), wat ons doet vermoeden dat (vooral in de tweede helft van) de jaren 1850 de economische situatie zich langzaam herstelde (door onder andere de groei in de kant- en bloemnijverheid). In de beginjaren werd de leerkracht 20 centiem per leerling betaald, later naar het eind van de jaren veertig werd dit bedrag opgetrokken tot 35 centiem per leerling. Tot 1855 duurde het vooraleer er een leerkracht met een diploma werd aangesteld, het volgende jaar werd hij bijgestaan door een hulponderwijzer; het leerlingenaantal had immers al het honderdtal ruim overschreden (in 1855-56: 101 leerlingen, in 1856-1858: 113, in 1858-1859: 151 en in 1859-1860: 171 leerlingen). In 1860 liet, volgens het gemeentebestuur, het onderwijs niets meer te verlangen.

2. Armenzorg

Jaarverslagen schepencollege	20/09/1843	<i>‘[...] de geldelijken toestand [van het Armenbestuur] zeer kwijnend’.</i> <i>Vrees voor een stijging van de behoeftigen (a.s. winter behoeftigen doen werken) ‘[...] hier zou men ten allen tijde reden vinden om de luyaerts te doen werken, want, wat zijn de antwoorden van diegenen die om onderstand komen, wanneer men hen zegt dat zij kunnen werken: wij hebben geen werk, of men kan zich geen verschaffen [...] Bestond er alhier een werkhuis, zij zouden verplicht zijn zich bezig te houden of men zou hun gegrond onderstand mogen weggeven [...]’.</i>
---------------------------------	------------	---

29/08/1844	In een periode van een vijftal jaar is het aantal behoeftigen is verdubbeld. Het Armenbestuur heeft geld nodig <i>'om uit de crisis te geraken waarin het was ondergedompeld'</i> . Vraag machtiging door de gemeenteraad om een nijverheidscomité op te richten, <i>'[...] zal de gemeente van een volledige ondergang moeten redden.</i>
23/04/1845	Kosteloze uitreiking van meekrapplanten.
23/08/1845	De inkomsten van het Bureel van Weldadigheid zijn <i>'ontoereikend'</i> .
4/09/1846	De inkomsten van het Bureel van Weldadigheid zijn <i>'ontoereikend'</i> . Dat Bureel ondersteunt 1490 behoeftigen.
20/09/1848	Het Bureel van Weldadigheid ondersteunde tijdens de winter 2000 behoeftigen.
1/07/1851	Het Arm-, Ziek-en Krankhuis heeft 29 behoeftigen opgenomen.
14/08/1852	Het Arm-, Ziek-en Krankhuis heeft 31 behoeftigen opgenomen.
27/08/1853	Het het Arm-, Ziek- en Krankhuis heeft 33 behoeftigen opgenomen De inkomsten van het Bureel zijn slechts voldoende voor het <i>'hoogdringendste'</i> .
26/08/1854	Het Arm-, Ziek- en Krankhuis vraagt naar arbeidsplaatsen (geen onderhoudskosten). De inkomsten van het Bureel van Weldadigheid zijn ontoereikend.
10/09/1855	Het Arm-, Ziek- en Krankhuis heeft 40 behoeftigen opgenomen.
30/09/1856	Het Arm-, Ziek- en Krankhuis heeft 37 behoeftigen opgenomen. De inkomsten van het Bureel zijn ontoereikend daar <i>de armoede daghelijks aengroeid.</i>
29/08/1857	De inkomsten van het Bureel van Weldadigheid zijn ontoereikend.
27/08/1859	Het Arm-, Ziek- en Krankhuis vraagt meer slaapkamers en gereedschap. Bovendien zijn er nog veel te weinig arbeidsplaatsen.

Gemeenteraads- verslagen	30/06/1830	Opstellen van register van behoeftigen die recht hebben op geld, voedsel en brandstoffen.
	30/10/1844	<i>[..] dat de gemeente tot op heden nog geen hoegenaemden onderstand nog van wegens het Gouvernement, nog van wegens de Provincie heeft gevraagd, terwijl andere gemeenten voor het kasseiden, het opbouwen van publieke gestigten toelagen en hulpelden hebben bekomen.</i>
	30/10/1844	Ondersteunden door het Armenbestuur: 650 mensen.
	9/08/1845	<i>[..] Bureel van Weldadigheid ontbreekt hulpbronnen om te kunnen bijdragen in de kosten van de oprichting van de kantwerk-school [..].</i>
	3/11/1845	Inrichten van 'Commissie van Bijstand voor den schamelijken armen' (ingezetenen: burgemeester, 1 ^{ste} schepen, pastoor en Armenbestuur). Zoveel mogelijk behoeftigen laten werken aan de gemeentewegen.
	3/11/1845	Het Bureel zal a.s. winter 1500 mensen ondersteunen.
	4/02/1847	Brief aan Ministerie van Justitie i.v.m. de openbare verwarmzalen tijdens de winter. Gemeente kan dit niet (geen lokalen haar toebehorende+ verschillende zalen nodig, gezien de uitgestrektheid der gemeente) Brief van gouverneur van 27 januari 47: voorlopige onderstand aan de armen van 1500 fr. (500 voor nijverheidscomité, rest voor 30 hl bonen en andere levensmiddelen).
	10/08/1847	1500 behoeftigen worden ondersteund door het Armenbestuur.
	5/08/1848	De 2000 behoeftigen voorzien van werk: <i>geen andere middelen voorhanden dan ze te gebruiken aan de verbetering der buertwegen [..] 'voor het ogenblik onmogelijkheid spaermaatschappijen voor de aankoop van wintervoorraad tot stand te brengen.</i> Daarom vraag voor een hulpsom van 4000 fr. voor het armenbestuur.
	23/01/1850	Vraag om hulpsom van 4000 fr. voor het Armenbestuur.

	2/07/1850	Verbeteringen aan het armenhuis.
	19/07/1855	Vraag van het armenbestuur aan het gemeentebestuur voor 300 fr. voor lijfsonderhoud der 1200 steuntrekkende armen. Gemeente kan dit niet → vraag aan het 'opperbestuur' om buitengewone aanvullende omslag van 300 fr. te mogen heffen.

Beraadslagingen van het Bureel van Weldadigheid	2/08/1845	<i>'[...] in aendagt nemende dat den onderstand die het armenbestuur van de gemeente jaarlijks bekomt [800 fr.vaste subsidie] steeds nog ontoereikend is'.</i>
	15/09/1845	Aan de commissaris van het arrondissement Dendermonde: vraag naar subsidies voor Armenzorg: 3000 fr.
	27/09/1845	Aan de arrondissementscommissaris: vraag naar subsidies voor armenzorg. <i>[...] il y a 3 ans que la situation financière de cet établissement de bienfaisance[...] nous afrait.</i>
	15/10/1845	Vraag toelage voor de kantwerkschool.
	3/11/1845	Maatregelen om te voorzien in het onderhoud der armen.
	13/12/1845	Buitengewone omhaling voor armen.
	4/05/1846	Vraag toelage tot aankoop aardappelen en voor het lager onderwijs.
	19/05/1846	Vraag toelage tot aankoop aardappelen.
	13/06/1846	Vraag toelage voor kantwerkschool.
	5/12/1846	Vraag toelage voor de armen.
	Begroting 1847	Gewone subsidies der gemeente: 800fr. (<i>is ontoereikend,maar de gemeente zegt niet meer te kunnen betalen</i>) Buitengewone hoofdelijke omslag bestemd voor lijfsonderhoud der armen: 3000 fr. (<i>het mislukken der aardappelen heeft dezen buitengewonen krediet veroorzaakt</i>). Onvoorziene uitgaven: buitengewone onderhoud der armen veroorzaakt door het mislukken der aardappelen: 3000 fr. Totale ontvangsten: 8971,95 fr. Overschot: 32,03 fr. Totale uitgaven: 8939,92 fr.

	Begroting 1848	Gewone subsidies der gemeente: 800 fr. Totale ontvangsten: 13300,8 fr. Overschot: 12,3 fr. Totale uitgaven: 13288,5 fr. Onderhoud der armen: 500fr (<i>is ontoereikend, maar men kan voor het ogenblik niet meer voordragen</i>).
	Begroting 1849	Gewone subsidies der gemeente: 800fr. (<i>'ontoereikend'</i>) Totale ontvangsten: 5504,62 fr. Overschot: 56,17 fr. Totale uitgaven: 5448,45 fr.
	Begroting 1850	Ontvangsten: 7325,46 fr. Overschot: 280,46 fr. Uitgaven: 7045 fr.

Briefwisseling	25/01/1845	Aan de arrondissementscommissaris: het Bureel van Weldadigheid heeft in 1844 acht verlaten kinderen opgenomen, de onderhoudskosten blijven stijgen tot 421,32 fr.
	21/06/1845	Aan de arrondissementscommissaris: de halfjaarlijkse vergoedingen voor het onderhoud van de behoeftigen.
	29/10/1846	Aan de arrondissementscommissaris: vraag naar subsidies voor armenzorg. 1020 personen worden door het Armenbestuur ondersteund, tijdens de winter van 46-47 zal men verplicht zijn 1700 personen te ondersteunen.
	16/04/1847	Aan de arrondissementscommissaris: vraag van het Bureel van weldadigheid voor een het toekennen van een buitengewoon krediet van 823 fr.
	25/05/1848	Aan de arrondissementscommissaris: gemeente krijgt 48 mannelijke en vrouwelijke hemden, 12 kinderrokken, 48 broeken en 48 rokken.

Het Armenbestuur kende tijdens de jaren 1830 een gezonde financiële situatie. In 1842 werd er voor het eerst melding gedaan van financiële problemen, wat gedurende de hele jaren 1840 voor het Armenbestuur een constant probleem was. In de jaren 1850 zag de situatie er al wat rooskleuriger uit (betere oogsten, groeiende

kant- en bloemnijverheid), maar ook in deze jaren moest het Bureel de eindjes aan elkaar knopen, wat kan wijzen op een grotere bezorgdheid voor de armen of op het bestaan van nog steeds grote noden onder de bevolking. Wat het aantal behoeftigen betreft, zien we dat in 1844 650 mensen werden ondersteund door het Armenbestuur. In 1846 steeg dit aantal tot 1490 behoeftigen en tijdens de winter van 1846-1847 bedroeg het aantal ondersteunden 1700 mensen. In 1844 werd het voorstel gelanceerd om een nijverheidscomité op te richten, dat de teloorgegane (vlas)nijverheid terug moest stimuleren. Bij gebrek aan financiële slagkracht zag men zich in 1847 verplicht om dit comité op te doeken. Verder werd er ook een commissie van bijstand voor de schamele armen in 1845 opgericht. De leden ervan waren de burgemeester, de eerste schepen, de pastoor en het Armenbestuur. Over de houding van het bestuur tegenover de behoeftige vertelt het verslag van het schepencollege van 20 september 1843 ons iets meer. Hierin werd de arme duidelijk negatief belicht. Hij werd beschouwd als een luiaard die zijn situatie louter aan zichzelf te danken heeft. Het aantal personen dat opgenomen werd in het Arm-, Ziek- en Krankhuis, bleef gedurende de jaren 1850 stijgen. In 1854 vroeg deze instelling naar middelen om aldaar een werkplaats op te richten, zodat ook de kosten konden gedrukt worden en de opgenomen personen konden werken.

In de jaren 1840 en 1850 waren de middelen voor de armenzorg bijna elk jaar te weinig. In 1844 richtte het bestuur zich voor het eerst naar de hogere overheden met de vraag om hulpelden. Uit de begroting van het Bureel van Weldadigheid blijkt dat het armenbestuur van de gemeente de jaarlijkse vaste subsidie van 800 fr. kreeg, wat bijna altijd als ontoereikend werd beschreven.

3. Openbare werken

Briefwisseling	19/06/1846	Aan gemeentebestuur van Heusden: de sloten komende uit Heusden die Laarne binnenkomen, moeten <i>loopbaar</i> worden gemaakt, wat de schade door de hoge tijen van de Schelde doet verminderen.
	14/07/1851	Aan Ministerie van Binnenlandse Zaken: vraag om subsidie van 8000 fr. voor het aanleggen van een weg naar Wetteren.
Gemeenteraadsverslag	14/05/1851	Steenweg langs Brandemanstraat en de weg naar Wetteren.
Beraadslagingen van het Bureel van Weldadigheid	3/09/1849	Lening van 21500 fr. voor de steenweg langs de Brandemanstraat.
	3/05/1852	Lening van 13000 fr. voor de steenweg naar Wetteren.
	7/09/1860	Verbeteringen aan de straten.

Om de werkloosheid tegen te gaan en de behoeftigen van onderstand te voorzien, liet het bestuur openbare werken uitvoeren, om alzo de economie te stimuleren. In Laarne bestonden die werken uit het aanleggen van twee steenwegen, de bouw van de Kolkbrug en het verbeteren van de gemeentewegen.

4. Overige

Gemeenteraads- verslagen	15/04/1838	Bijzonder kredieten niet in de begroting voorzien: vraag machtiging betaling van 18,70 fr.
	25/01/1840	Bijzonder kredieten niet in de begroting voorzien: vraag machtiging betaling van 1818,66 fr.
	29/05/1841	Bijzonder kredieten niet in de begroting voorzien: vraag machtiging betaling van 1008,93 fr.
	28/08/1841	Bijzonder kredieten niet in de begroting voorzien: vraag machtiging betaling van 70,46 fr.
	3/11/1845	Voorstel tot schrijven naar Ministerie van Binnenlandse Zaken met de vraag om een buitengewone aanvullende hoofdelijke omslag te mogen heffen. <i>Onzen hoofdelijke omslag is zoodanig geklommen dat hij op het hoogste punt is van alle gemeenten der arrondissement Dendermonde.</i>
	4/05/1846	Bijzonder kredieten niet in de begroting voorzien: vraag machtiging betaling van 457,30 + 79,45 fr.
	14/04/1847	Bijzonder kredieten niet in de begroting voorzien: vraag machtiging betaling van 8,23 fr.
	3/10/1847	Gewone hoofdelijke omslag: stijging van 1/3 tot 46,74 fr.
	23/10/1847	Vraag van een subsidie van 6408,98 fr. '[...] over 2 laetste jaren [de gemeentekas] zoodanig is uitgeput, dat er op dit ogenblik niet veel staet meer is te bemerken'.
	27/01/1848	Bijzonder kredieten niet in de begroting voorzien: vraag machtiging betaling van 10,50 + 124,50 fr.
	2/02/1848	Bijzonder kredieten niet in de begroting voorzien: vraag machtiging betaling van 76,60 fr.

	16/03/1848	Bijzonder kredieten niet in de begroting voorzien: vraag machtiging betaling van 16,77 + 2,59 fr.
	13/08/1849	Bijzonder kredieten niet in de begroting voorzien: vraag machtiging betaling van 50 fr.
	24/10/1849	Bijzonder kredieten niet in de begroting voorzien: vraag machtiging betaling van 80 fr.
	6/03/1850	Bijzonder kredieten niet in de begroting voorzien: vraag machtiging betaling van 5fr.
	4/06/1850	Bijzonder kredieten niet in de begroting voorzien: vraag machtiging betaling van 100 fr.
	13/09/1853	<i>'[...] dat de gemeentelijke uitgaven voor onderhoudskosten van de behoeftigen in de godshuizen, van de bedelaers en weeskinderen als voor het onderwijs zoodanig zijn vermeerderd, dat het bedrag van de gewone hoofdelijken omslag van 3174 fr. hiervoor onvoldoende is [...]'</i> vraag toelating om de omslag tot 4000 fr. te laten stijgen.
	22/04/1858	Bijzonder kredieten niet in de begroting voorzien: vraag machtiging betaling van 70,53 + 266 + 151,83 fr.

Jaarverslagen schepencollege	4/09/1841	Proces tegen familie Anthéunis.
	5/09/1842	Gemeentebestuur gaat lening van 13000 fr. aan om de schuldenlast (gevolg van de proceskosten en de schadevergoeding aan de familie Anthéunis) van de gemeente te verkleinen.
	5/09/1846	Buitengewone hoofdelijke omslag van 3000fr. ontoereikend, vraag subsidie van 2900 fr.

De gemeente Laarne kende, volgens het jaarverslag van 1844, al voor het uitbreken van de crisis een hoge schuldenlast, veroorzaakt door het proces tegen de familie Anthéunis (ten gevolge van een plundering waarvoor het gemeentebestuur verantwoordelijk werd gesteld), de onkosten die de militaire conscriptie (1794) tijdens de Franse omwenteling te weeg had gebracht. Dit maakte het voor het gemeentebestuur niet gemakkelijk om tijdens de jaren 1840 krachtadige maatregelen te treffen, gezien haar financiële toestand. Zij richtte zich dan ook voornamelijk tot de hogere overheden met de vraag om meer geld. Verder vond het bestuur haar heil in het verhogen van de belastingen (in 1845 de hoogste belasting in heel het arrondissement Dendermonde). Ook in de jaren 1850, waarin de situatie zichtbaar verbeterde, kende men nog een verhoging van de belasting toe (in 1853).

3. Laarne tijdens de crisisjaren: eindsynthese

Deze eindsynthese is een persoonlijke beschouwing over de gemeente Laarne tijdens de crisisjaren 1840 op basis van de onderzochte bronnen en archiefdocumenten. Bij het bestuderen van deze plattelandsgemeente bevinden we ons op het gebied van de lokale geschiedenis. Dit is relevant omdat het onderzoek naar lokaliteiten meer is dan een gemiddelde, het is als het ware een toevoeging aan de geschiedenis op macroniveau. Gebeurtenissen op wereldniveau vertonen niet altijd hetzelfde karakter op lokaal niveau. In deze eindbeschouwing zal dan ook op basis van de opgezochte bronnen worden nagegaan in welke mate de crisis op het lokaal niveau heeft gewoed en welke effecten dit heeft gehad op zowel het economische als het sociale leven in die gemeente.

De bronnen zorgen voor een probleem. Ze bevatten namelijk een interne contradictie. Enerzijds zijn er veel bronnen beschikbaar die onrechtstreeks verband houden met of aanwijzingen bevatten naar de crisis, maar er zijn er zeer weinig die rechtstreekse informatie geven. Dat wil zeggen dat men de bronnen naast elkaar moet leggen en vergelijken om er dan zelf conclusies uit te trekken over welke omvang de crisis heeft bereikt in Laarne. Het gevaar bestaat erin dat men de verkeerde conclusies maakt. Er zullen drie elementen in de synthese aanwezig zijn. Er zal begonnen worden met een algemeen overzicht van het verloop van de crisis in Laarne met een (terloopse) vergelijking van de crisis op wereldniveau. Ook de gevolgen van de crisis en de maatregelen die het gemeentebestuur en de hogere besturen hebben genomen om iets aan de crisissituatie te doen, zullen besproken worden. Het is echter niet mogelijk deze drie onderdelen volledig van elkaar te scheiden, er zullen overlappingen zijn. Als besluit zal worden besproken in welke mate de gemeente Laarne onder de crisis heeft geleden, dit als een soort samenvatting van het verloop, de gevolgen en de maatregelen.

Als we het hebben over de crisis in de jaren 1840 is het belangrijk te weten dat dit eigenlijk een dubbele crisis was: een agrarische en een industriële, meer bepaald een textielcrisis. Hierdoor was het effect veel scherper en zou de crisis veel langer duren. De industriële crisis ving aan in de eerste helft van de 19de eeuw als gevolg van de industriële revolutie. Veel gezinnen op het platteland deden aan huisnijverheid, spinnen en weven, om hun karig loon aan te vullen. Toen men ook in België begon te mechaniseren, kreeg de huisnijverheid dus niet enkel concurrentie van het gesponnen garen uit Engeland maar ook uit eigen land. Daarenboven waren de dra-den die mechanisch werden gesponnen, veel gelijkmatiger waardoor de plattelandsgezinnen ook in de kwaliteitsstrijd het onderspit moesten delven. De markt werd te klein en de lonen daalden. Men probeerde de situatie te redden door een hoge invoertol en uitvoersubsidies in te voeren maar dit stelde enkel het onvermijdelijke uit. Doordat de prijzen stegen en de lonen zakten, werd de bijverdienste van de huisgezinnen, nl. weven en spinnen, van groter belang juist op het moment dat

de huisnijverheid in een neerwaartse spiraal was terechtgekomen door de concurrentie. Het begon met het Frans-Belgisch handelsverdrag van 5 juli 1836: door de verlaging van de douanerechten kon de gemechaniseerde Engelse textielindustrie de Franse markt overspoelen met betere en goedkopere producten. In vijf jaar, van 1837 tot 1843, verminderde de uitvoer van Belgisch linnen naar Frankrijk, met meer dan de helft. Bovendien werd vanaf de jaren dertig goedkoop vlas ingevoerd. Daar Frankrijk meeding in de mechanisering en België niet, verloor de Vlaamse lijnwaadindustrie een belangrijk afzetgebied. De uitweg was het mechaniseren van de vlasnijverheid. Dit stuitte op verzet van de plattelandsbevolking en de burgerij: de eersten uit, wat men zou kunnen noemen, een vrees voor het moderne; de burgerij eerder uit paternalistische overwegingen. De combinatie van landbouw en vlasnijverheid, ook wel huisnijverheid genoemd, was amper gemechaniseerd. De huisarbeiders waren geen ambachtslui die voor eigen rekening werkten, ze werkten thuis in een soort onderaanneming, zonder veel garantie. De kooplui-ondernemers die vanuit de stad het platteland in hun greep hadden, oefenden een sterk remmende invloed uit op de mechanisering van de huisnijverheid. Zij hadden een monopoliepositie en moesten zeer weinig investeren. Zij kochten de ruwe grondstoffen, gaven ze uit aan thuiswerkers en verhandelden de (half)afgewerkte producten. Daarnaast beschikten zij over kostenloze en zich snel voortplantende arbeidskrachten. De landeigenaars werkten de vermenigvuldiging van heel kleine uitbatingen in de hand, terwijl de landbouwers die wat huisnijverheid erbij deden, veel minder land nodig had, wat toeliet de prijs van een lapje grond de hoogte in te drijven¹. Zo werd de plattelandsbevolking in toenemende mate afhankelijk van de huisnijverheid om te overleven. Wanneer dit systeem door de mechanisering onder druk kwam te staan, dreigde een catastrofe voor de plattelandsbevolking.

Om te achterhalen in welke mate deze textielcrisis zich in Laarne heeft voorgedaan, dienen we eerst te weten hoeveel inwoners er in deze nijverheid werkten. Gezien de directe of indirecte verbondenheid van het overgrote deel van het platteland (wat ook Laarne was) met de vlasnijverheid, zou het opmerkelijk zijn hiervan geen vermeldingen van te vinden. In het jaarverslag van 1844, opgemaakt op 23 augustus 1845, schreef het bestuur dat 3/4 van de bevolking hierin actief was. Verder verwijst het verslag naar de buitenlandse situatie: Frankrijk brengt aan de Belgische gemeenten 'de doodslag' toe door haar mechanisering en de daaruit volgende prijsverminderingen (en de verlaagde douanerechten) waardoor de lijnwaden goedkoper werden. Volgens het bestuur was de lijnwaadindustrie in Laarne zeer actief en verliep zij nog handmatig. Het gemeenteraadsverslag van drie oktober 1847 zegt ons ook iets over de vlasnijverheid in Laarne: '[...] dat de lijnennijverheid eertijds een trefkelijk bestaan vond, zoo danig is ten onder gegaan, dat ze nu verplicht zijn zelfs

¹ HAAGEN W., *Proto-industrialisering en industrialisering van de Gentse vlasnijverheid*, s.l., s.n., 1980, pp. 19-33.

onderstand te vragen [..]'. Verder bericht het gemeentebestuur in een brief aan de arrondissementssecretaris van Dendermonde van 18 juli 1845 over de dalende export van hun linnen. Uit deze aanwijzingen kunnen we dus besluiten dat de vlasnijverheid een toch niet onbelangrijke plaats in het economische leven innam. Vermeldingen over crisis van de linnennijverheid vindt men voor het eerst terug in het jaarverslag van het schepencollege van 1840 dat stelt dat de *'vlasserij moet verbeteren'*. Het verslag van 1841 meldt een daling van de vlasnijverheid en in 1842 omschrijft men de toestand als *'kwijnend'*. Om het leed te verzachten besloot het gemeentebestuur om in 1844 een nijverheidscomité op te richten. Dit comité richtte in 1845 de kantwerkschool op, bedoeld voor behoeftige meisjes. Verder stelde dit comité zich tot doel de mensen terug aan het werk te zetten door de nieuwe technieken van de mechanisatie (zoals bv. de vliegende schietspoel) onder te bevolking te introduceren. Hierbij deed men ook een beroep op het Modelwerkhuis te Gent. Zij was belangrijk om op de hoogte te komen van de kennis van de technische vernieuwingen en leende o.a. vliegende schietspoelen uit aan particulieren. Een brief naar de procureur des konings geeft ons een aanwijzing over de eerder negatieve houding van de bevolking tegenover deze innovaties. Verder vormde ook het gebrek aan financiële middelen een groot struikelblok in het temperen van de crisis. In 1844 vroeg het nijverheidscomité om subsidies, het volgend jaar twee keer, waarbij de situatie werd beschreven als een *'malaise générale'*. In 1846 was de financiële toestand van het nijverheidscomité penibel en in oktober van het volgend jaar werd zij ontbonden wegens *'een gebrek aan geldelijke middelen'*. In datzelfde jaar vroeg men ook een subsidie van 100 fr. om *'manufactuurscholen'* op te richten. In 1848 vroeg men een subsidie van 5198,64 fr. aan om werkateliers in te richten. Het is in dat jaar dat het nijverheidscomité zich terug organiseerde met behulp van een subsidie van 6000 fr. Het gemeentebestuur toonde zich dus midden de jaren 1840 wel actief, maar niet altijd efficiënt. Van al haar initiatieven was misschien wel de kantwerkschool het meest succesvolle. Deze school kende gedurende de jaren 1840 een groeiend leerlingenaantal (51 meisjes in 1846, 400 ingeschrevenen in 1851). In de jaren 1850 zette deze stijging zich door. In deze periode groeide ook de kant- en bloemnijverheid zeer sterk, zodanig dat zij *'aanzienlijk bijdraagt tot het onderhoud van behoeftige families'*.

Bovenop de vlascrisis kwam, algemeen beschouwd, vanaf 1845 een crisis van het landbouwgewas. Europa kende in 1844-1845 een zeer strenge winter. De vorst vernielde een groot deel van de koolzaad- en tarweoogst. Om het verlies te temperen deden de landbouwers aan intensievere aardappelteelt. Maar eind juli 1845 begon de aardappelziekte. Zij werd veroorzaakt door een zwamparasiet en vernielde in de meeste West-Europese landen bijna de hele aardappeloogst. De aardappel liet voordien toe dubbel zoveel mensen te voeden als met graan. Zij kende dan ook een snelle verspreiding in Vlaanderen in de 18de eeuw. Twee tot drie ha volstonden om een familie van vier personen in leven te houden, wat ook de grondversnippering bevoor-

derde. Zo zou men kunnen stellen dat met de huisnijverheid en de aardappel het platteland kon overleven. De hoge bevolkingsdruk liet de kooplui toe de lonen laag te houden, terwijl de landeigenaars (vaak één en dezelfde persoon) de pachtprizen verhoogden. Dit was niet in verhouding met de landbouwopbrengst, maar met de opbrengsten uit de vlasnijverheid. Dit samenspel van grondversnippering, huisnijverheid en bevolkingsgroei leidde tot een 'verpaupering' van de bevolking. Wanneer dan de aardappelziekte ook andere gewassen aantastte, en de opbrengst bijna halveerde, was voor het platteland de catastrofe totaal².

Om te weten te komen in welke mate deze agrarische crisis op de situatie in Laarne heeft gespeeld, kunnen we beroep doen op veel informatie uit de briefwisseling en de gemeenteraads- en schepencollegeverslagen. De vroegste vermeldingen van slechte oogsten vinden we eind jaren 1830 - begin jaren 1840. Het jaarverslag van 1849 meldt hierover: *'de oogstvruchten van meer dan 100 personen werden verpletterd [door] een vrees inboezemende onweder [...] de schoonen vlasoogst is[...] verloren en verpletterd. [...]Hopelijk zal het Gouvernement de verliezen, alsmede diegene van '38 [vanwege dezelfde reden] behulpzaam zijn'*. Het bestuur wijdde de verliezen in sommige gevallen aan het onweer of, in de meeste gevallen, aan de overstromingen. Zij vormden voor de gemeente een groot probleem, getuige hiervan zijn de vele vermeldingen. Zo zag het bestuur volgens de jaarverslagen van 1841, 1842, 1843, 1846 en 1847 de vele overstromingen als verklaring voor de slechte oogsten. De oplossing voor dit probleem lag, volgens het jaarverslag van 1842, in het aanleggen van *'een uitwateringskanaal komende uit de Schelde[...]te Destelberghe langs Heusden en Laarne Ertbeur, om zich dan te Calcken in de schelde te werpen, omringt van bekwame dijken.'* Uit een brief van 19 juni 1846 aan het gemeentebestuur van Heusden blijkt dat de mening van deze andere, omliggende gemeente verschilde. Het is moeilijk de overstromingen te plaatsen in de landbouwcrisis. Gezien voor Laarne de overstromingen een regelmatig weerkerend kwaad betekenden en rekening gehouden met de vroege vermelding van slechte oogsten, lijkt het aannemelijk dat de slechte oogsten van het einde van de jaren 1830 het gevolg van overstromingen waren. Anderzijds wijdt het jaarverslag van 1847 de slechte oogsten aan de overstroming, terwijl de aardappelziekte al volop woedde, waardoor men de indruk krijgt dat de gemeente eigenlijk zelf de raadselachtige oorzaak niet kon achterhalen, en de slechte oogst dan maar aan de overstromingen toeschreef³. De aardappelziekte vinden we voor het eerst terug in 1845 en zal in de twee volgende jaren voor een verdere daling van de graan- en aardappeloogsten zorgen. Vanaf 1848 beginnen de graanoogsten zich te herstellen, de aardappelziekte vindt zijn laatste vermelding in 1855. De graanoogst werd in 1840 nog als *"een bui-*

² GOOSSENS C., *Ontwikkeling van de proto-industrie in Oost-Vlaanderen: regionale en sociale implicaties (1650-1850)*, pp 12-25.

³ SCHEPENS E., *Wateroverlast in Laarne, Castellum*, IV, 1987, nr. 1, p. 32-45.

tengewone oogst’ omschreven, terwijl dit voor de jaren nadien eerder het tegendeel was. Naast de aardappelziekte bleek de ziekte onder het hoornvee moeilijk te bestrijden (gedurende de hele jaren ’40 en ’50 duikt dit op). Algemeen kunnen we stellen dat de landbouw zich in de jaren ’50 tracht te herstellen.

De maatregelen die het gemeentebestuur ondernam, bestonden er voornamelijk in om zoveel mogelijk steun te bieden aan de landbouw (bvb. een intrestloze lening van 4000 fr voor het oprichten van een landbouwbedrijf, vraag naar subsidies, aankoop plantaardappelen, nauwgezette melding van veeziekten aan de gemeentelijke veearts). Het bestuur leek zelf niet goed te weten hoe het de situatie kon verbeteren en het leek de hogere overheden te beschouwen als de laatste hoop waarop men een beroep kon doen.

Die situatie bracht ook sociale gevolgen met zich mee. Voor de plattelandsbevolking was deze gecombineerde crisis dubbel zo erg: ze haalde minder verdiensten uit de landbouw maar ook minder uit de huisnijverheid. Velen aten het voedsel op dat voor hun dieren was bestemd en het deel van de oogst dat nodig was om het jaar daarop opnieuw gewassen te planten. Ook bracht dit een verhoging van de misdaad met zich mee. Onder de processen-verbaal van overtredingen nemen bedelarij en diefstal de belangrijkste plaats in. Ze bereikten een piek op het eind van de jaren 1830 (met vooral houthiefstal en bedelarij) en een stijging rond het midden jaren van de jaren 1840 (met overwegend voedseldiefstal en overtredingen van het nachtwacht-reglement). Om die misdaden tegen te gaan, werd reeds in 1830 overgegaan tot de oprichting van een nachtwacht. Uit de processen-verbaal blijkt dat de dienst hiervan niet altijd probleemloos verliep. In 1843 werd deze dienst aangevuld met een dagwacht ter verscherping van de controle op bedelarij en diefstal. In 1854 werd de nachtwacht heringericht. De maatregelen van het gemeentebestuur om de sociale spanningen voortvloeiende uit o.a. de voedselschaarste te beheersen, richtten zich op het vastleggen van prijzen voor levensmiddelen samen met andere gemeenten (bvb. met Wetteren, de markt van Lokeren) en een hard optreden tegen bedelaars, hierbij gesteund door de hogere overheden.

Een van de grotere kenmerken van een crisis is waarschijnlijk de invloed die deze heeft op de demografie. Uit het demografisch onderzoek blijkt dat het bevolkingsverloop steeg vanaf 1835 tot 1845. Aan het einde van de jaren 1840 begon het terug te stijgen om in de eerste helft van de jaren 1850 te dalen en in de tweede helft van de jaren 1850 zich te herstellen. Uit dit bevolkingsverloop kunnen we besluiten dat de bevolking het sterkst verminderde tijdens de tweede helft van de jaren 1840. Ook voor de geboorten zagen we een sterke daling in de tweede helft van de jaren 1840, waarna zij in de jaren 1850 ongeveer op hetzelfde niveau bleven, om in 1860 op hetzelfde peil van 1844 te komen. Een stijging van het sterftcijfer tijdens diezelfde jaren is moeilijker te bepalen, daar de grafiek over de hele onderzochte periode nogal grillig is. Wel steeg het sterftcijfer in 1845 om in het begin van de jaren 1850 te dalen. Ook bemerkt men een hoger sterftencijfer bij kinderen en ouderen tijdens

deze jaren. Het aantal huwelijken daalde eveneens in 1846 en 1847, alhoewel er aan de huwelijksleeftijd weinig verschillen met andere jaren zijn op te merken. Ten slotte kan men ook nog opmerken dat er een daling is van het aantal eerste huwelijken in 1847 en een stijging tot 44 % van het aantal tweede huwelijken (44% t.o.v. een gemiddelde van 24 %).

Om deze gegevens te kunnen verklaren, is het ook belangrijk te kijken naar vermeldingen i.v.m. de openbare gezondheid. In een brief van 7 juli 1847 aan de arrondissementcommissaris van Dendermonde schreef het gemeentebestuur dat tyfus in de omgeving hevig tierde, en alle voorzorgsmaatregelen (zoals propere kledij, beter hygiëne,...) genomen waren opdat de ziekte zou dalen. Verdere maatregelen in het belang van de openbare gezondheid vinden we ook in 1848, 1849, 1850 en 1852. In een brief van 17 februari 1850 aan de arrondissementcommissaris van Dendermonde vertelt het bestuur dat cholera, op enkele geïsoleerde gevallen na, zo goed als verdwenen is. Verder meldt het jaarverslag van 17 augustus 1850 een groei van kinderpokken onder de inwoners. Eén vermelding zegt ons iets meer over de houding van de plaatselijke bevolking tegenover de medische maatregelen zoals inentingen, e.d. Zo blijkt een groot deel van de bevolking nogal weigerachtig te staan tegenover bv. medicijnen tegen de kinderpokken. In 1856 wordt in het jaarverslag van het schepencollege, voor het laatst, één geval van een aan tyfus overleden huisgezin vertelt, met de opmerking dat deze ziekte verder geen verspreiding kent. In 1859 vinden we geen enkel ziekte meer vermeld.

Tot slot wil ik de aandacht vestigen op de armenzorg en de maatregelen die de gemeente trof om tijdens de crisisjaren het hoofd boven water te houden. Deze regelingen kunnen we onderverdelen in een verhoging van de belastingen, een stijgende vraag naar meer steun van hogerhand uit, en het verschaffen van werk aan de behoeftigen.

Het onderwijs was een wezenlijk onderdeel van de armenzorg. Hier lag vooral de nadruk op het praktische, de kennismaking met de nieuwe technieken, e.d. De uitvoering van de schoolwet van 1842 gebeurde in Laarne in 1843 met het inrichten van een werkschool om de behoeftigen werk te verschaffen. Het volgende jaar kende het onderwijs in Laarne zijn uitbreiding met de oprichting van de kantwerkschool (voor de meisjes). Dat de bevolking tijdens de moeilijkste jaren niet wild liep voor deze initiatieven, mag blijken uit de jaarverslagen. In 1846 kocht het Bureel van Weldadigheid een armen- en zondagsschool, om de behoeftigen te onderwijzen in de katholieke leer. Om het schoollopen te stimuleren kregen de beste leerlingen van de klas een beloning zoals bijvoorbeeld kledij. Het aantal leerlingen bleef stijgen met vooral in de jaren 1850 een opmerkelijke groei (in 1849 nog 61 kinderen, naar 104 in 1850 en 171 kinderen in 1859), wat ons doet vermoeden dat vooral in de tweede helft van de jaren 1850 de economische situatie zich langzaam herstelde door onder andere de groei van de kant- en bloemnijverheid). In de beginjaren werd de leerkracht 20 centiem per leerling betaald. Later, naar het eind van de jaren 1840, werd dit bedrag opgetrokken tot 35 centiem per leerling. Tot 1855 duurde het vooraleer er een leerkracht met een diploma werd aangesteld. Het volgend jaar werd hij

bijgestaan door een hulponderwijzer. Het leerlingenaantal had al immers ruim het honderdtal ruim overschreden (in 1855-1856: 101 leerlingen; in 1856-1858: 113; in 1858-1859: 151 en in 1859-1860: 171 leerlingen). In 1860 liet, volgens het gemeentebestuur, het onderwijs niets meer te verlangen.

Verder omvatte de armenzorg liefdadigheidsinitiatieven zoals omhalingen voor armen, speciale collectes in de misvieringen, enz... Het Armenbestuur kende tijdens de jaren 1830 een gezonde financiële situatie. In 1842 werd er voor het eerst melding gedaan van financiële problemen, wat gedurende de hele jaren 1840 voor het Armenbestuur een constant probleem was. In de jaren 1850 zag de situatie er al wat rooskleuriger uit (betere oogsten, groeiende kant- en bloemnijverheid). Ook in deze jaren moest het Bureel van Weldadigheid echter de eindjes aan elkaar knopen, wat kan wijzen op een grotere aandacht voor de noden van de arme (gezien de situatie in de jaren 1850 minder kritiek was als in 1840) of op het bestaan van nog steeds grote noden onder de bevolking. Wat het aantal behoeftigen betreft, zien we dat in 1844 650 mensen werden ondersteund door het Armenbestuur. In 1846 steeg dit aantal tot 1490 behoeftigen en tijdens de winter van 1846-1847 bedroeg het aantal ondersteunenden 1700 mensen. In 1844 werd het voorstel gelanceerd om een nijverheidscomité op te richten, dat de teloorgegangene (vlas)nijverheid terug moest stimuleren. Bij gebrek aan financiële slagkracht zag men zich in 1847 verplicht om dit comité te ontbinden. Verder werd er ook een commissie van bijstand voor de *schamelijke* armen in 1845 opgericht. De leden ervan bestonden uit de burgemeester, de eerste schepen, de pastoor en het Armenbestuur. In de jaren 1840 en 1850 waren de middelen voor de armenzorg bijna elk jaar te weinig. In 1844 richtte het bestuur zich voor het eerst tot de hogere overheden met de vraag om hulp gelden. In het midden van de jaren 1840 was de roep om hulp van de staat en de provincie het grootst, en dan vooral om toelagen voor het aankopen van voedsel en voor het onderwijs. Uit de begroting van het Bureel van Weldadigheid blijkt dat zij van de gemeente de jaarlijkse vaste subsidie van 800 fr. kreeg, wat bijna altijd als *'ontoereikend, maar de gemeente kan niet meer toedragen'* werd omschreven. Over de houding van het bestuur tegenover de behoeftige vertelt het verslag van het schepencollege van 20 september 1843 ons iets meer. Hierin wordt de arme duidelijk negatief belicht. Hij wordt beschouwd als een luiaard die zijn situatie louter aan zichzelf te danken heeft. Al kan men op basis van enkel dit document niet uitmaken of dit beeld van de arme bij het bestuur een constante was. Het aantal personen dat opgenomen werd in het Armen-, Zieken- en Krankhuis, bleef gedurende de jaren 1850 stijgen. In 1854 vroeg deze instelling naar middelen om aldaar een werkplaats op te richten, zodat ook de kosten werden gedrukt en diegenen die opgenomen werden, werkten. Het gemeentebestuur zag de werkgelegenheid als de voornaamste factor om het leed te verzachten. Zij zag dan ook brood in het organiseren van openbare werken. Zo werden er regelmatig verbeteringen aan de wegen aangebracht, startte men aan het einde van de jaren 1840 en in het begin van de jaren 1850 met de aanleg van twee steenwegen, (lening van 8000 fr. en 13000 fr.) en met de bouw van de Kolkbrug.

Om deze armenzorg te betalen zag de gemeente zich genoodzaakt haar belastingen te verhogen. Laarne kende, volgens het jaarverslag van 1844, al voor het uitbreken van de crisis een hoge schuldenlast, veroorzaakt door het proces tegen de familie Anthéunis (ten gevolge van een plundering waarvoor het gemeentebestuur verantwoordelijk werd gesteld⁴) en de onkosten die de militaire conscriptie (1794) tijdens de Franse omwenteling te weeg had gebracht. Dit maakte het voor het gemeentebestuur niet gemakkelijk om tijdens de jaren 1840 krachtdadige maatregelen te treffen, gezien haar penibele financiële toestand. Zij richtte zich dan ook voornamelijk tot de hogere overheden met de vraag om meer geld. Verder vond het bestuur haar heil in het verhogen van de belastingen (in 1845 de hoogste belasting in heel het arrondissement Dendermonde). Ook in de jaren 1850, waarin de situatie toch zichtbaar verbeterde, kende men nog een verhoging van de belasting toe. Zo vermeldt het gemeenteraadsverslag van 1853 *'[...] dat de gemeentelijke uitgaven voor onderhoudskosten van de behoeftigen in de godshuizen, van de bedelaers en weeskinderen als voor het onderwijs zoodanig zijn vermeerderd, dat het bedrag van de gewone hoofdelijken omslag van 3174 fr. hiervoor onvoldoende is [...]'*. Waarna de vraag volgt om de omslag tot 4000 fr. te laten stijgen.

Bij wijze van besluit zou men kunnen stellen dat de crisis in Laarne vooral effect heeft gehad vanaf 1846 tot rond 1850. Dat is te merken aan de verhoogde criminaliteit in die periode, er werden toen de meeste subsidies uitgereikt en het meest aan liefdadigheid gedaan. Ook de maatregelen ter bestrijding van de crisis dateren uit die periode. Tenslotte zijn de demografische veranderingen in die tijdspanne het hevigst, alhoewel men er ook rekening mee moet houden dat 1846 een teljaar was. Rest nog de vraag in welke mate Laarne door de crisis werd getroffen. Om dit te beantwoorden zou men eigenlijk de crisis in een groter gebied moeten onderzoeken, zodat men kan vergelijken. Afgaand op de bronnen en vergelijkend met het algemeen beeld dat men over de crisis heeft, denk ik persoonlijk dat de industriële crisis een grotere impact op de plattelandsbevolking heeft gehad dan de agrarische De landbouwcrisis heeft ongeveer een viertal jaar hevig huisgehouden in Laarne, terwijl de textielcrisis veel langer heeft aangesleept. Deze heeft dan ook een veel sluispen-der en minder zichtbaar effect gehad, in tegenstelling tot de landbouwcrisis die hevig was maar waarvan de gevolgen onmiddellijk merkbaar waren, zeker doordat de textielcrisis hierin als een soort katalysator werkte. Ook het feit dat in Laarne, een plattelandsdorp in de buurt van Gent, de landbouw en de vlasnijverheid sterk in elkaar verankerd zat, doet dit vermoeden eerder bevestigen. Algemeen lijkt de economische situatie in de jaren 1850 te verbeteren, al kampte men nog wel met geldproblemen.

⁴ AFSCHRIFT A. , Vive de belgen, dood aan de Hollanders! De anti-orangistische plundering van het buitengoed de Mote te Laarne, *Castellum*, XVI, nr. 3-4, 1999, p.3-74.

Bronnen

Beveren, Rijksarchief, modern gemeentearchief Laarne.

- Repertorium der beraadslagingen van gemeenteraad en schepencollege, 1838-1904.
- Registers van de uitgaande briefwisseling van de burgemeester, 1827-1832, 1845-1848, 1848-1851.
- Registers van de ingekomen briefwisseling van de burgemeester, 19de eeuw.
- Bevolkingsregisters, 1829, 1837, 1847-1866 met alfabetische index, telling 1825 met register van in – en uitwijking tot 1890.
- Register van uitwijking, 1827-1865.
- Verpachtingen barrières, 1859 en 1862.
- Straatschouwingen, 1829-1843.
- Register van beraadslagingen van het Bureel van Weldadigheid, 1844-1899.
- Rekeningen, kasboeken,... van de openbare onderstand, Hollandse tijd - 1920 (met hiaten) + twee testamenten.
- Processen-verbaal van overtredingen, 1837-1848, 1848-1860.
- Afgeleverde paspoorten, jaar V – 1842.
- Aanwijzende tafel der grondeigenaars, sectie B (ca.1846).

Laarne, gemeentehuis, archief van de gemeente Laarne.

- Registers van de beraadslagingen van de gemeenteraad 1828-1836, 1836-1852, 1852-1867.
- Registers van de beraadslagingen van het schepencollege 1836-1844, 1844-1853, 1854-1876.

Bibliografie

- AFSCHRIFT A., 19e eeuwse vondelingen en verlaten kinderen te Laarne en Kalken, *Castellum*, XIV, nr. 2-3, 1997, p. 3-71.
- AFSCHRIFT A., Vive de belgen, dood aan de Hollanders! De anti-orangistische plundering van het buitengoed de Mote te Laarne, *Castellum*, XVI, nr. 3-4, 1999, p.3-74.
- ART J. (red.), *Hoe schrijf ik de geschiedenis van mijn gemeente? Deel 1: 19de en 20ste eeuw*, Gent, 1993.
- BOVYN M., Berichten voor Dendermondse geschiedenis: Het lager onderwijs in het arrondissement Dendermonde, *Gedenkschriften van de Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde*, 3^e reeks, XX, 1972-1973, p. 135.
- DAUWE J., *De economische ontwikkeling van het arrondissement Dendermonde: 1842-1992*, s.l., 1992.
- DE COOMAN G., *De levensstandaard in de 18de en eerste helft van de 19de eeuw op basis van antropometrische indicatoren*, Gent, 2001.
- DE JONG A.P., *De industriële ontwikkeling in het arrondissement Dendermonde van 1764-1880*, 3delen, Gent, RUG, Fac. Letteren en wijsbegeerte, sectie geschiedenis, 1980.
- DE WACHTER, *Repertorium van de Vlaamsche gouwen en gemeenten (Heemkundige dokumentatie 1800-1940)*, deel III, Antwerpen, 1943.
- DE POTTER F., BROECKAERT J., *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen. Arrondissement Dendermonde*, deel 1, Gent, 1891.
- D'HAESELEER P., *Proto-industrie in de vlasnijverheid in 13 gemeenten ten westen van Aalst (18de - 1ste helft 19de eeuw)*, licentiaatsverhandeling Katholieke Universiteit Leuven, 1990.
- FRANCOIS L., *De vele gezichten van de nieuwste geschiedenis, deel II*, Gent, 1995.
- GOOSSENS C., *Ontwikkeling van de proto-industrie in Oost-Vlaanderen: regionale en sociale implicaties (1650-1850)*, licentiaatsverhandeling Rijksuniversiteit Gent, 1984.
- HAAGEN W., *Proto-industrialisering en industrialisering van de Gentse vlasnijverheid*, s.l., 1980.
- RAMAN R., Het kasteel van Laarne, *Ons Volk*, jaargang 30, 1947, p.34-35.
- ROOSEMONT F., *Sociaal-antropometrische studie over Oost-Vlaanderen tijdens de eerste helft 19 eeuw a.d.h.v. militieregisters*, licentiaatsverhandeling Rijksuniversiteit Gent, 1981.
- SCHEPENS E., Wateroverlast in Laarne, *Castellum*, IV, 1987, nr. 1, p. 32-45.
- VAN DE SOMPEL A., Bijdrage tot de geschiedenis van het onderwijs te Kalken, periode 1795- 1918, *Castellum*, X, nr. 2-3, 1993, p.3-162.
- VRIELINCK S., *De territoriale indeling van België 1795-1963*, 3 delen, Leuven, 2000.

Bijlagen

Bijlage 1. Bevolkingsevolutie van Laarnse tijdens de jaren 1830-1860.

1830	3593
1831	3658
1832	3651
1833	3637
1834	3611
1835	3615
1836	3644
1837	3685
1838	3690
1839	3728
1840	3770
1841	3776
1842	3829
1843	3837
1844	3906
1845	3895
1846	3867
1847	3815
1848	3779
1849	3781
1850	3791
1851	3813
1852	3828
1853	3823
1854	3865
1855	3835
1856	3791
1857	3798
1858	3813
1859	3835
1860	3858

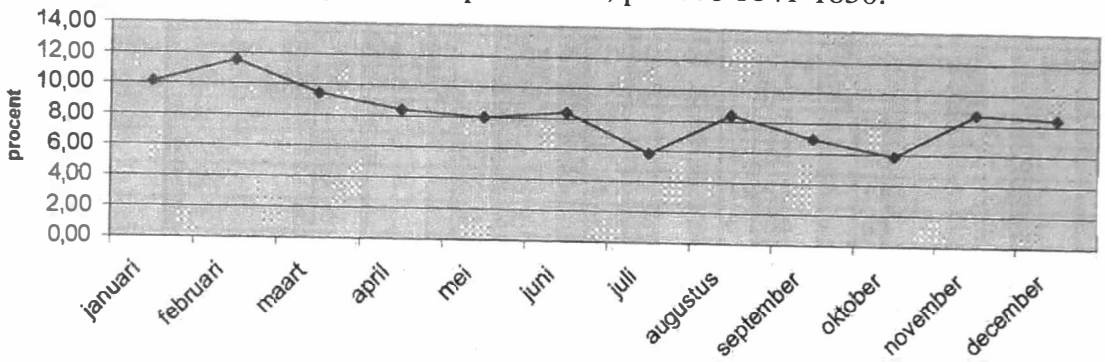
Bijlage 2. Evolutie van het aantal geboorten tijdens de periode 1831-1860.

jaar	aantal ml. geboorten	% ml. geboorten	aantal vrl. geboorten	% vrl. geboorten	tot. aantal geboorten	tot. bevol- kingscijfer	aantal geb. in promille
1831	60	54,05	51	45,95	111	3658	30,34
1832	60	56,07	47	43,93	107	3651	29,31
1833	41	42,27	56	57,73	97	3637	26,67
1834	49	46,23	57	53,77	106	3611	29,35
1835	44	43,14	58	56,86	102	3615	28,22
1836	61	54,46	51	45,54	112	3644	30,74
1837	49	49,49	50	50,51	99	3685	26,87
1838	59	50,86	57	49,14	116	3690	31,44
1839	45	36,89	77	63,11	122	3728	32,73
1840	73	53,28	64	46,72	137	3770	36,34
1841	62	51,24	59	48,76	121	3776	32,04
1842	55	43,31	72	56,69	127	3829	33,17
1843	56	50,91	54	49,09	110	3837	28,67
1844	62	48,44	66	51,56	128	3906	32,77
1845	59	49,58	60	50,42	119	3895	30,55
1846	44	37,61	73	62,39	117	3867	30,26
1847	34	39,08	53	60,92	87	3815	22,80
1848	45	48,91	47	51,09	92	3779	24,35
1849	48	48,48	51	51,52	99	3781	26,18
1850	46	48,94	48	51,06	94	3791	24,80
1851	49	49,49	50	50,51	99	3813	25,96
1852	56	57,14	42	42,86	98	3828	25,60
1853	46	48,42	49	51,58	95	3823	24,85
1854	47	46,08	55	53,92	102	3865	26,39
1855	43	48,86	45	51,14	88	3835	22,95
1856	49	47,57	54	52,43	103	3791	27,17
1857	38	44,71	47	55,29	85	3798	22,38
1858	52	51,49	49	48,51	101	3813	26,49
1859	39	39,80	59	60,20	98	3835	25,55
1860	45	38,46	72	61,54	117	3858	30,33

Bijlage 3. Aantal geboorten per maand, periode 1840-1850.

jaar	januari	februari	maart	april	mei	juni	juli	augustus	september	oktober	november	december	Totaal
1840	19	19	9	13	13	12	9	6	6	8	9	13	138
1841	10	13	12	8	12	8	9	11	10	9	13	9	120
1842	13	9	13	7	5	9	12	11	13	8	15	11	128
1843	8	11	11	13	8	10	5	13	12	6	8	7	110
1844	14	11	9	10	8	12	10	17	10	6	9	16	132
1845	9	14	9	11	10	11	8	10	10	9	13	10	122
1846	12	19	14	12	9	11	4	9	1	8	15	9	121
1847	10	10	13	8	5	7	6	7	6	7	3	7	87
1848	7	13	7	7	9	7	2	10	8	4	9	8	91
1849	7	14	13	9	12	12	4	6	4	4	8	8	99
1850	16	10	7	10	10	7	5	4	6	6	5	8	94
TOTAAL	125	143	117	104	99	104	72	104	86	73	107	104	1238
% maand	10,10	11,55	9,45	8,40	8,00	8,40	5,82	8,40	6,95	5,90	8,64	8,40	100

Bijlage 4. Totaal aantal geboorten per maand, periode 1841-1850.

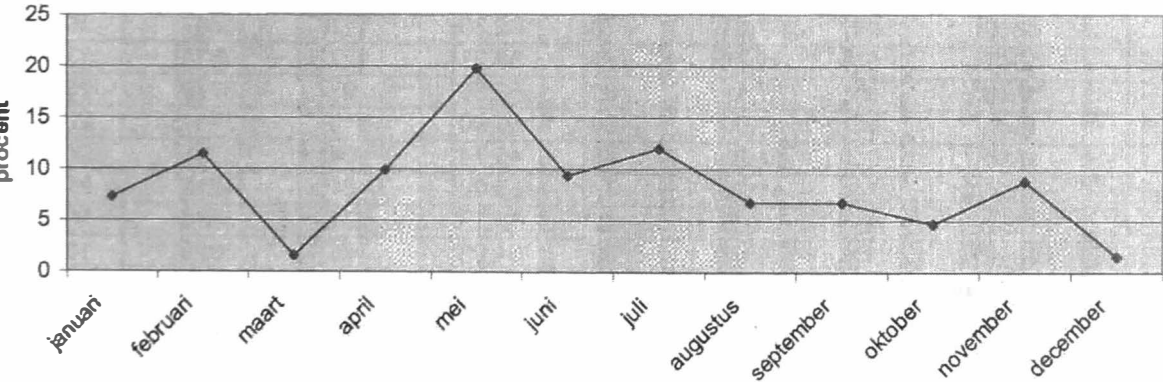
Bijlage 5. Evolutie van het aantal huwelijken tijdens de periode 1830-1860.

jaartal	aantal huwelijken	tot. bevol- cijfer	aantal huw. in promille
1830	20	3593	5,57
1831	28	3658	7,65
1832	18	3651	4,93
1833	19	3637	5,22
1834	19	3611	5,26
1835	23	3615	6,36
1836	20	3644	5,49
1837	20	3685	5,43
1838	47	3690	12,74
1839	21	3728	5,63
1840	25	3770	6,63
1841	24	3776	6,36
1842	24	3829	6,27
1843	17	3837	4,43
1844	18	3906	4,61
1845	23	3895	5,91
1846	10	3867	2,59
1847	6	3815	1,57
1848	26	3779	6,88
1849	20	3781	5,29
1850	22	3791	5,80
1851	21	3813	5,51
1852	21	3828	5,49
1853	20	3823	5,23
1854	22	3865	5,69
1855	19	3835	4,95
1856	23	3791	6,07
1857	27	3798	7,11
1858	20	3813	5,25
1859	21	3835	5,48
1860	25	3858	6,48

Bijlage 6. Aantal huwelijken per maand, periode 1841-1850.

jaar	januari	februari	maart	april	mei	juni	juli	augustus	september	oktober	november	december	totaal
1841	1	6	0	2	2	3	0	1	5	2	2	0	24
1842	2	3	0	4	4	2	2	2	3	0	2	0	24
1843	0	0	0	1	9	0	3	1	1	0	2	0	17
1844	0	3	0	4	0	1	3	3	2	1	1	0	18
1845	5	1	0	2	7	2	1	1	0	2	2	0	23
1846	1	1	0	0	1	1	2	1	0	1	1	1	10
1847	0	1	0	1	1	0	1	0	1	0	0	1	6
1848	1	1	1	2	9	5	5	1	0	0	2	1	28
1849	2	2	1	1	4	3	4	0	0	1	2	0	20
1850	2	4	1	2	1	1	2	3	1	2	3	0	22
Totaal	14	22	3	19	38	18	23	13	13	9	17	3	192
% maand	7,291667	11,45833	1,5625	9,895833	19,79167	9,375	11,97917	6,770833	6,770833	4,6875	8,854167	1,5625	100

Bijlage 7. Totaal aantal huwelijken per maand, periode 1841-1850.

Bijlage 8. Detailgegevens totaal aantal huwelijken, periode 1841-1850.

jaar	tot. aantal	eerste	% eerste	gemiddelde leeftijd	
	huwelijken	huwelijken	huwelijken	man (eerste huwelijk)	vrouw (eerste huwelijk)
1841	24	18	75,00	33	28
1842	24	17	70,83	34	29
1843	17	15	88,24	27	29
1844	18	13	72,22	30	32
1845	23	18	78,26	37	33
1846	10	9	90,00	31	30
1847	6	4	66,67	28	28
1848	26	19	73,08	34	30
1849	20	15	75,00	26	28
1850	22	17	77,27	31	30
Totaal	190	145	76,32	Gemiddelde 31,1	29,7

Bijlage 9. Evolutie van het aantal overlijdens tijdens de periode 1831-1860.

jaar	aantal ml. overlijdens	% ml. overlijdens	aantal vrl. overlijdens	% vrl. overlijdens	tot. aantal overlijdens	tot. bevol- kingscijfer	aantal overl. in promille
1831	27	36,99	46	63,01	73	3658	19,96
1832	34	37,78	56	62,22	90	3651	24,65
1833	41	54,67	34	45,33	75	3637	20,62
1834	36	32,73	74	67,27	110	3611	30,46
1835	49	45,79	58	54,21	107	3615	29,60
1836	35	40,70	51	59,30	86	3644	23,60
1837	38	43,18	50	56,82	88	3685	23,88
1838	42	40,38	62	59,62	104	3690	28,18
1839	45	42,45	61	57,55	106	3728	28,43
1840	38	36,89	65	63,11	103	3770	27,32
1841	32	36,78	55	63,22	87	3776	23,04
1842	35	39,77	53	60,23	88	3829	22,98
1843	76	64,96	41	35,04	117	3837	30,49
1844	37	47,44	41	52,56	78	3906	19,97
1845	30	29,41	72	70,59	102	3895	26,19
1846	44	37,61	73	62,39	117	3867	30,26
1847	53	41,73	74	58,27	127	3815	33,29
1848	36	37,11	61	62,89	97	3779	25,67
1849	44	40,00	66	60,00	110	3781	29,09
1850	51	54,26	43	45,74	94	3791	24,80
1851	34	41,98	47	58,02	81	3813	21,24
1852	29	40,85	42	59,15	71	3828	18,55
1853	32	45,07	39	54,93	71	3823	18,57
1854	29	42,65	39	57,35	68	3865	17,59
1855	43	43,43	56	56,57	99	3835	25,81
1856	41	54,67	34	45,33	75	3791	19,78
1857	46	54,76	38	45,24	84	3798	22,12
1858	25	39,06	39	60,94	64	3813	16,78
1859	31	39,74	47	60,26	78	3835	20,34
1860	19	32,76	39	67,24	58	3858	15,03

Bijlage 10. Aantal overlijdens per maand, periode 1841-1850.

jaar	januari	februari	maart	april	mei	juni	juli	augustus	september	oktober	november	december	totaal
1841	8	11	7	5	11	5	7	8	11	3	8	7	87
1842	4	10	4	13	7	8	8	7	6	8	4	11	88
1843	13	11	9	21	11	8	4	8	7	14	4	9	117
1844	8	9	8	15	5	7	8	2	3	4	3	8	78
1845	6	8	17	5	10	9	7	9	12	8	4	7	102
1846	15	9	15	10	7	8	9	10	10	9	9	6	117
1847	11	8	14	20	13	10	5	7	11	8	8	14	127
1848	21	7	10	11	8	8	9	8	5	3	4	5	97
1849	7	7	8	14	14	20	7	4	4	11	9	5	110
1850	15	12	9	8	11	9	5	2	7	9	4	3	94
Totaal	106	92	101	122	97	90	87	59	78	77	55	75	1017
% maand	10,42	9,05	9,93	12,00	9,54	8,85	8,59	5,80	7,47	7,57	5,41	7,37	100

Bijlage 11. Overlijdens per leeftijdscategorie in absolute cijfers, periode 1841-1850.

jaartal	doodgeb.	< 1 jaar	1-4 jaar	5-14 jaar	15-29 jaar	30-54 jaar	> 55 jaar	totaal
1841	2	19	11	12	8	9	26	87
1842	3	21	5	7	10	15	27	88
1843	7	19	16	15	10	22	28	117
1844	7	18	5	5	9	12	22	78
1845	5	24	7	9	12	20	25	102
1846	2	33	17	12	11	24	18	117
1847	3	19	14	8	11	30	42	127
1848	2	13	12	10	11	15	34	97
1849	11	10	9	8	11	22	39	110
1850	12	19	6	3	14	15	25	94
Totaal	54	195	102	89	107	184	286	1017

Bijlage 12. Overlijden per leeftijdscategorie uitgedrukt in procenten, periode 1841-1850.

jaartal	%< 1 jaar	% 1-4 jaar	% 5-14 j.	% 15-29 j.	% 30-54 j.	% > 55 j.
1841	22,35	12,94	14,12	9,41	10,59	30,59
1842	24,71	5,88	8,24	11,76	17,65	31,76
1843	17,27	14,55	13,64	9,09	20,00	25,45
1844	25,35	7,04	7,04	12,68	16,90	30,99
1845	24,74	7,22	9,28	12,37	20,62	25,77
1846	28,70	14,78	10,43	9,57	20,87	15,65
1847	15,32	11,29	6,45	8,87	24,19	33,87
1848	13,68	12,63	10,53	11,58	15,79	35,79
1849	10,10	9,09	8,08	11,11	22,22	39,39
1850	23,17	7,32	3,66	17,07	18,29	30,49
Gemiddeld	20,54	10,27	9,15	11,35	18,71	29,98

VERWARRING ROND EEN EEUWELING (LIEVEN VAN RYSSSELBERGHE, † 1802)

Johan R.J. De Wilde

Tijdens de Franse periode, meer bepaald op 2 januari 1802 (12 nivose van het jaar X), overleed in Laarne Lieven Van Rysselberghe. Zijn zonen Jacob en Lieven (jr.) deden daags nadien de aangifte van het overlijden bij de burgerlijke stand van Laarne. Volgens de parochieregisters werd de dode op 3 januari 1802 begraven. Dit overlijden ging niet onopgemerkt voorbij. Lieven Van Rysselberghe zou immers meer dan 100 jaar oud geworden zijn: een gegeven dat zowel in de acte van de burgerlijke stand als in de overlijdensregisters van de parochie Laarne werd opgetekend.

Ook bij de hogere overheid bleven de reacties op dit overlijden niet uit. In die periode was het de gewoonte dat elke gemeente per trimester een *mouvement de la population* indiende bij haar onderprefectuur¹. Op dit formulier noteerde de ambtenaar van de burgerlijke stand de wijzigingen inzake geboortes, huwelijken en overlijdens. De gegevens werden vervolgens per onderprefectuur in statistieken verwerkt. Uit Dendermonde kwam op 25 maart 1802 (4 germinal van het jaar X) een schriftelijke reactie op de gegevens over Lieven Van Rysselberghe. A. De Vos, de plaatselijke onderprefect, vroeg enige toelichting. De Laarnse *maire* Jan Van Mossevelde beantwoordde deze vraag twee dagen later²: hij schreef dat *Livinus Van Rysselberghe zoone van Jacobus binnen deze commune van Laerne is geboren den 28 maerte 1698, en overleden den 12 nivose lest, dus heeft den auderdom bereykt van 103 jaeren 9 maenden 5 dagen*.

Na de ontvangst van dit antwoord verwerkte De Vos op 30 maart dit gegeven in de tabel van de overlijdens van de maanden nivose, pluviöse en ventöse van het jaar X³.

Tegenstrijdige versies over de afkomst

Tijdens het onderzoek naar de afkomst en het leven van de Laarnenaar Lieven Van Rysselberghe botsten wij echter op tegenstrijdigheden.

¹ Voor Laarne was dit de onderprefectuur van Dendermonde, met zetel in de gelijknamige stad.

² Beveren, Rijksarchief, Laarne Modern, nr. 2, jaren 1800-1803, nr. 155.

³ Gent, Rijksarchief, Fonds Schelvedepartement nr. 4793/6; Dendermonde, 9 germinal jaar 10 tekent één overlijden op van een persoon tussen 103 1/2 en 104 jaar oud. A. De Vos moest manueel zijn voorgedrukt formulier aanpassen omdat de opgegeven leeftijden tot de leeftijd van 100 jaar reikten, maar niet verder.

Want enerzijds hebben we de bovenstaande nota van de ambtenaar van de burgerlijke stand, die aangeeft dat Lieven de zoon was van ene Jacob Van Rysselberghe en dat hij in 1698 werd geboren.

Maar anderzijds beschikken we over de verklaring van de kinderen van de overledene, die een heel andere versie gaven. Toen Jacob en Lieven Van Rysselberghe in januari 1802 aangifte deden van het overlijden van hun vader, lieten zij in de registers van de burgerlijke stand optekenen dat de overledene de zoon was van Jan en Adriene Lauwaet⁴. Wie had het bij het rechte eind?

Het is natuurlijk zeer onwaarschijnlijk dat de kinderen van de overledene de afkomst van hun vader niet zouden hebben gekend, maar daarmee is nog niet verklaard waarom maire Van Mossevelde een afwijkende versie opgaf in een officieel document.

In deze bijdrage willen wij die tegenstrijdigheid oplossen en de volgende vragen beantwoorden. Welke versie over de afkomst van Lieven Van Rysselberghe was juist? Hoe konden er twee versies opduiken over zijn afkomst? En vooral: is hij werkelijk honderd jaar oud geworden? Tegelijk willen wij ook de hoofdlijnen van zijn biografie uittekenen: de gezinssituaties in zijn ouderlijk huis en in zijn eigen gezin, zijn beroep, zijn bezittingen, zijn woonplaats, enz ...

De afkomst van Lieven Van Rysselberghe

Startpunt van ons onderzoek is dat Lieven Van Rysselberghe werd geboren omstreeks 1700. In die periode beschikt de onderzoeker enkel over de lokale doopregisters om genealogische opzoeken te verrichten, want de burgerlijke stand werd pas in 1796 ingevoerd. Wij onderzochten dus de parochieregisters van Laarne uit de periode 1690-1710.

In de doopregisters vonden we voor de bovenstaande periode slechts één doopsel van een kind met de naam Lieven Van Rysselberghe: op 28 maart 1698. Hij was een zoon van Jacob Van Rysselberghe en Livina De Wilde⁵. Dit is dus het gegeven dat maire Van Mossevelde terugvond en verwerkte.

Maar het moet gezegd dat in dezelfde periode wel degelijk een echtpaar Jan Van Rysselberghe en Adriene Lauwaet in Laarne leefde. Zij zouden op 30 april 1690 in Laarne gehuwd zijn⁶. Volgens de doopregisters van de parochie Laarne werd dit huwelijk gezegend met de volgende kinderen: Petronella (14 februari 1691), Joanna (24 september 1693), Jacoba (21 januari 1696), Jacobus (25 november 1697), Anna

⁴ In de parochieregisters vonden we de volgende varianten van de familienaam Lauwaet: Lawaet, Lewaet en Lowaet.

⁵ Over Lieven Van Rysselberghe fs Jacob meer in bijlage 2.

⁶ Volgens de klapper op de parochieregisters. In de fotokopieën van de huwelijksregisters van Laarne in het museum van Melle hebben we dit huwelijk niet teruggevonden.

(22 januari 1700⁷), Anna (15 maart 1701), Livina (!)(31 januari 1706), Maria (23 mei 1708) en Elisabeth (30 mei 1711).

Het valt onmiddellijk op dat in dit overzicht geen kind met de voornaam Livinus wordt genoemd. Maar het is ook merkwaardig dat - volgens dit overzicht - het echtpaar tussen maart 1701 en januari 1706 geen enkel kind zou hebben laten dopen. Situeerde de geboorte van Lieven zich in die periode? Werd hij geboren en ingeschreven in een andere parochie of betreft het een vergetelheid van de Laarnse pastoor of de onderpastoor die zijn doopsel moest registreren?

Wij vonden het antwoord op die vraag in een heel ander document: een staat van goed. Een staat van goed is een boedelbeschrijving, die werd opgesteld na het overlijden van de vader, de moeder, of beide ouders. Dergelijke documenten geven bij de aanvang van de tekst een opsomming van de kinderen die gerechtigd zijn in het erfdeel van hun overleden ouder(s). Waar de parochieregisters onvolledig zijn, bieden deze wettelijke documenten dikwijls de noodzakelijke aanvullingen inzake familierelaties.

Omdat Jan Van Rysselberghe op 17 oktober 1721 overleed, terwijl de meeste van zijn kinderen nog minderjarig waren, werd in dit gezin de verplichte staat van goed opgesteld⁸. Die staat noemt de volgende kinderen, mét hun leeftijd: Jaequemyntien (volwassen), Jacobus (24 jaar), Tanneken (20 jaar), **Lieven** (18 jaar), Lievyne (16 jaar) en Elisabeth (10 jaar) (zie afb. 1).

Dit document bevestigt dus onze hypothese dat het echtpaar Van Rysselberghe - Lauwaet wel degelijk een zoon Lieven had, wiens doopsel niet opgenomen is in de geboortegeregisters van Laarne. Omdat ook Lievens leeftijd werd opgegeven, kunnen we bij benadering aangeven in welk jaar hij het levenslicht zag. Op 11 februari 1722, de datum van de staat, was hij ten volle 18 jaar oud. Hij werd dus geboren in de loop van 1703, of uiterlijk in de winter van 1704. De precieze geboortedag kunnen we evenwel niet meer achterhalen.

Over het leven van Lieven Van Rysselberghe fs Jan

Wie was nu deze Lieven Van Rysselberghe fs Jan en wat kunnen wij - zoveel eeuwen later - nog over hem te weten komen?

De eerste bronnen dateren uit de periode vóór het overlijden van zijn vader Jan Van Rysselberghe.

Volgens de telling van 1709 droegen in Laarne tien gezinshoofden de familienaam

⁷ Dit kind kreeg een nooddoopsel en stierf blijkbaar korte tijd nadien.

⁸ Beveren, RA, Laarne Oud, nr. 265. Staten van goed werden doorgaans binnen het half jaar na een overlijden opgesteld. Met dank aan Marcel Meys voor de hulp bij het opsporen van deze staat van goed.

Van Rysselberghe⁹. Meer dan de helft daarvan woonde ten noorden van de Heirweg, in en rond het Mageret¹⁰. De gezinnen van Jan en Jacob Van Rysselberghe worden bij elkaar vermeld. De familie van Jan Van Rysselberghe fs Lieven telde toen 7 personen¹¹, en beschikte over een graanvoorraad van 3 zakken koren. Bij zijn broer Jacob, die gekend was als *sergant*, leefden evenveel personen. Zij bezaten 4 zakken koren.

Ook volgens een renteboek, aangelegd in 1710, deelden de broers Jan en Jacob Van Rysselberghe, zonen van Lieven, een hofstede in het Mageret¹².

Zoals gezegd, werd het gezin Van Rysselberghe - Lauwaet enkele jaren later zwaar getroffen door het overlijden van het hoofd van de familie. Maar dankzij de staat van goed van 1722 krijgen we een beeld van de gezinssituatie waarin Lieven opgroeide.

Dit gezin was duidelijk welstellend. Het batig saldo van de staat liep op tot 159 pond 1 schelling 7 groten, terwijl de schulden niet meer dan 22 pond 16 schellingen en 8 groten bedroegen.

De weeskinderen van Jan Van Rysselberghe waren langs vaderszijde gerechtigd in vier percelen: de hofstede (300 roeden), het *brucheveldt* (250 roeden), *den achtersten bruchveldt* (ongeveer 600 roeden) en *den severe* (500 roeden).

De drie eerste percelen waren belast met een rente van 2 pond 8 schellingen gr. per jaar. Die rente, aan de penning 20 (5 %), was verschuldigd aan Jacqus De Verman.

Op de hofstede bewoonde het gezin het zuideinde van het huis tot de *middel schauwe met het oost eynde van de schure tot de midden van de dursvloer het westeynde van het waghenuys*.

Jan Van Rysselberghe gebruikte op het ogenblik van zijn overlijden in totaal acht percelen; de landprijs bedroeg in het geheel 40 pond 18 schellingen 3 groten, of meer dan een kwart van het totale batig saldo. Voor het werk te velde beschikte hij over een wagen, een kar en een ploeg.

Hij bezat een paard met een waarde van 15 pond groten, 3 koeien (samen 13 pond groten), een varken en vier hoenders. Daarnaast droeg hij als imker zorg voor 10 *stacken bien*. In zijn schuur en/of op de zolder vond men de volgende voorraden:

- 80 mandelen koren, nog te dorsen: 9 pond 6 schellingen 8 groten
- 50 mandelen tarwe, nog te dorsen: 8 pond 6 schellingen 8 groten
- haver en evene: 5 pond 6 schellingen 8 groten

⁹ Zie onze uitgave van deze bron: De Laarnse telling van 1709, in: *Castellum*, XII nr. 2, 1995, p. 23-42. Voor enkele oude attestaties van de familienaam in Laarne: zie bijlage 1.

¹⁰ De wijk Mageret behoorde tot 1921 tot de gemeente Laarne. In dat jaar ging dit gebied deel uitmaken van de nieuwe gemeente Beervelde.

¹¹ De gezinsleden worden, op het gezinshoofd na, niet bij name genoemd.

¹² Laarne, Kasteelarchief, Familiearchief van Vilsteren, nr. 532, p. 27 (f° 14) en nr. 88/1, p. 27.

- boekweit en erwten: 6 pond 16 schellingen 8 groten
- vlas (met de banden, oud en nieuw): 16 pond 13 schellingen 4 groten

Jan Van Rysselberghe beschikte over een weefgetouw met toebehoren, dat 3 pond 6 schellingen en 8 groten waard was. Spinnewielen waren er echter niet.

Lieven Van Rysselberghe trad op 30 april 1727 in Laarne in het huwelijk met Josyne (Judoca) Bracke. Lievens oudere broer Jacobus en zijn schoonmoeder waren getuige bij dit huwelijk (zie afb. 2). Lieven was wellicht ongeveer 25 jaar oud, de dochter van Willem Bracke en Catharina Van Mossevelde was een paar jaren jonger (° 14 november 1704 in Laarne).

Zij lieten acht kinderen dopen¹³: Jacob (1728), Adriana (1729), Petronella (1731), Joanna (1734), Godeliva (1735), Livinus (1738), Livina (1740) en Adrianus (1743). Tijdens de eerste jaren van hun huwelijk woonden zij in de Brandemanstraat, en in 1730 verhuisden zij naar het Mageret. In de renteboeken van Laarne staan de volgende gegevens over hun woonst (zie afb. 3)¹⁴:

Lieven Van Rijsselberge fs Jans bij successie ende coope te vooren Jan Van Rijsselberge fs Lievens van ii gemeten lants met Jacobus synen broeder op hemlieden hofstede int Mageret oost de scheppers in Gendt suijt de bewalde hofstede Lieven De Mol noort den mattenacker west de mageret straete verder afscheiden

ghelt i hoen.

Lieven Van Rysselberge kwam dus uiteindelijk terecht op de hofstede waar hij als kind was opgegroeid. Terwijl één generatie eerder zijn vader Jan en zijn oom Jacobus elk een helft van die hofstede hadden bewoond, zo deelde Lieven jaren later dezelfde hofstede met zijn neef Joannes Van Rysselberge fs Jacobus¹⁵. In 1760 verwierf hij die hofstede volledig voor zichzelf¹⁶. De neven bereikten hierover een overeenkomst op 26 april 1760. Joannes Van Rysselberge verkocht zijn helft van de behuisde hofstede en nog een perceel met een grootte van 530 roeden (88 a 60 ca) voor de som van 160 pond groten *sterck permissie wisselgelt*. Zij kwamen overeen dat de verkoper op de hofstede mocht blijven wonen tot Allerheiligen 1760.

Lieven Van Rysselberge had bovengenoemde geldsom niet onmiddellijk ter beschikking. Daarom leende hij rond hetzelfde tijdstip een som van 125 pond groten *sterck permissie wisselgelt* van Judocus De Brackenier uit Destelbergen onder de volgende voorwaarden. Totdat hij het kapitaal kon terugbetalen, zou hij jaarlijks een interest van 5 pond groten betalen (dus de penning 25 of 4 %). Lieven legde een

¹³ Tussen de peters en de meters vinden we de volgende naaste verwanten van Lieven: zijn moeder Adriana Lauwaet, zijn broer Jacobus en zijn zus Anna.

¹⁴ Laarne, Kasteelarchief, Familiearchief van Vilsteren, nr. 532, p. 27 (f° 14).

¹⁵ Volgens het Quoteboek van Laarne: Beveren, RA, Laarne Oud, nr. 28, f° 193 en 194. De hofstede was opgedeeld in 2 gelijke delen van elk 665 roeden of 98 are 75 ca.

¹⁶ Laarne, Kasteelarchief, Familiearchief van Vilsteren, nr. 88/1, p. 27.

30 Aprilis 1727 Juncti sunt matrimonio
 Livinus van Rysselberge, et Judoca Bracke
 praevis sponalibus, et 3 bannis coram
 testibus Jacobo van Rysselberge, et Catharina
 van Mossevelde meque paroco infrascripto
 Johannes van Leaucourt
 pastor de Laerne
 decano Teneramundensi

Transcriptie:

30 Aprilis 1727 Juncti sunt matrimonio
 Livinus Van Rysselberge, et Judoca Bracke
 praevis sponalibus, et 3 bannis coram
 testibus Jacobo Van Rysselberge, et Catharina
 Van Mossevelde meque paroco infrascripto
 Johannes van Leaucourt
 pastor de Laerne
 decano Teneramundensi

Vertaling: Op 30 april 1727 zijn Livinus Van Rysselberghe en Judoca Bracke
 in de echt verbonden, na drie afkondigingen. Met als getuigen: Jacobus Van
 Rysselberge, Catharina Van Mossevelde en mezelf, ondergetekende.
 Johannes van Leaucourt, pastoor van Laarne, deken van Dendermonde.

Afb. 2. Uittreksel uit parochieregister huwelijken Laarne.

hypotheek op de twee percelen die hij net had aangekocht, evenals op een derde perceel¹⁷.

Niettemin liep Lievens pad niet helemaal over rozen. Na ongeveer 16 jaar huwelijk verloor hij zijn echtgenote. Josyne Bracke overleed op 18 september 1743, ongeveer een half jaar na de geboorte van haar jongste kind. De staat van goed werd pas jaren later opgesteld, meer precies op 23 januari 1748¹⁸. Uit dat document blijkt dat Lieven Van Rysselberge *filius Jan* niet kon schrijven: hij ondertekende met zijn *mercq* (een kruisje).

Met uitzondering van de laatstgeborene waren in 1748 nog al de kinderen van het

¹⁷ Beide acten bevinden zich in Beveren, RA, Laarne Oud, nr. 376.

¹⁸ Beveren, RA, Laarne Oud, nr. 273.

echtpaar in leven. Jooris Bracke werd hun deelvoogd. Het gezin bezat op dat ogenblik zeker drie percelen¹⁹:

- 1) Joosyne Bracke had als erfdeel 425 roeden land ingebracht (6311 m²). Het werd omschreven als de *beirckte* en het lag aan de Laarnse Berkstraat. Tijdens hun huwelijk hadden Lieven en Joosyne dit perceel belast met een kapitaal van 58 pond 6 schellingen 8 groten wisselgeld. De rente, aan de penning 25 (4%), was verschuldigd aan Anna Catharina Versmissen.
- 2) de helft van een halve behuisde hofstede ter grootte van 175 roeden (2600 m²). Zij hadden dit verworven op 15 april 1733 bij *uuytgrootinghe* van hun schoonbroer Jacobus Van De Velde, de weduwnaar van Lievyne Van Rysselberghe fa Jan²⁰. Dit perceel lag ten oosten van de Mageretstraat. De staat van goed onderscheidt in het huis een keuken, een kamer en een zolder. Er stond ook nog een schuur met enkele stallen.
- 3) 400 roeden land (5940 m²) met als naam *den sever*, verworven van zijn zuster Elisabeth Van Rysselberghe fa Jan op 31 december 1739.

De totale landprijs voor het hofland en vijf andere percelen in gebruik bedroeg 30 pond 17 schellingen en 11 groten. Dit is iets meer dan een kwart van het totale batig saldo, dat 108 pond 7 schellingen 11 groten bedroeg. Lieven bezat in 1748 geen paard of een grote landbouwkar. Hij hield wel twee koeien, een mestvarken en een *queekviggen*, evenals enkele hoenderen.

Men vond bij hem de volgende voorraden:

- 3 zakken haver plus 4 meuken koren op zolder (ter waarde van 1 pond 16 schellingen 8 groten)
- *knippenen*, boekweit, *roomsche erten* (2 pond 15 schellingen)
- 140 banden vlas ter waarde van 7 pond
- 50 mandels koren (8 pond 6 schellingen 8 groten)
- 500 tarweschoven ter waarde van 6 pond.

Lieven probeerde zijn inkomsten als landbouwer wat aan te vullen door te werken als wever. Een *laeken op het ghetauwe* werd op 5 pond geschat *boven de weefhuere*. Dit laatste wijst er dan weer op dat hij zijn weefgetouw huurde.

In de meeste gezinnen stond toen ook minstens één spinnewiel: in de boerderij van Lieven en Joosyne stonden er in 1748 drie, die waarschijnlijk werden gebruikt door de drie dochters die meer dan 12 jaar oud waren (Adriaene, Pietronelle en Joanne). Het gezin had ook een klein bedrag aan contant geld in huis: het *gelt in casse met een paer ghebroken silveren gespen* bedroeg 4 pond 5 schellingen en 4 groten.

¹⁹ Staten van goed beperken zich, inzake de opsomming van het onroerend goed, tot de erfgronden van de overledene en die, welke de beide echtelieden tijdens hun huwelijk hebben verworven (*conquest*). De gronden van de overlevende ouder werden dus niet in aanmerking genomen.

²⁰ De term *uuytgrootinghe* wijst op een uitkoop onder erfgenomen.

De schulden van het sterfhuis liepen niet hoger op dan 27 pond 4 schellingen en 4 groten, die men als volgt kan verdelen:

- landpacht: 8 pond (29,5 %)
- renten: 2 pond 3 schellingen (8 %)
- belastingen: 13 pond 12 schellingen (50 %)
- andere: 3 pond 9 schellingen en 4 groten

Bij een vergelijking van de schuldensaldi van de staten van goed van Lieven en zijn vader Jan valt het volgende op. Het aandeel van de pachten nam bij Jan bijna de helft in van de schulden, bij Lieven ongeveer 30 %. Maar in tegenstelling tot zijn vader heeft Lieven ervoor gezorgd dat de rentelast niet al te hoog opliep; 8 % tegenover 20 %.

Wat het meest in het oog springt, is wel het verschil in belastingdruk: voor Jan niet meer dan 25 %, voor Lieven maar liefst 50 %. De verklaring is eenvoudig: Jan Van Rysselberge overleed in vreedstijd, maar Josyne Bracke in oorlogstijd. Zowel haar overlijden als het opstellen van de staat van goed vielen in de periode van de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1749)²¹. Dit bewijst meteen hoe, tijdens oorlogsperiodes, de toenemende belastingdruk flinke happen nam uit de budgetten van de plattelandsbevolking.

Ondanks de jeugdige leeftijd van al zijn kinderen is Lieven Van Rysselberghe nooit hertrouwd. Dit blijkt uit de Status Animarum, een soort van bevolkingsoverzicht avant la lettre, dat in 1788-1789 door pastoor J.B. Peeters werd samengesteld²².

Volgens dit boekje was Lieven 88 jaar oud (sic) in 1788. Hij bewoonde zijn eigendom (*in propriis*), gelegen in de Mageretstraat.

Drie kinderen bleven tot hun oude dag bij hun vader inwonen; de oudste zoon en twee dochters. Dat waren Coben (62 jaar), Wanne (54 jaar) en Godelive (52 jaar). Er woonde ook nog een dienstmeisje van ongeveer 13 jaar: Isabelle Meyers, wellicht een kleindochter. Nog twee andere kinderen woonden zeer dichtbij, omdat ze elk een deel van de woning van hun vader huurden. Het gaat om Lieven Van Rysselberge (jr.) en zijn echtgenote Marianne Van Der Sypt, en Coben De Meyer, gehuwd met Livyne Van Rysselberge. Over de andere kinderen konden we in de Status Animarum geen sluitende informatie vinden.

Deze gegevens worden bevestigd door de volkstelling van 1796 (jaar IV van de Franse republikeinse kalender)²³.

²¹ De Vrede van Aken werd pas in oktober 1748 ondertekend.

²² *Status Animarum quem fecit pastor in Parochia de Laerne anno 1788 inchoatus 26 augustii in aede Pastoralis ... Dezen staet van zielen is geijndigt den 18 July 1789, f° 59 r°-v°*. Dit boekje is in privébezit.

²³ Gent, Rijksarchief, Scheludedepartement, nr. 6098; *Laerne*, nrs. 1690-1694.

*Die 3 januarii ecclesiastica sepulture dedi
 livinum van rysselberghe viduum judocae
 Bracke etatis circiter 104 annorum
 susceptis sacramentis
 P. Blancquaert vice pastor.*

Transcriptie:

(1802)

*Die 3 januarii ecclesiastica sepulture dedi
 livinum van Rysselberghe viduum Judocae
 Bracke etatis circiter 104 annorum
 susceptis sacramentis
 P. Blancquaert vice pastor*

Vertaling: Op 3 januari (1802) heb ik Livinus Van Rysselberghe, weduwnaar van Judoca Bracke, ongeveer 104 jaar oud, een christelijke begrafenis gegeven na het toedienen van de sacramenten. Onderpastoor P. Blancquaert.

Afb. 4. Uittreksel uit parochieregister begrafenissen Laarne.

Zoals gezegd, overleed Lieven Van Rysselberghe in de winter van 1802 (zie afb. 4). Wij laten opnieuw de maire van Laarne aan het woord, die de volgende informatie inwon over de dode. Hij schreef aan de onderprefect in Dendermonde dat Lieven landbouwer (was) van style, hy was by zyne dry onbedegen kinderen die ook de landbauwerie doen, waer van den audsten den auderdom bereykt van 76 jaeren. Den overledenen heeft geduerende den loop zyns levens van eene uytnemende kloekte geweest. Hy was niet blind of doof, heeft noyt ziek geweest. Hy heeft tot het eynde zyns levens dagelykx gedronken eene alve pinte genever, dry potten bier ende geeten een pond swyne vleesch. Het geval zynder doodt wordt toegeeygent aen den appeteydt die hem 8 dagen van zyne doodt afviel en den hoogen auderdom.

Guillaume Charles Faipoult, prefect van het Scheldedepartement van 1800 tot 1808, vond dit een speciale vermelding waard in de studie die hij in 1805 weidde aan zijn ambtsgebied²⁴. Tijdens het jaar 9 (1800-1801) zou Lieven Van Rysselberghe immers

²⁴

P. DEPREZ, *Mémoire statistique du Département de l'Escaut par M. FAIPOULT, préfet de ce Département*, Gent, 1960, p. 26. Faipoult noemde Van Rysselberghe niet bij naam, maar had wel de gegevens over diens levenswijze vertaald: *Il est mort le 12 nivôse an 10, âgé de 103 ans 9 mois et 5 jours, en la commune de Laerne, arrondissement de Termonde. Il buvoit chaque jour une demi-pinte d'eau de vie de grains, dit de genièvre, trois pots de bière; il mangeoit une livre de lard: vie qu'il a continuée jusqu'à huit jours avant sa mort. Il n'a jamais été malade.*

de enige honderdjarige geweest zijn in het Schelde departement. Zoals we hebben gezien, berust de berekening van de leeftijd van Lieven echter op een onvolledigheid in de administratieve stukken én op een foutieve identificatie.

Besluit

Was Lieven Van Rijsselberghe fs Jan werkelijk een eeuweling? Op basis van het bovenstaande moeten wij besluiten van niet. De staat van goed van zijn vader uit februari 1722 laat ons toe te berekenen dat hij wellicht in 1703 is geboren. Toen hij in januari 1802 stierf, was hij dus in feite 98 of 99 jaar oud, maar geen 103! Die leeftijd, zowel in de overlijdensregisters van de parochie als die van de gemeente Laarne, is daarom fout. Wij hebben aangetoond dat die fout werd ingegeven door een onvolledigheid in de doopregisters van Laarne.

Het halve opzoekingswerk van maire Van Mossevelde leidde dan tot een persoonsverwisseling. Hij identificeerde Lieven Van Rijsselberghe fs Jan ten onrechte met Lieven Van Rijsselberghe fs Jacob, die in 1698 het levenslicht zag. Tijdens de 18de eeuw droegen inderdaad in Laarne twee mannen de naam Lieven Van Rijsselberghe. Zij waren tijdgenoten; hun leeftijdsverschil bedroeg hooguit zes jaar. Naast het feit dat zij dezelfde familienaam en voornaam hadden, woonden ze op de koop toe ook nog in dezelfde wijk.

Voor zover wij kunnen nagaan, heeft de bijna-eeuweling altijd in Laarne gewoond. Wat wij over hem te weten kwamen, past naadloos in het algemene beeld van de 18de-eeuwse plattelandsbewoner in Vlaanderen. Dikwijls overleed één van beide ouders nog voor de kinderen meerderjarig waren. De gezinnen waren kroostrijk, en ook sommige kinderen stierven jong. Het gezinshoofd verdiende de kost als landbouwer en wever. Sommige landbouwers beschikten over enkele lapjes grond, maar deden eventueel een beroep op een geldschiet, waarbij zij hun gronden bezwaarden met een hypotheek. In het geval van Lieven van Rijsselberghe, zoon van Jan, is zijn zeer hoge leeftijd natuurlijk wel uitzonderlijk. In de tweede helft van de 18de eeuw overleden in Laarne slechts één of twee personen onder dan 80 jaar.

Dit waren de eerste onderzoeksresultaten over Lieven Van Rijsselberghe, zoon van Jan (°ca 1703). Voor het leven van Lieven Van Rijsselberghe, zoon van Jacob (° 1698), die helemaal niet zo oud is geworden, verwijzen we naar bijlage 2.

Afb. 5. Detail uit de Ferrariskaart (ca. 1775) met de aanduiding van de wijk $Ma(r)$ get: de stukken grond omgeven door wegen in een lusvorm, onder de letters “RI”.

Bijlage 1: Over de familie Van Rysselberghe

Volgens F. Debrabandere verwijst de familienaam Van Rysselberghe naar een plaatsnaam in Belsele, Sint-Joris-Winge of Herselt. De oudste attestaties dateren van het einde van de 13de eeuw²⁵. In Laarne vinden we deze familie terug vanaf het begin van de 16de eeuw. Enkele voorbeelden: ene Jan Van Rysselberghe is in 1523 ongeveer 40 jaar oud²⁶. Eind 1548 kocht Lievijn Van Rysselberghe onroerend goed ter waarde van 2 pond 4 schellingen. In 1553 kocht Jan Van Rysselberghe filius Jacobs de leenbodem van het goed te Velde in Laarne van Lievyn Vande Velde. Jan Van Rysselberghe verwierf de leengrond voor zijn zonen en dochters. Zijn drie zonen worden bij name genoemd: Jacob, Lieven en Joos. Zij waren respectievelijk 25, 19 en 16 jaar oud²⁷. Ook de penningkohieren uit de jaren 1570 vermelden verschillende telgen van deze familie als bezitter van onroerend goed in Laarne²⁸. In totaal vonden wij vier eigenaars, die allemaal de voornaam Lieven droegen. Eén van hen woonde in het Mageret, waar meer dan een eeuw later de ouderdomsdeken van dit geslacht werd geboren.

Bijlage 2: Lieven Van Rysselberghe fs Jacob

Lieven Van Rysselberghe was de zoon van Jacobus en Livina De Wilde. Zijn ouders waren gehuwd in Laarne op 17 juni 1697. Hun getuigen: Lieven Van Rysselberghe (vader van de bruidegom) en Jacoba Vervaeet (stiefmoeder van Livina).

Lieven Van Rysselberghe, geboren op 27 of 28 maart 1698, was het eerste kind van dit echtpaar. Hij werd wellicht naar zijn grootvader genoemd. Na Lieven werden in dit gezin nog acht kinderen geboren: Adriaan (1700), Jan (1703), Petronella (1705), Elisabet (1707), Cornelia (1708), Aegidius (1712), Mattheus Petrus (1714) en Judocus (1718).

Dit gezin woonde in het Mageret; hun hofstede stond ten westen van de Mageretstraat. Volgens het renteboek van Laarne uit het begin van de 18de eeuw: *Jaecques Van Rijsselberghe fis Lievens by successie van zynen vadere van een half bunder landts op zyn stede ghenaeft den berre, noort de we. Jaecques Matthys oost de Magherhet straete, zuyt dhofstede Maryn Schepens ...*²⁹. Zij verloren zeer

²⁵ F. DEBRABANDERE, *Woordenboek van de familienamen in België en Noord-Frankrijk*, Brussel, 1993, II, p. 1221.

²⁶ Beveren, Rijksarchief, Laarne Oud, nr. 439, Ferieboek 1523-1530, f° 12 v° (22 september 1523).

²⁷ De laatste verwijzingen komen uit Laarne, Archief van het Kasteel, Familie-archief van Vilsteren, zonder nummer, *Erfbouck* 1544-1578, f° 8 v° en 34 v°.

²⁸ Gent, Stadsarchief, Reeks 28, nr. 36/150, Penningkohier 1571, f° 42 r°-v°, 46 v° en 47 r°.

²⁹ Laarne, Kasteelarchief, Familiearchief van Vilsteren, nr. 88/1, p. 19. Zie tevens het gelijktijdige quoteboek, bewaard in Beveren, RA, Laarne Oud, nr. 28, f° 183 v°.

vroeg hun kostwinner: Jacques Van Rysselberghe overleed op 30 juni 1721. Naar aanleiding van zijn overlijden werd op 6 oktober van hetzelfde jaar een staat van goed opgesteld, die op 28 januari 1722 aan de Laarnse vierschaar werd voorgelegd³⁰. Jacques was landbouwer en wever geweest, maar hij had in zijn parochie ook als ontvanger gewerkt. Na het overlijden van zijn weduwe nam hun zoon Mattheus de boerderij over.

Lieven Van Rysselberghe fs Jacob huwde op 3 juni 1723 in Laarne met Jacoba De Vreese. Hij woonde wellicht in de Nieuwstraat³¹(3), dus op de toenmalige grens van Laarne en Beervelde.

Deze Lieven Van Rysselberghe overleed als weduwnaar in Laarne op 16 februari 1765. Volgens de overlijdensregisters was hij ongeveer 68 jaar oud.

³⁰ Beveren, RA, Laarne Oud, nr. 264.

³¹ Beveren, RA, Laarne Oud, nr. 493, f° 140.

TERUGGAVE VAN GEMEENTELIJK ARCHIEVEN VAN LAARNE

*In het gemeentehuis van Laarne werd op 15 september 2002 een deel van het gemeentelijk archief van Laarne terugbezorgd aan het gemeentebestuur.
V.l.n.r.: Eric Balthau, bestuurslid, jonkheer de Pessemier 's Gravendries, erevoorzitter, Ignace De Baerdemaeker, burgemeester, Dirk Clerick, schepen van cultuur.*

Geschiedenis, ook lokale geschiedenis, wordt geschreven aan de hand van bronnen, zoals geschreven bronnen. Meestal zijn deze bronnen verspreid over verschillende archieffondsen, bewaard op verschillende plaatsen. Het archief van de heerlijkheid Laarne uit het Ancien Regime, dus van voor de invoering van de moderne gemeenten (middeleeuwen tot eind 18de eeuw), werd in de 19e eeuw bewaard in één van de torens van het kasteel van Laarne. Een inventaris ervan werd opgesteld door Pieter Joseph Walrave (1774-1831), rentmeester van graaf de Ribaucourt en secretaris en ontvanger van de gemeente Laarne in 1830-1831. Op initiatief van rijksarchivaris Felix D'hoop maakte graaf Adolphe Florimond de Ribaucourt, door bemiddeling van burgemeester Auguste Walrave, in juli 1887 het publiekrechtelijke deel van het archief van Laarne over aan het rijksarchief te Gent. In 1922 deponeerde de gemeente Laarne nog enkele stukken uit de 15^e tot 18^e eeuw, afkomstig van de Tafel van de Heilige Geest (voorloper van het OCMW). In mei 1969 besloot het gemeen-

tebestuur een deel van het moderne, 19^e eeuwse archief te deponeren bij het rijksarchief. Daaronder bevonden zich ook enkele stukken uit de 17^e en 18^e eeuw¹.

Het privaatrechtelijke deel bleef bewaard in het kasteel van Laarne. De archieven die betrekking hadden op de familie de Ribaucourt, werden in de 19^e eeuw overgebracht naar het kasteel van Perk. Het deel van het archief dat betrekking had op de familie van Vilsteren, heren – vanaf 1676 baronnen – van Laarne, en aanverwante families, bleef tot vandaag bewaard in het kasteel van Laarne. Het bedraagt ongeveer 18 lopende meter, met stukken van het midden van de 14^e tot het midden van de 19^e eeuw. Op initiatief van jonkheer de Pessemier 's Gravendries, afgevaardigde bestuurder van het kasteel, werkt Eric Balthau aan de inventarisatie van dit, zeker voor de geschiedenis van Laarne, van het kasteel en zijn bewoners, belangrijke archief. Tijdens de inventarisatie doken recent stukken op die behoren tot het gemeentelijk archief. Het betreft de rekeningen van de gemeente Laarne met bijbehorende bewijsstukken en belastingsregisters uit de periode 1798-1823, in totaal ongeveer 1 lopende meter archief. Op initiatief van jonkheer de Pessemier 's Gravendries werden deze stukken nu overgemaakt aan het gemeentebestuur van Laarne.

¹ E. BALTHAU, Archief over het archief. Het neerleggen van het archief van de heerlijkheid Laarne bij het Rijksarchief te Gent 1885-1887, *Castellum*, XVIII, nr. 3, 2001, p. 22-38.

HET LAARNSE DIALECT

Antoon Afschrift

Sinds geruime tijd werkt de Vakgroep Nederlandse Taalkunde van de Universiteit Gent aan de beschrijving van de dialecten in Vlaanderen. Een nieuw project werd enkele jaren geleden opgestart in samenwerking met een aantal andere Vlaamse en Nederlandse universiteiten: de Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten (SAND). Het is de bedoeling om de aanwezige variatie in dialectgrammatisch in kaart te brengen voor het hele Nederlandse en Friese taalgebied.

De Vereniging voor Lokale Geschiedenis van Kalken en Laarne ontving een vraag om mee te werken aan dit project door het organiseren van een SAND-interview. De opdracht bestond erin enkele mensen bijeen te brengen die oud genoeg genoeg zijn (55+), goed dialect spreken, geboren en getogen zijn te Laarne (en hun ouders bij voorkeur ook), in Laarne wonen en werken of gewerkt hebben. Kortom, het moesten authentieke Laarnenaars zijn¹. Het interview zelf zou eenmalig zijn en hoofdzakelijk gaan over fenomenen als woordvolgorde, verbuigingen en vervoegingen van werkwoorden.

Het interview, geleid door de heer Gunther De Vogelaar (Vakgroep Nederlandse Taalkunde Universiteit Gent), gebeurde op 25 januari 2002 ten huize van René Braeckman (65) en Marie-Louise Van Laecken (65). Verleenden eveneens hun medewerking: André Paelinck (81) en Gerard Vervaeke (77).

Daarop aansluitend werden we gevraagd of we, los van het SAND-project, vaste medewerker wilden worden van de werkgroep Woordenboek van de Vlaamse Dialecten (WVD). We kregen meteen twee lijsten over het thema 'voedsel' te verwerken. Voor ca. 150 omschrijvingen van eten en maaltijden in het algemeen en alles wat betrekking heeft op de slagerij in het bijzonder, moest de gebruikelijke dialectvorm ingevuld worden, met een zo nauwkeurig mogelijke notering van de dialectuitspraak. Aan deze interviews werkten mee: Suzanne Baetens (75), Clement Baeten (75), René Braeckman (65) en Marie-Louise Van Laecken (65).

De volgende vragenlijst, die in de komende weken zal ingevuld worden, gaat over de vervoeging van 'ja' en 'neen' [ja, joit, jois, jauk, jaume, jaug, nië, niëm, niëns, niëg, enz...] bestemd voor het SAND-project en termen i. v. m. de bakkerij en de zuivelwinkel voor het WVD.

¹ Omdat het aantal meetpunten toch enigszins beperkt moest blijven, werd niet ingegaan op onze opmerking dat er belangrijke verschillen kunnen zijn tussen de Laarnse en Kalkense dialecten.

UIT DE OUDE DOOS

*Het onderwijzend personeel van de Gemeentelijke Lagere School in 1919
(foto Norbert De Wilde).*

*Van links naar rechts: Marcel Mehuys, Oscar Raman, directeur Jozef Plaetinck,
Oscar Roobroeck, Cyriel De Wilde.*

Castellum

Driemaandelijks tijdschrift van de VERENIGING VOOR
LOKALE GESCHIEDENIS VAN KALKEN EN LAARNE

Dienst wettelijk Depot nr. B.D. 40.652

Oplage: 280 exemplaren

Omslagillustratie: Grafiek bevolkingsevolutie Laarne, periode 1830-1860.

INHOUD

Editoriaal	3
<i>De crisis van de jaren 1840 in de gemeente Laarne</i> Kris Bauwens	5
<i>Verwarring rond een eeuweling (Lieven Van Rysselberghe, † 1802)</i> Johan R.J. De Wilde	53
<i>Teruggave van gemeentelijk archieven van Laarne</i> Eric Balthau	68
<i>Het Laarnse dialect</i> Antoon Afschrift	70
<i>Uit de oude doos</i>	71
<i>Ereledenlijst</i>	72
<i>Inhoudstafel</i>	74

De auteurs zijn verantwoordelijk voor de inhoud van hun bijdrage.

Teksten mogen worden overgenomen mits vermelding van de bron en de auteur,
en het toezenden van een exemplaar.
